

ÚJ FORRÁS 2021.9

Pilinszky János kiadatlan leveleiből 3
Kontra Attila: A lélek halhatatlanságának problémája
Pilinszky János publicisztikájában (tanulmány) 10

Billy Collins: Felhőszakadás (vers) 24
Robert Gabriel Elekes: Mama (vers) 26

Balázs Katalin: A tanúsítás fenomenológiája
(Borbély Szilárd: A Testhez. Ódák & Legendák) 31
Szénási Zoltán: Két angyal háttal az Atyának
(Borbély Szilárd *Kafka fia*) 41

Szilágyi Ákos versei 46
Mohai V. Lajos: Temetői adósság (póza) 49
Cselényi Béla versei 52

Fónai Ádám: Halálkultusz, állattetek és világyárvány
(Hermann Nitsch) 54
Hermann Nitsch: Tézisek és leírások az O. M. színház tervéhez 57

Márton László: A római hullazsinat (drámarészlet) 65
Báthori Csaba: A Machbethről (2. rész) 72

Kelényi Béla: Kép-terek/Tér-képek 4. 88
Jász Attila: A valóság feltalálása (Kovács Melinda fotográfiáiról) 91
Búcsú Monostori Imrétől 94

A borítón és a lapzárókon Kovács Melinda fotográfiái

E számunk szerzői:

Adamik Lajos műfordító (Bp.), André Ferenc költő, műfordító (Kolozsvár), Balázs Katalin kritikus (Bp.), Báthori Csaba költő, műfordító (Bp.), Collins, Billy amerikai költő (New York), Cselényi Béla költő (Bp.), Elekes, Robert Gabriel (Brassó), Fónai Ádám kritikus (Bp.), Jász Attila költő, szerkesztő (Gerecse), Kelényi Béla költő, tibetológus (Bp.), Kontra Attila költő, irodalomtörténész (1980–2021), Márton László író, műfordító (Bp.), Mohai V. Lajos költő, író, irodalomtörténész (Bp.), Nitsch, Hermann performer (Bécs), Pilinszky János költő (1921–1980), Szilágyi Ákos költő, műfordító (Bp.), Szilágyi Mihály műfordító (Bp.),

KIADATLAN
LEVELEIBŐL

Határ Győzőnek

[Képeslap: Paris – Vue aérienne;
Postabélyegző: Párizs, 1963. június 20.]

Kedves Győző! Végre alkalmam nyílik megköszönni Neked a kritikát, mit kötetemről írtál.¹ Weöres Sanyival együtt Párizsban vagyunk. Nem látogathatnál meg? Itt leszek, ameddig pénzem engedi, kb. július 10-ig.² Rendkívül heves szeretettel gondolok itt Rád. Címem:

János *Pilinszky*
(Hotel Pavillon)
54, Rue Saint Dominique
Paris 7^e
Nagyon sokszor ölel:
Jancsi

Kézirat; PIM (katalogizálás alatt)

Címzés: „Győző Határ / 6 Glenhurst Avenue, / Highgate Road / London N. W. 5. / L'ANGLETERRE”
Határ Győző (1914–2006): író, költő, műfordító, filozófus; 1956 után Londonban élt.

¹Határ Győző: *Egy uncia remekmű*. [P. J. Harmadnapon (Szépirodalmi, Bp., 1959) című kötetéről.]
Irodalmi Újság [Párizs], 1960. február 15., 8.

²Pilinszky 1963. június 10. és július 25. között Gara László (1904–1966) műfordító, szerkesztő és Jean Rousselot (1913–2004) költő, a francia írószövetség elnökének hivatalos meghívására járt először Párizsban. A Théâtre du Kaléidoscope-ban június 28-án rendezett magyar költői esten Weöres Sándorral, Károlyi Amyval, Kormos Istvánnal, Tardos Tiborral és francia fordítóikkal olvastak fel; beszámolója az estről: *Saint-Germain-des-Prés és a – Kaleidoszkóp*. Új Ember, 1963. július 14., 3.

Siklós Istvánnak

[Postabélyegző: Párizs, 1967. augusztus 14.]

Drága Marietta, Drága István!

Engedjétek meg – hogy Párizsba megérkezve – még egyszer megköszönjem a baráti szeretetet, amivel londoni tartózkodásom alatt körülvettek.¹ A világ ezzel a két héttel: tágasabb és otthonosabb lett számomra, s emlékeimben fontos állomással gazdagodott.

Párizsban kellemes szállásom van, de minden egyébről magamnak kell gondoskodnom. Félek, hogy kissé könnyelműen költeztem Londonban. Drága Pistám, írtam Olwyn Hughesnak,² hogy – ha lehetséges – a Marton-irodán keresztül, vagy a Te közvetítéssel – ha egy mód van rá, küldjön valami kevéske pénzt. Röstellem, hogy ezzel zaklatlak, de jól ismered az idegenség téniszonyát. Okos és elengedhetetlen hát előre gondoskodnom a piszkos anyagiakról!

Címem *augusztus 30-ig*:

János Pilinszky

C/o M. Szendy

21, Rue de la Chapelle

PARIS – 18^e

Telefon:

augusztus 30-tól szept. 15-ig:

J. Pilinszky

C/o Mme Max Guillaume

224, Rue du Maréchal Leclerc

94, St. Maurice (Val de Marne)

Utunk a Csatornán át sima volt, és gyorsan elröpült az idő. Bőrröndöm mindenütt kitűnt kivételes súlyával. Csé³ a legerősebb hordárokat is próbára tette.

A fiúkat, Lorándot, Pétert, Zoltánt, Matyit sokszor üdvözlöm, Marietának kézcsokom, Bulcsut, Csanádot ölelem.⁴

Sok szeretettel igaz barátod:

Jancsi

Ui. Kérlek, mielőbb válaszolj, mert félek!

Jancsi

Kézirat; magántulajdon

Címzés: „Mr. István Siklós / 7 St. James’s Mansions / West End Lane, / London, N. W. 6. / Angleterre / England // Exp. J. Pilinszky / C/o M. Szendy / 21, Rue de la Chapelle / PARIS – 18e / (Tel: 202-58-04)” Siklós István (1936–1991): költő, műfordító, szanszkritológus; 1956 után Londonban élt; már Angliában vette feleségül Záhonyi Mariettát.

¹ Pilinszky 1967. április 23-tól október közepéig tartózkodott Nyugat-Európában (Bécs, Párizs, Eygalières, Párizs, Bécs, Brüsszel, Ohain, London, Párizs, Róma); Londonban július 30. és augusztus 13. között járt.

² Olwyn Hughes (1928–2016): Pilinszky legnevesebb angol fordítójának, Ted Hughes (1930–1998) költőnek a nővére.

³ Cs. Szabó László (1905–1984): esszéista, író; 1951-től Londonban élt.

⁴ Czigány Lóránt (1935–2008): irodalomtörténész; Siklós Péter: Siklós István öccse; Szabó Zoltán (1912–1984): író, falukutató; Sárközi Mátyás (1937): író, szerkesztő; Bulcsu és Csanád a Siklós házaspár gyermekei.

Határ Győzőnek

[1970-es évek eleje]

Kedves Győző!

Megrendülten olvastam versedet.¹ Jóslat lenne? Vagy egy időre „kiírtad” volna belőlem a halált?

Nem tudom, miért, talán mert kortársam is vagy, az az érzésem, hogy semmi se választ el bennünket. Az emigránsok közül ilyen élesen ezt senkinél se éreztem. Úgy látszik, nem hagyta, hogy Téged is megosszon a kettéhasadt világ. Ez nemcsak elhatározás vagy rugalmasság kérdése. Úgy vélem: művészi érettséget és mélységet jelent. Egy olyan szintet, ahol a felszín megosztottsága már nem érvényes. De ez az egység semmiképp se tájékozottságot jelent, hanem egy minőségi élet, szemlélet természetes velejárója.

Sorsunk, életünk úgy alakult, hogy nem volt túl sok közünk egymáshoz. Szeretném, ha barátodnak éreznél.

Szeretettel:

Jancsi

Kézirat, boríték nélkül; PIM (katalogizálás alatt)

¹ Határ Győző *Szellem* című versére utal, amely először – „Pilinszky Jánosnak, a nagyon-nagy költőnek” ajánlással – a párizsi *Ahogy Lehet* 1960. március-áprilisi számában jelent meg, de Pilinszky csak a szerző *Hajszálhíd* (Aurora, München, 1970) című kötetében olvasta. Határ Győző így emlékezett vissza a vers születésére: „A Gyűjtőfogházban, egy beszélőn, 1951 januárjában, arról számoltak be sugdosó-titkolódzó látogatóim, hogy Pilinszky János, Jancsi, Újholdasék Jancsija meghalt tüdőgyulladásban. [...] A hír hallatára könny szökött a szemembe, s oly éles fájdalmat éreztem, hogy felnyögtem; zárkatársaim nem tudták mire vélni. Mire a ceruzacsonkot előkötöttem a szalmazsákból, már ott volt a leírnivaló, az utolsó szóig készen...” H. Gy.: Verselemzés. In: *In memoriam Pilinszky*. A könyvet összeállította és az interjúkat készítette Bogay Katalin. Officina Nova, Bp., 1990, 58. (Ugyanitt kihagyásokkal idézi Pilinszky fenti levelét is.)

Nagy Pálnak

[Párizs,] 1972. márc. 18.

Kedves Pali,

Valóban Párizsban vagyok, de csupán júniusig.¹ Így – legnagyobb sajnálatomra – nem vehetek részt ünnepi találkozótokon.² Viszont: nagyon örülök, hogy átvészeltetek tíz kemény és hősies esztendő, s további sikereket kívánok ritka föladatok további teljesítéséhez a magyar irodalom, pontosabban az irodalom szolgálatában, javára.

Palikám, Tiborom,³ ha kedvetek van, csinálhatnánk egy fölolvast. Van egy vadonatúj kötetem,⁴ hatvan vers, egy teljes estét betöltő anyag.

Mivel félig itt élek, minden garas számít. Lehetséges lenne, hogy új kötetet első bemutatása (fölolvasása) alkalmából 5–10 frs. belépődíjat szednétek, ami lehetővé tenne egy kevés keresetet a számomra?

6 Ígérem, szépen csinálnám, s épp mire a hallgatóság kimerülne, véget is érne fölolvasásom. Úgy gondolom, Tibor mondhatja egy-két bevezető sort, s utána talán én is.⁵

Nagyon-nagy szeretettel:

János

Ui: Telefonom: 325-13-21

Kézirat; PIM V. 6000/390/1

Címzés: „Magyar Műhely / Mr. Paul Nagy / 139, avenue Jean-Jaurès / 92 – Montrouge // Exp. János Pilinszky / C/o Jutta Scherrer / 13, rue Rollin / Paris – 5e (France)”

Nagy Pál (1934): költő, író, tipográfus, a párizsi Magyar Műhely egyik alapítója.

¹ Pilinszky 1972. január elejétől június végéig tartózkodott Párizsban Jutta Scherrer (1942) német szlavista tanárnál, akivel kapcsolatuk 1970 decemberétől 1975 őszéig tartott.

² A Magyar Műhely fennállásának tizedik évfordulója alkalmából 1972. június 23–25. között rendeztek találkozót a Párizshoz közeli Marly-le-Roi-ban.

³ Papp Tibor (1936–2018): költő, író, tipográfus, a párizsi Magyar Műhely egyik alapítója.

⁴ A *Szálkák* című köteté 1972 novemberében jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában.

⁵ A Magyar Műhely Kassák Lajos Köre 1972. április 24-én rendezte meg irodalmi estjét „új verseskötetének közeli megjelenése alkalmából” az Ecole Pratique de Service Sociale kistermében. (A meghívó fakszimiléjét – Pilinszkyról készült korabeli fényképpel együtt – közli Nagy Pál: *Journal in-time. Él(e)tem 2. Kortárs*, Budapest, 2002, 258.)

Nagy Pálnak

[Párizs, 1972.] ápr. 12.

Kedves Palikám,

hiába vártam telefonodat. Közben, e pillanatban tudtam meg, hogy a magyar tanszéken 24-én délután adok elő (eredetileg 27-ikét értettem). Mivel ezt a fölolvasásomat lehetetlen elhalasztanom, s már jóval előttemek fixáltuk, mindenképp arra kérnélek: semmi esetre se tűzzétek ki 24-ikére fölolvasóestemet.¹ Bármilyen egyéb dátum jó; boldogan teszek eleget.

Nagyon szeretnélek látni Téged is, Tibort is. Miért hallgattok?

Szeretettel:

Jancsi

Kézirat, boríték nélkül; PIM V. 6000/390/2

¹ A magyar tanszéken tartott előadásáról nincs információnk (*A kelet-európai kultúrák néhány adott-ságáról – Simone Weil gondolatvilágának fényében* című előadása a hagyatékában fennmaradt gépiraton olvasható megjegyzés szerint 1972. május 4-én hangzott el a Sorbonne-on); új verseinek felolvasására végül mégis április 24-én, este fél 9-kor került sor (lásd az előző levél 5. jegyzete).

Levélfogalmazvány ismeretlenek

[Párizs, 1972. április]

Cher Monsieur,

örömmel elfogadom meghívásukat.¹ Egyetlen nehézségem, 7
hogy nem tudom megfizetni utazásom költségét. Ez kelet-európaiak
számára – már csak valutáris okokból is – lehetetlen. Ezért arra kérem Önö-
ket, írják meg, van-e mód arra, hogy utazásomat biztosítsák? Hasonlóképp,
kérném levelüket kanadai vízumommal kapcsolatosan. Tudnának ez ügyben
néhány sort írni kultúrattaséjuk számára?

Nagyon kérem Önöket, minél előbb válaszoljanak, mivel egy
kanadai utazáshoz útlevelemet is [be?] kell terjesztenem, ami szintén
nehézségekbe ütközhet.

Őszinte tisztelettel:

Pilinszky János

Kézirat; PIM V. 6000/390/3

¹ Az 1972. május 28. és június 4. között Montréalban és Québecben rendezett nemzetközi
írótalálkozóra kapott meghívást; május 29-én Montréalban olvasta fel *A kelet-európai kul-
túrák néhány adottságáról – Simone Weil gondolatvilágának fényében* című írását, amely Ka-
nadában *De quelques problèmes fondamentaux de l'art hongrois contemporain à la lumière
de la pensée de Simone Weil* címmel jelent meg: Liberté [Montréal], 1972. december, 14–19.

Önéletrajz

Születtem: 1921. nov. 27-én

1946: Első kötetem: „Trapéz és korlát” címmel.

1947: Baumgarten-díjat kaptam.

1948–56: A Rákosi-rendszer alatt semmit se publikáltam.

1959: „Harmadnapon” – második kötetem.

1963: „Rekviem” – harmadik köt.

1970: „Nagyvárosi ikonok” – gyűjteményes verskötetem.

1971: József Attila-díjat kaptam.

1957 óta munkatársa vagyok az „Új Ember” című katolikus hetilapnak.

1967-ben a bécsi kerekasztal-konferencián

1968-ban a párizsi Baudelaire-centenáriumon

1969-ben a londoni Költő Fesztiválon

1970-ben Londonban és Poigny-ban volt fölolvasásom.

1970-ben Gabriel Marcel meghívására fél évet Franciaországban töltöttem.

Verseim francia nyelvű fordítása Pierre Emmanuel, André Frénaud, Paul
Chaulot és Jean Follain, az angol nyelvűeké Ted Hughes, és a német nyelvűeké
Gerhard Fritsch munkája.

Kézirat; PIM V. 6000/390/3/mell.1.

Siklós Istvánnak

[Párizs,] 1974. márc. 22.

Drága István!

8 Hát ismét Párizsban...¹ Még otthon sikerült megszereznem a „Szálkák” két példányát. Az egyiket mindenképp szeretném megküldeni Neked, a másikat Cs.-nek. Pistám, írd meg (szép és olvasható írással) a pontos címedet. Tudod, amióta Londonban elvesztettem a noteszemet, hűsz esztendő gondosan összegyűjtött címjegyzékével...

Nem tudom, mikor látjuk egymást. Lehet, hogy jövő évben Amerikába utazom,² s talán akkor? Ki tudja, akkorra talán elkészül valamelyik angol nyelvű kötetem...³

Őszinte szeretettel ölel, Marianne-nak kézcsókom,
János

Kézirat; magántulajdon

Címzés: „Mr. István Siklós / B.B.C. / Hungarian section / LONDON / England // Exp. János Pilinsky / C/o Jutta Scherrer / 13, rue Rollin / Paris – 5e / France” [Par avion]

¹ 1974. január elejétől május végéig tartózkodott Párizsban.

² Párizsból indulva és oda is térve vissza, 1975. április 3. és május 1. között járt az Egyesült Államokban (Boston, New Haven, New York, Buffalo); meghívója a bostoni Harvard Kör volt, ahol 1975. április 18-án olvasott fel verseiből. (Kanadába is átutazott: április 25-én a torontói Magyar Házban költői estjére került sor.) Vö. *Amerikai képeslap*. Új Ember, 1975. július 6., 3. Lásd még: *Beszélgetések Sheryl Suttonnal*. Szépirodalmi, Bp., 1977.

³ Tervezett angol nyelvű kötetei közül két évvel később jelent meg az első: *Selected Poems*. Translated by Ted Hughes & János Csokits. With an Introduction by Ted Hughes. Carcanet New Press, Manchester, 1976.

Vajda Miklósnak

Velem, 1976. márc. 20.

Drága Miki! – Be szerettem volna vinni Ted előszavát,¹ de közben ismét rosszul lettem, s úgynevezett adaptáció végett okvetlenül helyváltoztatásra van szükségem. Jelenleg Velemen vagyok;² innét utazom Szigligetre. De legkésőbb 1–2 hónapon belül viszem a tanulmányt. Rendkívül mély írás. Április 1-től Szigligeten vagyok; ha valami fontos közlendőd van, írj mégis a pesti címemre: ajánlva mindnet utánam küldenek.

Ölel:

Jancsi

1065 Bpest VI.

Hajós-u 1.

Kézirat; PIM (katalogizálás alatt)

Címzés: „Vajda Miklósnak / New Hungarian Quarterly / 1088 Budapest / Rákóczi-út 17. // Pilinszky János / 1065 Budapest VI. / Hajós-u. 1. // Expressz”

Vajda Miklós (1931–2017): szerkesztő, műfordító, író; 1964–1989 között a New Hungarian Quarterly irodalmi szerkesztője.

¹ Ted Hughes Pilinszky 1976 nyarán megjelent angol nyelvű kötetébe szánt előszava: *János Pilinszky. Critical Quarterly*, 1976/2. 75–86; magyarul: *Pilinszky János költészete. Előszó a magyar költő verseinek angol nyelvű válogatásához*. Ford. Kada Júlia. Nagyvilág, 1977. április, 584–589.

² Pilinszky a 70-es évek második felében gyakran vendégeskedett közeli barátai, Törőcsik Mari (1935–2021) színésznő és férje, Maár Gyula (1934–2013) filmrendező velemi házában (majd szobát is bérelt a szomszédságukban).

Vajda Miklósnak

[Velem,] 1979. [1980.] jan. 8.

Kedves Mikikém! – Köszönöm leveledet és a megtisztelő meghívást.¹ Várom válaszodat, a részleteket tisztázó fölvilágosításodat. Ha lehetséges: egyszerűsítsük le a hivatalos eljárásokat, mivel depresszióm még mindig ingadozó.

Volna egy kérésem is: a Gallimard két könyvemet is szeretné kiadni, de van néhány kérdés (tisztázatlan mondat), amit meg kellene beszélnem – elsősorban L. Gasppal és lektorommal.² Ugyanakkor egy emberi kapcsolat is Párizsba invitál...³

Nagyon jó lenne a három dolgot „összekapcsolni”. Lehetséges? Ha igen, válaszod után tisztázhatnánk az időpontot és a részleteket is. Francia utam költségeit természetesen én vállalnám. Márciusig még két hónap van, tehát van időnk „kisimítani” az esetleges akadályokat.

Barátsággal, szeretettel, öleléssel:

Jancsi

Kézirat; PIM (katalogizálás alatt)

Címzés: „Vajda Miklós / Budapest / Vércse-u. 5. / 1124 // Pilinszky / C/o Törőcsik / Velem / Rákóczi-út 48. / 9726” [Expressz]

¹ 1980. március 9–20. között nagy-britanniai felolvasóköruton (Glasgow, Bangor, London) vett részt Nemes Nagy Ágnes, Károlyi Amy, Weöres Sándor, Vas István, Juhász Ferenc és Vajda Miklós társaságában.

² Franciául csak halála után jelentek meg kötetei, az első: *Poèmes choisis*. Préfacés et traduits par L.-rand Gaspar avec la collaboration de Sarah Clair. Gallimard–Corvina, Paris–Budapest, 1982.

³ 1978 áprilisában ismerkedett meg Párizsban Ingrid Ficheux (1957) francia gitárművésszel; 1980. június 22-én egyházi esküvőt kötöttek Budapesten. – 1980 tavaszán nem jutott el Párizsba.

Ezúton is köszönöm Kovács Péternek, Pilinszky örökösének, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirtárának és Borda Lajosnak, hogy hozzájárultak a levelek közreadásához. (Bende József)

A „lélek” az eszkatológia egyik kulcsszava, a lélek halhatatlansága pedig a hit támaszául szolgáló tétel. A halhatatlanság fogalma viszont a test–lélek problémától eltekintve is további pontosításra szorul. Már az ókori egyház is azzal

10 Kontra Attila

A LÉLEK HALHATAT- LANSÁGÁNAK PROB- LÉMÁJA PILINSZKY JÁNOS PUBLICISZ- TIKÁJÁBAN

vel feltételezésem szerint a lelket ő nem szubsztanciálisan, hanem relacionálisan gondolta el.

Két levélrészlet (egy 1947-es római tartózkodása alatt, illetve egy közvetlenül azt megelőzően írt) tanúsítja, hogy a kérdés nemcsak költőként és publicistaként, hanem magánemberként is komolyan foglalkoztatta. Az elsőben, amelyet édesanyjának küldött, ez áll: „Genfi napjaim meglehetősen zsúfoltak voltak. Itt van most Illyés, délutánonként, esténként csaknem mindig együtt vagyunk vele. Volt egy pár érdekes vitánk és beszélgetésünk. Egy alkalommal egészen az üdvözlés kérdéséig is elkalandoztunk, képzelheted, mennyire elememben éreztem magamat.”²

A másodikat Kardoss Bélának címezte Rómából: „Itt a Collegium Hungaricumban, ahol lakom, valósággal rajzanak a költők: Takáts Gyula, Weöres Sándor, Károlyi Amy, Nemes N. Ágnes, Csorba Győző, Berczelli, Toldalaghy meg jómagam. Kerényi is itt van, Szervánszky és Ferenczy Béni a feleségével. Képzelheted milyen nagy a nyüzsg, bár én legtöbbször magamban csatangolok a városban. Most is egy kis kávéházban ülök – a kávé olcsó és kitűnő! –, s a lélek halhatatlanságán tűnődöm.”³

Egy interjúban is beszámol egy ezzel kapcsolatos vitáról, amelynek a benne elmondottakon kívüli részleteit nem ismerjük: „Én vitakoztam egyszer valakivel, aki a lélekvándorlásban hisz, és azt mondtam neki: igaz a lélekvándorlás, de ez olyan, mint az ábrázoló geometria. Tehát olyan, mintha egy kockát kibontanék, és az fölvenne egy kereszt alakot. Az, hogy bennünk ezer élet van, de egy kockát sem tudunk megpillantani, hisz mindig a képzeletünkkel kell kiegészítenünk. Egyszerűen nem látunk egy kockát, és az mégis valóságos. Én ezért érzem, hogy az egyszeri lét az olyan gazdag, hogy ehhez

a kérdéssel találta szembe magát, hogy vajon kegyelmi-szótériológiai, vagy inkább természetes-ontológiai halhatatlanságról van-e szó.¹ Ebben a tanulmányban azt szeretném kimutatni, hogy bár a közzelfogásban inkább az utóbbi az elterjedt nézet, Pilinszky János publicisztikai írásaiban sehol nem találkozunk vele, mi-

viszonyítva egy végtelen lélekvándorlás csak ennek a végtelen gazdagságnak egy ábrázoló geometriává való lefokozása. Tulajdonképpen ezen a fokon, ezen az ábrázológeometria-fokon a lélekvándorlás igaz. Na már most, ha mindannyian ilyen kockák vagyunk, akkor nem hiszek a lélekvándorlásban, de hiszek az eleve tudásban. Hiszek abban, hogy eleve mindenki mindent tud. És ez a valami egyszer betemetődött. Egy nagy kataklizma. Ezt nevezhetjük bűnbeesésnek, vízőzönnek. [...] Az is érdekes, csak azt értjük meg, amit valamelyest már tudunk. Ha valakinek magyarázok valamit, bármilyen világosan is, és azt nem tudja már valamilyen fokon, az nem tudja megérteni, amit mondok.”⁴ 11

Ahogy Pilinszky, éppúgy az Egyház is mindig elutasította a reinkarnáció (*metempsychosis*) hipotézisét. Védelmeszői közül sokan ugyanakkor már az Újszövetségben is ezen felfogás nyomait vélik felfedezni.⁵ Az élet halál általi végérvényesítésére, valamint a különítelekre vonatkozó katolikus tan azonban eleve kizárja a lélek továbbélésének ezt a lehetőségét. A halálban különválnak egymástól a test és a lélek, ám a test nem csupán másodlagos, hanem az ember és az emberi élet mikéntje szempontjából konstitutív tényező.⁶

A lélekvándorlás problémáján kívül az „eleve tudás” a részlet másik meghatározó szegmense, amely azonban nem annyira teológiai, hanem sokkal inkább egy klasszikus gnoszeológiai kérdéshez kapcsolódik. Ha „eleve mindenki mindent tud”, és fogalmainkat nem a tapasztalásból merítjük, akkor ez azt jelenti, hogy szellemünk eleve rendelkezik velük.⁷ Pilinszky megállapítása kapcsán viszont egyáltalán nem muszáj tematizált tudásra gondolnunk. Magára a létre írányuló transzcendencia ugyanis az ember alapvető antropológiai alkata. A lét az ember számára már mindig is nyilvánvaló és ismert, de nem *megismert*. A létezők léte és a megismerés pedig azért függ össze, mert ezek eredendően, alapjukban ugyanazok.⁸

Weissmahr Béla szerint az ember természeténél fogva rá van hangolva az igazságra, és ezáltal a feltétlenség területén mozog. Ha nem lenne meg eredetileg ez a képesség és a nyitottság arra vonatkozóan, ami örökké érvényes, vagyis feltétlen, akkor soha nem is juthatnánk el hozzá.⁹ Megismerésünk komplex struktúrájában már mindig is jelen van egy ismeretmozzanat, amely által létrejön a tudat és a valóság azonossága, azaz a valóság közvetlen megtapasztalása. Ez a valóságismeret el van rejtve a fogalmi világosságát kereső értelem számára. Egyfajta kettősség jellemző rá: egyrészt igen tökéletes, hiszen a valóságot minden közvetítés nélkül ragadja meg, másrészt viszont nagyon tökéletlen, mivel nem jelenít meg semmiféle tárgyat úgy, ahogy azt az empirikus megismerés esetében megszoktuk. Ez a „lényeglátás” éppen ezért mindig csak a megismerés aktusának kísérőjelenségeként lehet tudatunkban, és mint ilyen, nem tárgyasítható.¹⁰

Rahner is úgy véli, hogy a *kérdezett lét* minden kérdésességében már mindig is *tudott lét*. Ha a megismerhetőség a lét belső ismertetőjegye, akkor az egyedi megismerés nem ragadható meg a maga metafizikai lényegében, ha úgy fogjuk fel, mint a megismerőnek valamely tőle különböző tárgyra való vonatkozását, vagyis mint intencionalitást. A támpontot inkább abban kell keresni, hogy a lét eleve megismerés és megismert-ség (önmagánál-való-lét). Ez pedig azt jelenti, hogy az intellektus teljes, létszerű valósága az aktuálisan megismert valóság.¹¹ Pilinszky a létmegismerésnek erre a nem-intencionális voltára érzett rá, amikor egy másik beszélgetésében így fogalmazott: „az igazi gondolkodás az a *semmire koncentrálni* – tudniillik mindaddig, amíg tudod még, hogy mire koncentrálsz, addig *ismert* dologra koncentrálsz. Az igazi gondolkodás az a semmit se gondolás, *de* egy problematika közepébe érve, és ott ragadva meg a semmit.”¹²

A lélek kérdéseivel kapcsolatos publicisztikai írásokat két lépésben tárgyalom.¹³ Először a lélek anyagra való vonatkozásáról és a lélek végső céljáról, majd pedig a lélek egy másféle, a szubsztanciálistól eltérő interpretációjáról lesz szó, méghozzá az Istennel folytatott párbeszéd, az imádság felől közelítve.

Az első kérdést illetően vissza kell kanyarodnunk Pilinszky egy korai, *Genezissel* foglalkozó jegyzetéhez. A Jákob áljáról szóló szöveg az Ószövevény „megragadóan gazdag helyé”-nek nevezi a pátriárka történetének e részletét, és Keresztes Szent János értelmezését foglalja benne össze: „E látomás legegységesebb érvényű, misztikus kifejtését találjuk Keresztes Szent Jánosnak *A lélek éjszakája* című könyvében. Jákob létrájának fokai a lelki tökéletesedés fokozatai, »mivel – írja Keresztes Szent János – ama létfokokatok, mik a fölszállásra szolgálnak, ugyanazok a fokok alkalmasak az alászállásra is: ugyanazok a fölismerések, mik lehetővé teszik a lélek Isten felé való föl-emelkedését, alkalmasak arra is, hogy a lélek alázatossá váljék. Mivel a valóban Istentől származó sugalmazások sajátja, hogy egyszerre teszik alázatossá s emelik fel a lelket.« [...] Alászállás és felemelkedés kettős mozgása lényegében: Isten és önmagunk kölcsönös és fokozatos megismerését jelenti. Isten megismerése: fölemel. Önmagunknak megismerése: alázatra, s egyre mélyebb alázatra int. S e feszültség tart mindaddig, míg a lélek tökéletesen s véglegesen nem egyesül Istennel, ki »a lajtorja végére támaszkodik.«” A lelki tökéletesedés fokozatainak felsorolása végén ez áll: „A tizedik fokon túl van a világon s a test körén. A lélek színről színre látja Istent, hasonul hozzá és részesül benne.”¹⁴

A végkövetkeztetés, amelyet Pilinszky megfogalmaz, nagyon hasonló egy töredékéhez: „A valóság a lélek, az illúzió a világ. Ténynek hisszük a világot, mivel merevebb, közönyösebb és »tényszerűbb«. Holott csak formája a rugalmas léleknek, mint a pohár víznek a pohár. A valóság csodálatosan

rugalmas! A lélek a valóság, s a világ az elnehezült látszat. [...] El kell veszítenünk a világot? Ő nem! Csupán a látszatát kell elveszítenünk, hogy szívünkre szoríthassuk lényegét.”¹⁵ Egy rövid filozófiatörténeti kitekintést kell tenni ahhoz, hogy megértsük, mit jelent az első szövegben a lélek „test körén” történő túllépése, illetve a másodikban a „világ látszatának elvesztése.” 13

Platón tanításában nem az általa annyit ünnepeelt Szókratész a lényeges, hanem az Ember, melynek ideája örök, változhatatlan, szükségszerű. Mint minden individuum, Szókratész is időbeli és esetleges, és pillanatnyi lénye eloszlik a változás áramában.¹⁶ Arisztotelész filozófiája kétségtelenül nagyobb hangsúlyt helyez az individuumok realitására, hiszen nála az ideák elveszítik saját szubzisztenciájukat. Az egyének sokaságát azonban úgy tekinti csupán, mint a faj egységének helyettesítőjét: egy önmagában létezni képes „Emberi Mivolt” hiányában tulajdonképpen megelégszik ennek aprópénzre váltásával, vagyis az emberekkel.¹⁷ Különbözőségük ellenére tehát mindkettőjüknél az egyetemes a fontos. A keresztény gondolkodásban ezzel szemben az individuális létező olyan méltóságot kap, amely lényege szerint állandó és romolhatatlan.¹⁸ Az ember egész belső élete arra irányul, hogy a személyeséget, amely a maga teljességét csak az eljövendő életben fogja elérni, fokozatosan megalkossa, szüntelenül javítsa, és fáradhatatlanul tökéletesítse.¹⁹ Aquinói Szent Tamás szerint egyszerre igaz az, hogy az ember nem egyszerű szubsztancia és az, hogy oszthatatlan. Az ember ugyanis sem nem a lélek, sem nem a test, hanem a kettő összetétele.²⁰ Nem pusztán térben és időben tartozik össze test és lélek, hanem e kettő egyesüléséből ered az ember. Szellem és anyag együtt alkotja az egységes harmadikat: az embert. Az emberi lélek természetesen szellem, de csak azért, mert egyesült az anyaggal.²¹ A halálban a lélek nem szakad el teljesen az anyagi világtól, hanem egészen magához tér – nem a tér–idő meghatározott pontjaival, hanem az anyagi világ alapjaival kerül kapcsolatba.²² A lélekről éppen ezért minden különösebb nehézség nélkül állíthatók továbbra is anyagi természetű kijelentések.²³ Az emberi lélek tehát nem teljességgel anyagtalan. Másként fogalmazva: anyagtalansága ellenére a lélek mindig anyagi is.²⁴

A lélek természetének meghatározásától elválaszthatatlan végső céljának horizontja. Pilinszky ezt néhol a személyes szféra megtalálásának,²⁵ máskor pedig interperszonális felülmúlásának szemszögéből látta meg esszéiben.²⁶ Egy 1971-ből származó írásában viszont olyan bibliai jelenetet idéz fel, amely a két, látszatra ellentétes irányt dialektikusan egybefűzi: „Eszembe jut egy gyönyörű kép: a világ halála után az üdvözültek fehér kavicsot kapnak a kezükbe, melyre rá lesz írva *valódi nevük*.”²⁷ S a másik kép, gyermekkori

emlék, amikor a folyóparton kavicsot kerestünk, s ezer és ezer közül kiválasztottunk egyet.²⁸ Mit is kerestünk a gyermekkor mitologikus partjain? Nyilván nem egy kavicsot, hanem a mi kavicsunkat, valódi nevünket, azonosságunkat, identitásunkat – amit azóta is keresünk minden valódi érzelmünkben és gondolatunkban.”²⁹

Amint azt a szöveg is sejteti, az ember nem válhat önazonosság a többiektől elszigetelten, hiszen személyiségét épp a másokkal való kapcsolatainak bonyolult szövedéke határozza meg. A kapcsolatok halálon átívelő fenntartásához azonban megváltásra van szükség, hiszen nélküle az identifikáció élethosszig tartó folyamata viszonyrendszerével együtt elháríthatatlan akadályba ütközik. Erről elmélkedik Pilinszky a két évvel későbbi, *Ami elveszett* című írásában: „A szeretett lény a szerető lélek számára: abszolút érték, örök és halhatatlan. De a szeretet, épp mivel tisztánlátó, először fogja föl igazán a másik és ezzel mindannyiunk veszendőségét, földi halandóságát is. Ebben az összefüggésben érhető csak igazán Jézus kinyilatkoztatásának súlya, amikor is arról beszél, hogy az Emberfia azért jött a világra, *hogy megkeresse, ami elveszett*.³⁰ Mert ez az ígéret nemcsak az egyes bűnösökre vonatkozik, hanem éppen a szeretet eleve való egyetemességével mindarra, ami mindannyiunkban elveszett. A szeretet eleve isteni, tragikus boldogsága számára valóban Isten szájából hangozhatott csak el ez a »kiegészítés«. S hogy ez a megváltott öröm és megváltott szeretet mit jelenthet, földi szív azt valóságában föl nem foghatja.”³¹

Radnóti Sándor Pilinszky lírájának misztikával való összefüggéséről szóló tanulmányában fejti ki, hogy az *én* és a *másik* viszonyának kérdésében a szeretet esélyével szembesített magány két megoldást kínál: a tiszta, kommunikálhatatlan magányt és a tiszta, tárgy nélküli szeretetet. Amint írja, a misztikus istenélményben ez a kettő egybeesik. A misztikus emberélmény ugyanakkor antinomikus. Egyrészt regisztrálja minden ember lehetőségét a misztikus élményben való részesedésben, másrészt viszont tanúsítja az ember és ember közötti teljes közvetlenség lehetetlen voltát.³² Ennek meghaladása éppen ezért csak az immanencián túllépő tartományban lehetséges.

Egy 1964-ből származó cikkében Pilinszky a modern ember speciális életérzéséből, az unalomból kiindulva próbálja az „emberi személyiség” fogalmának lényegi jellemzőjét feltárni: „A kérdést legszemléltetőbben talán Romano Guardini vetette föl. Az elmúlt 100–150 év társadalmát szerinte a »nagy egyéniségek« és a névtelen tömegek jellemezték. Az egyén e két, lényegében torz pólus között hánykódott: az üres ragyogás és a sűrke massa között. S mi az, ami e két pólus között veszélybe került? Az *emberi személyiség*. [...] A keresztény szemléletnek középpontjában a látszatra szerényebb emberi személyiség áll, mely sérthetetlen, elidegeníthetetlen jogaival egyedül képes az élet kereteit betölteni. Aki valóban keresztény: gyökeréig kell

hogy érezze életének, személyiségének súlyát. Lehet bűnös, lehet kétségbeesett, üdvözülhet vagy elkárhozhat, de létének állandó közegét nem érezheti se légüres térnek, se nyomasztó masszának.”³³

Guardini *A megtámadott hit* című könyvében arról beszél, hogy az ember nem tud egyedül választ adni azokra a kérdésekre, amelyekben a *miért* és az *én* szerepel, mert önmagából kiindulva nem tudja magát megérteni. Keresztény szempontból a személy csak akkor lehet *önmaga*, ha a kezdeti *éntől* a beteljesedés felé halad. „Ha adva vagyok önmagamnak, akkor életlehetőségem is adva van. Ha pedig az, aki engem önmagamnak adott, bölcs és jóságos, sőt Atyám is, amint Krisztus mondja,³⁴ akkor Ő – ugyancsak Krisztus szavaival – azt is akarja, hogy »éljek, és életem teljes legyen.«”³⁵ Az *Isteni színjáték* utazója például a mű végén nemcsak azt érti meg, ami „földöntúli”, hanem önmagát is. Miután megismerte Krisztust, már azt is tudja, ki Dante.³⁶ A lélekkel kapcsolatban azonban van még egy alapvető kérdés, ez pedig a halálban el-nem-pusztított-lét közvetlen bizonyosságának lényegi karaktere. A halhatatlanság (keresztény szempontból problematikus) szubsztanciális megalapozásának elvetését csak úgy lehet véghez vinni, ha feltesszük, hogy az ember halálán túli élete párbeszédés meghatározottságú.

Szavai Dorotya megállapítása szerint Pilinszky-nél az imádság mint téma viszonylag ritkán jelenik meg a költeményekben, annál gyakrabban viszont a publicisztikai írásokban és a naplóbejegyzésekben. Nála a költői imádság eredetisége ugyanis elsősorban nem a tematikus megidézésben ragadható meg.³⁷ Az ima mint költői forma ugyanakkor az *önreflexió* szempontjából is valóban jelentős, mivel benne a Pilinszky-költészet vallásos-keresztény önszituálásának egészen sajátos jellege mutatkozik meg.³⁸ Vonatkozó írásai a modern imádságteológiákkal párhuzamosan szoros összefüggést tételeznek a bűn és az imádság határtapasztalata között. *Vallomások az imádságról* című cikkében először Julien Green naplóját, azután Bernanos-t idézi: „Vannak percek, amikor lehetetlen nem iszonyodnunk önmagunktól, s amikor készek volnánk egyetérteni vádlóinkkal. Csakhogy a világ nem is sejti, mi történik egy lélekben.« [...] »Vajon alkalmasak vagytok-e megfiatalítani a földet, igen vagy nem? Az Evangélium örökké fiatal, csak ti vagytok öregek.«” Majd e két, egymás mellé tett gondolatot kiegészíti saját meglátásával: „Igen, az imádság lényege szerint istenközelséget jelent, örök fiataltságot. [...] A hívő számára az ima jelenti a teljes valóságot. Rettenetes a súlya, de nem szabad félni tőle: Jézus az imában rakja ránk *édes igáját*.”³⁹

Az Istennel folytatott dialógusban bontakozik ki tehát Pilinszky szerint a lélek tulajdonképpen mibenléte. Ennek a belátásnak még konkrétabb példája az alábbi szöveg: „Az imádság szavakba foglalt, vagy néma kapcsolat

és párbeszéd Isten és ember, Isten és az imádkozó egyén között. Ugyanakkor egyéb is. Mivel Istenen keresztül az imádság szükségképp kapcsolat, méghozzá a legmélyebb kapcsolat, párbeszéd a teljes létezéssel, minden egyes – élő és halott – emberrel. Egyfajta metanyelv, némaságában is egy-
16 féle beszéd fölötti beszélgetés mindennel és mindenkivel. E párbeszéd fölmérése persze lehetetlen, de létezése minden imádkozó teremtmény számára alapvetően igaz és valóságos. Az imádság értelme így kettős. Annyi, mint egyedül maradni Istennel, ugyanakkor találkozni mindenkivel, a teremtés egész teljességével, méghozzá egyszerre térben és időben, s túl téren és időn, Isten szívében, az öröklét dimenziójában.”⁴⁰

Ez a gondolatmenet szinte teljesen egybevág a dialogikus halhatatlanság ratzingeri modelljével. Ratzinger úgy gondolja, hogy nem egy viszonyok nélküli „önmagaság” teszi halhatatlanná az embert, hanem éppen a viszonyban állás, vagyis az Istenre irányuló viszonyképesség. Egy lény annál inkább önmaga, minél inkább viszonyban áll, az ember pedig teljesen és lényé alapjáig nyitott lény, és ezáltal önmaga.⁴¹ Az ember tehát nem önmagában halhatatlan, hanem mint Isten dialóguspartnere. Ez az istenkapcsolat az ember definíciójához tartozik, és ha ezt kitöröljük, akkor az ember helyett csak egy jobban kifejlődött állat marad.⁴² A lélek fogalma azonban pontosan ezt a (csak az emberre jellemző) kapcsolatot fejezi ki. „Amit mi a szubsztanciális gondolkodás nyelvén így mondunk: »lelke van«, azt a történeti, aktualisztikus nyelven így fejezzük ki: »Az Istennel folytatott párbeszéd részese.«”⁴³

Pilinszky szerint az imádság egyfajta metanyelv, beszéd fölötti beszéd, az emberiség sértetlenül maradt anyanyelve, „amit még Bábel leomló tornya sem tudott maga alá temetni.”⁴⁴ Másutt, például „*Fiat*” című írásában, az imádságot (mint az emberi lélek szabadságában fogant Istenhez való odafordulás aktusát) összekapcsolja a tökéletes engedelmességgel: „Minden gyökeres és szerető igen, amivel állapotunkat elfogadjuk, Isten megtestesülése bennünk. Más szinten persze, de mégis valóságos megismérlése annak az üdvtörténeti pillanatnak, ami Mária igenjét követte. [...] Miért késlekednénk, kicsinyhitűen, miért válogatnánk tovább? Szabadságunkat féltenénk? Csakhogy szabadságunk kötöttségből kötöttségbe, idegenségből idegenségbe vándorol mindaddig, míg meg nem leli méltó tárgyát. Anélkül, hogy sérelem esnék rajta, szabadságunk egyedül a tökéletes szeretetben, Isten bensőségességében található meg korlátlan kibontakozását.”⁴⁵

A tizennégy évvel későbbi „*Egyek lesztek...*” ugyanezt a kérdést fejti ki részletesebben, zárlatában mintegy megoldást kínálva a teremtésproblematika nehézségeire, ám ezzel összefüggésben már trinitológiai és teológiai-antropológiai kérdéseket is érint: „Jézus legfőbb ígérete, hogy *egyek* leszünk a szeretetben, egyek a Fiúban, a Szentlélekben és az Atyában. Jézusnak ebben az ígéretében föltétlenül meg kell jegyeznünk a többes számot;

azt, hogy *egyek* leszünk Benne. Ez a többes szám látszatra jelentéktelennek tűnhet, de belegendolva rendkívüli fontosságot nyer. Szöges ellentéte ugyanis a fanatizmusoknak, melyek látszatra szintén valami hasonlóra törekzenek. A perdöntő különbségre akkor figyeltem fel, amikor valaki megkérdezte: »Hogyan részesülhetnék én, személy szerint az üdvösségben, ha ennek föltétele az Istennel való egyesülés, az isteni szeretet mindent olvasztó kemencéje?« Bevallom, zavarba jöttem, holott a válasz tökéletesen evidens. Földi példával élve: Bach alkotó eksztázisában, ihlete önkívületében volt *igazán* Bach. E gondolatra, vitathatatlan valóságra az Evangélium számos mondata utal. Például: »Aki meg akarja nyerni életét, elveszíti azt.« Éppígy mondhatnánk: Aki meg akarja nyerni önmagát, mondjon le róla. Ezt példázza lényegében már a Szentháromság is. És ezért mondotta Jézus, hogy *egyek* leszünk vele. Nem a fanatizmus présében, hanem Isten szeretetének véghetetlen tágaságában és szabadságában. [...] Ez a szeretetnek természetéből fakadó, és semmivel se kisebb misztériuma, mint maga a Szentháromság. Éntudatunk csodálatos metamorfózisa, a szeretet egyedi titka, s talán magának a teremtésnek is kulcsa.”⁴⁶

A szövegben látható módon az a meggyőződés jut kifejezésre, amely szerint az isteni életben való részesedésre irányuló remény nem homályosítja el az emberi remény többi tartalmát. Épp ellenkezőleg. Itt is érvényes mindaz, ami a Teremtő és a teremtés viszonyáról alapvetően elmondható: az Istennel való találkozás a teremtmények minden reményét beteljesedésre vezeti.⁴⁷ A más emberekkel való közösség, az elszakítottak viszontlátása, az egyén azonossága és épsége, illetve az egész világ teljességhez-jutottságából fakadó öröm mind a divinizált létmódban kulminálnak.⁴⁸ Egy konfúzió nélküli fúzióról van szó, amelyet Pilinszky egy, az alkotás önkívületére vonatkozó analógiával világít meg, majd egy mindhárom szinoptikusnál előforduló jézusi mondattal támaszt alá.⁴⁹

Ezekből a sorokból kiviláglik, hogy háttérükben nem a szubsztanciális, hanem a relacionális lélekfogalom áll. Pilinszky cikkeiben nyilvánvalóan nem az ilyen kifejezések tudományos értelemben vett fogalmi tisztázására törekedett. A lap olvasóinak szóló köznapibb nyelven mindössze annyit mond, hogy az Istennel folytatott párbeszéd az öröklét dimenziójába helyezi az embert, és lehetővé teszi számára a létezés alapjával (és ezáltal a mindennel és mindenkivel) való transzcendens kapcsolatot, illetve hogy Isten bennünk történő megtestesülése egyenlő a meghívására adott válasz pozitív tartalmával.

A dialogikus halhatatlanság modellje megszünteti azt az (azonosság elvét alkalmazó értelem számára elfogadhatatlan) antinómiát, amely szerint a lélek egyfelől teljességgel az anyagi világhoz tartozik, másfelől azonban

mégis felülemeli ezt a világot saját magán. Az anyagi világ ugyanis éppen azért tér vissza eredeti önmagához, hogy az emberben Isten után nyúl. Az ember tehát nem más, mint az Isten ismeretére és szeretetére képes, és az ebben a szeretetben való osztozásra meghívott lény.⁵⁰ A lélek halhatatlanságának kérdése ezért torkollik Pilinszkynél a háromságos Isten életének teljességéről való beszédbe.

¹ Vö. Anton ZIEGENAUS, *A teremtés jövője Istenben: Eszkatológia* = Leo SCHEFFCZYK, Anton ZIEGENAUS, *Katolikus dogmatika VIII.*, ford. SZALAY Mátyás, Bp., Szent István Társulat, 2008, 111–114.

² Pilinszky János – Pilinszky Jánosnének, Genf, 1947. december 14. = P. J. *összegyűjtött levelei*, szerk., jegyz., mutatók, utószó HAFNER Zoltán, Osiris, Bp., 1997, 21.

³ Pilinszky János – Kardoss Bélának, Róma, 1947. december 28. = P. J. *összegyűjtött levelei*, 26.

⁴ FARKAS P. József, *Nálam létszükséglet volt az alkotás*. Hangfelvétel: Dunavecse, 1979. május 13. Első publikálás: Új Írás, 1982. február = P. J. *összegyűjtött művei: Beszélgetések*, szerk., jegyz., mutatók, utószó HAFNER Zoltán, Bp., Századvég, 1994, 196.

⁵ Példaként előszeretettel említik a visszatérő Illés toposzát, aki a „forgószéllel fölment az égbe” (vö. 2Kir 2,11), és már a zsidók között is elterjedt volt vele kapcsolatban az a hit, hogy az idők végén visszatér (vö. Sir 48,10; Mal 3,23). Az Újszövetségben Keresztelő Jánost tartották a visszatért Illésnek (vö. Mt 11,14; 17,10–13; Mk 9,11; Lk 1,17). Másik hivatkozási pontjuk a Jn 3,3–7, ahol Jézus az újjászületésről beszél. A görög „anothen gennaszthai” (a Vulgata szerint *renatus, nasci denuo*) azonban nem a lélekvándorlás értelmében jelent újjászületést, hanem az Isten által való nemzést jelenti a keresztségben. A Jn 9,2–3 sem hozható fel továbbá a lélekvándorlás mellett (ahol a vakon született ember látván kérdezik Jézustól: „Mester, ki vétkezett, ez vagy a szülei, hogy vakon született?”), mivel Jézus egyértelmű választ ad: „Sem ez nem vétkezett, sem a szülei, hanem az Isten teteteinek kell rajta nyilvánvalóvá válniuk.” (Vö. ZIEGENAUS, *i. m.*, 66–68.)

⁶ A szellem csak a testben rendelkezik történetiséggel, és csak így érlelhet, hozhat vagy vonhat vissza szabadon döntéseket. (Vö. *Uo.*, 72–73.) A *Gaudium et Spes* kezdetű zsinati konstitúció is utal az ember összetett voltára. Az Egyház nagy erőfeszítéseket tett, hogy a korábban megszokott dualizmus helyett (amely a görög platonista filozófia közvetítésével vált általánossá) az ember test–lélek mivoltát az eddigieknél alkalmasabban megfogalmazza. A keresztyény életérzés ugyanis gyakran lenézte a testet, mivel a bűn fészkeként tekintette. Ennek a látásmódnak ugyanakkor az égválagon semmi köze Jézus tanításához. Alapvetően nem is keresztyény, hanem gnosztikus–manicheus, amely ellen az Egyház védekezett ugyan, és el is ítélte (vö. FILA Béla, JÜG László, *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai*, Örökmécs Alapítvány, Kisterenye–Budapest, 1997, 119.), a felszín alatt azonban mégiscsak átszivárgott a keresztyények tudatába. Ezzel a nézettel száll szembe nagyon élesen a konstitúció (vö. *Gaudium et Spes*, 14. = A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai, szerk. Dr. DIÓS István, ford. Dr. BÁN Endre et al., Bp., Szent István Társulat, 2007, 659–660.) a test és a lélek közötti egyiséget hangsúlyozva. (Vö. Dr. GOJÁK János, *Gaudium et Spes* (Bevezetés), *i. m.*, 627–629.)

⁷ Plátón számára az érzékelés csupán alkalom arra, hogy a szellem visszaemlékezzék (*anamnészisz*) a már előzetesen tudott igazságra. Fogalmainkat (*logoi*), gondolatainkat (*ennoiai*), tudatunk tartalmait (*noémata*) és ismereteinket (*episztemai*) annak köszönhetjük, hogy a lélek – földi életét megelőzően – az istenek körében szemlélte az örök és változatlan ideákat, az érzékelhető világ pedig ezeknek a képmása. (Vö. NYÍRI Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Bp., Szent István, 1998, 71.) Plátón rendszeres olvasmánya volt Pilinszkynek. Interjúkban, naplórészletekben idézte, illetve több cikkében és levelében hivatkozott rá. (Vö. PILINSZKY János, *Publicisztikai írások*, szerk., jegyz., mutatók, utószó HAFNER Zoltán, Bp., Osiris, 1999, 539, 768; P. J. *összegyűjtött levelei*, 424; *Beszélgetések*, 66; PILINSZKY János *összegyűjtött művei: Naplók, töredékek*, szerk. HAFNER Zoltán, Bp., Osiris, 1995, 124, 127; KOVÁCS Erika, *„Mindenből költészet lesz és csend...”: Pilinszky-emlékek, dokumentumok*, szerk. HAFNER Zoltán, Bp., Osiris, 2003, 39.) Homérosszal egyetemben nemcsak frissebbnek, hanem értebbnek és összetettebbnek is tartotta a kései görög kultúra bármelyik

- alakjánál (vö. PILINSZKY, *Publicisztikai írások*, 608.), sőt, egy helyen azt olvashatjuk, hogy a kegyelem munkáját vélte műveiben felfedezni (vö. *Uo.*, 786.). Ez bizonyára nem azt jelenti, hogy Platónnak a lélek preegzisztenciájáról vallott nézetét is osztotta. Az „evele tudás” megfogalmazása ennek ellenére lehet platóni hatás. Az emlékezés szónak ugyanis Platónnál nemcsak olyan értelme lehetséges, amely szerint korábban meglévő képzeteket reprodukálunk, hanem lehet „magának-belsővé-tétel” vagy „magabaszállás” is. Hegel szerint ez a szó (*Erinnerung*) mélyebb gondolati megközelítése: „Ebben az értelemben természetesen azt lehet mondani, hogy az általánosnak megismerése nem egyéb, mint emlékezés, magabaszállás: hogy azt, ami külső módon mutatkozik és mint sokféle van meghatározva, valami belsővé tesszük, valami általánossá, azáltal, hogy önmagunkba szállunk és így bensőnket tudatosá tesszük. Nem tagadható azonban, hogy Platónnál az emlékezés kifejezés gyakran az első, empirikus értelemben fordul elő. Ez onnan van, hogy Platón azt az igaz fogalmat, hogy a tudat önmagában a tudomány tartalma, részben a képzet módján és mitikusan adja elő.” (Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Előadások a filozófia történetéről*, ford. SZEMERE Samu, Bp., Akadémiai, 1977, II, 133.)
- ⁸ Heidegger kijelenti, hogy ami gondolkodóba ejt, az egy történelmileg meghatározható időpontban fordult el az embertől, mivel az elgondolandó (*zu-Denkende*) kezdetől fogva az elfordulásban tartózkodik. Az elfordulás viszont kizárólag ott esik meg, ahol az odafordulás (*Zuwendung*) már megtörtént. Az elgondolandó minden elfordulás közepette már megszólitotta az ember lényegét. (Vö. Martin HEIDEGGER, *Mit jelent gondolkodni?*, ford. PONGRÁCZ Tibor = *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. BÓKAY Antal et al., Bp., Osiris, 2002, 170.)
- ⁹ Vö. WEISSMAHR Béla, *Filozófiai megjegyzések az igazság isteni voltáról* = W. B., *Az emberi lét értelme: Metafizikai értekezések*, szerk. SZOMBATH Attila, Bp., Akadémiai, 2012, 165.
- ¹⁰ Vö. Dr. WEISSMAHR Béla SJ, *Bevezetés az ismeretelméletbe*, főiskolai jegyzet, a Teológiai Kiskönyvtár sorozatban megjelent mű (Róma, 1978) változatlan kiadása, Szeged, 1990, 31–32.
- ¹¹ Vö. Karl RAHNER, *Az Ige hallgatója*, ford. GÁSPÁR Csaba László, Bp., Gondolat, 1991, 41–54.
- ¹² MAÁR Gyula, *Egyenes labirintus: Pilinszky-portré a televízióban*, 1978. október 16. = P. J., *Beszélgetések*, 171.
- ¹³ Az idézett szövegek kivétel nélkül az Új Ember című katolikus hetilapban jelentek meg, amelynek Pilinszky 1957-től haláláig munkatársa és állandó szerzője volt. Vö. RÓNAY László, *Pilinszky az Új Ember szerkesztőségében* = „Merre? Hogyan?”: *Tanulmányok Pilinszky Jánosról*, szerk. TASI József, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1997, 159–162.
- ¹⁴ PILINSZKY János, *Jákob álma (Jegyzetek a Genézishez IX.)*, Új Ember, 1966. december 11. = P. J., *Publicisztikai írások*, 491–492.
- ¹⁵ PILINSZKY, *Naplók, töredékek*, 12–13.
- ¹⁶ Vö. PLATÓN, *Az állam*, X. könyv, 611a–612a, ford. JÁNOSY István, Szeged, Lazi, 2001, 337–338. Ez a szövegrész egy később kifejtendő, szabatosabb lélektanra utal, melynek tartalmát célzások formájában vetíti előre. A lélek dichotomikus szerkezetét (mely a halhatatlan és a halandó rész között húz ontológiai választóvonalat) Platón az *Államférfiben* (309c) és a *Törvényekben* (713c) világosan leírja, a *Phaidroszban* (270c) pedig nyíltan ki is mondja, hogy nem ismerhetjük meg a lélek természetét a mindenség természetének ismerete nélkül. (Vö. Thomas A. SZLEZÁK, *Hogyan olvassunk Platont?*, ford. LAUTNER Péter, Bp., Atlantisz, 2000, 86–98.)
- ¹⁷ A platóni ideák, vagyis az egyetemes fogalmak szubsztancialitása ellen folytatott polémia a *Metafizika* fő motívumainak egyike, amelyhez Arisztotelész újra meg újra visszatér. (Vö. például: ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, A könyv, 6–10. fejezet, 987a 29–993a 27; Z könyv, 3–4. fejezet, 1028b 33–1030b 13, ford. FERGE Gábor, Bp., Logos, 1992.) Szerinte a világ, amelyet tapasztalunk, az egymásra ható és reagáló konkrét egyedi dolgok világa, ezért nem szabad posztulálnunk az egyetemes fogalmak önálló világát. Bizonyos értelemben az ember formája tevékenykedik minden egyes emberi egyed létrejöttékor, ám az az emberi forma a létrejött egyed alapján megtestesült forma. (Vö. Sir David ROSS, *Arisztotelész*, ford. STEIGER Kornél, Bp., Osiris, 2001, 214.)
- ¹⁸ „Krisztusban megtaláljuk az *etikai szolipszizmus*, az önmagával szembeni végtelen szigor, tehát az önmagához fűződő kifogástalanul tiszta viszony, valamint a »másik« iránti *etikai-esztétikai jóság*

egyedülállóan mély szintézisét. Itt tűnik fel először a végtelenül elmélyült »önmagáért való én«, de ez az »én« nem rideg, hanem mérhetetlenül jóságos a »másikhoz«, igazságot szolgáltat a »másiknak« mint olyannak, feltárja és megerősíti a »másikban« rejlő sajátos értéket annak maradéktalan teljességében. [...] Amivé nekünk lennünk kell a »másik« számára, az nekünk Isten. Amit a »másik« rossz adottságként próbál leküzdeni és elutasít önmagában, azt elfogadjuk benne, és könyörületesk vagyunk vele, a »másik« drága testével.” (Mihail BAHTYIN, *A szerző és a hős*, ford. PATKÓS Éva, Bp., Gond-Cura Alapítvány, 2004 107–108.)

20

¹⁹ Keresztes Szent János és a misztikusok esetében éppen ebből a fundamentális tényből fakad a kontempláció elsődlegessége.

²⁰ Vö. Étienne GILSON, *A középkori filozófia szelleme*, ford. TURGONYI Zoltán, Bp., Paulus Hungarus – Kairosz, 2000, 190–195. A mai ember számára talán kissé zavaró lehet az *individuális* e felfogásában, hogy az, ami által mindegyikünk önmaga, nem természetünk szellemi alkotóelemének köszönhető, hanem annak a járulékos ténynek, hogy a testünket alkotó anyag helyzete nem ugyanaz, mint az embertársunk testét alkotó anyagé. A középkori gondolkodók filozófiai reflexiója azonban sokkal messzebbre hatolt a problémák elemzésében, mint a miénk szokott napjainkban. Az egyedítés tomita tana (*principium individuationis*) magát az egyedítést próbálja magyarázni, semmi mást. Abból, hogy nem lennének individuumok, ha nem lennének emberi testek, semmiképp se következik, hogy a fizikai test adja az egyén méltóságát vagy eredetiségét. Igaz ugyan, hogy nincs konkrét szubsztancia anyag nélkül, de az ember mint összetett lény szubsztancialitását magát a *forma* közli anyagával, s így a kérdés rögtön teljesen új megvilágításba kerül. (Uo., 195.) Jelenits István a *Fabula* című vers egyik sorában („Magányosabb az angyaloknál.”) ennek a skolasztikus tételnek a hatását véli felfedezni: „Szent Tamás szerint az angyalok tiszta szellemek, ennek folytán csak azért, akkor különbözhetnek egymástól, ha minden egyes angyal külön fajt alkot. Köztünk, emberek közt a *principium individuationis* az anyagi testünk. Egyazon emberi nemhez tartozunk, de más-más anyagból való a testünk, azért különbözünk egymástól. Ha az angyalok is egyazon nemhez tartoznának, nem különbözhetnének. Így hát mindegyikük magányos, egyetlen a maga nemében. Erről olvasott Pilinszky, ez ragadta meg a képzeletét.” (JELENITS István, *Farkas a Fabulában*, Vigilia, 2001/11, 818.)

²¹ A tomita lélektan számára mintául szolgáló arisztotelészi rendszerben nem találunk világos fenomenológiai megkülönböztetést az anyagság és annak értelmezhető megjelenési formája között. A lélek jelenti az anyag teljességét, és az anyag ebben a szövetségkörnyezetben teljességgel beteljesületlen lehetőségként értelmeződik. Az anyag sohasem jelenik meg a *schema* nélkül. (Vö. Judith BUTLER, *Jelentős testek*, ford. SÁRI László = *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, 542.) Szent Tamás szerint a szellem az emberben olyannyira egy a testtel, hogy a maga teljes igényével lehet rá alkalmazni a *forma* kifejezést (*anima forma corporis*). A lélek nem különálló szubsztancia és ezen felül még formája a testnek, hanem csak mint egy testnek a formája szubsztancia. A testi létezés a lélek önbeteljesítése. (Vö. AQUINÓI Szent Tamás, *Az értelem egysége*, ford. BORBÉLY Gábor, Bp., Ikon (Matúra bölcsélet, 2.), 1993, 35.) A test a lélek láthatósága, mivel a test valósága a lélek. (Vö. Joseph RATZINGER, *Végidő: A halál és örök élet kérdései*, ford. TÖRÖK Csaba, Bp., Jel, 2017, 160.) A test tehát nem egy külső tényező, amelyet a lélek nélkülözni tud, hanem lényünk lényeges alkotóeleme. (Vö. Fran ois VARILLON, SJ, *A hit öröme az élet öröme: Konferenciabeszédek a keresztény hit főbb kérdéseiről*, ford. KAPOSSINÉ ECKHARDT Ilona, Bp., Márton Áron, 2001, 172.)

²² Ezt nevezték a skolasztikában *materia primának*. Ez a fogalom (az anyag észfogalma) nem tapasztalatiig eleve adott létezőként, hanem az önazonosság határoltságának elveként írja le az anyagot. Az anyag értelmi fogalma ezzel szemben konkrét, más létezőktől különböző dologként írja le. Ezt nevezték *materia secundának*. (Vö. WEISSMAHR Béla, *Az ember örök élete a természetes ész fényében: A lélek halhatatlanságának filozófiai kérdése* = W. B., *Az emberi lét értelme*, 159–160.) Ennek megértése kizárólag az *értelem* és az *ész* előzetes megkülönböztetésével lehetséges. „Az értelem is gondolkodó; de megáll az azonosságnál: a fogalom az fogalom, a lét az lét – az értelem ragaszkodik az ilyen egyoldalú kijelentésekhez; valójában azonban ezek a véges elemek már nem azonosak önmagukkal, hanem egy totális mozzanatai. [...] Az eszmét tisztán spekulatíven kell vizsgáljunk és az értelemmel szemben kell igazolnunk – az értelemmel szemben, amelyet minden vallásos tartalom megbotránkoztat.” (Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Az ontológiai bizonyíték* = G. W. F. H.,

Vallásfilozófiai előadások, ford. CSIKÓS Ella et al., Bp., Atlantisz, 2000, 343. Ehhez lásd még: Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *A logika közelebbi fogalma és felosztása* = G. W. F. H., *Enciklopédia I.*, 79–83. §, 138–149.)

²³ Vö. NYÍRI Tamás, *Az idők jelei*, Bp., Szent István Társulat, 1971, 85–86.

²⁴ Vö. WEISSMAHR, *Az ember örök élete a természetes ész fényében...*, 159.

²⁵ Az ősegház és az első századok kereszténységének egyetemes beteljesedést váró hagyományával szemben a hangsúly korunkban inkább az egyén létének lényegi kérdéseire került át. Nem kevés keresztény szemében ezért az eszkatológiának szinte kizárólag erkölcsi szerepe van, azaz a jövőbeli büntetésre vagy jutalmazásra emlékeztetve egy meghatározott, Istentől és az egyháztól eredeztethető magatartásra buzdít. Az eszkatológiának azonban nemcsak a „túlvilág”-ról kell tárgyalnia, hanem az evilágon – már a jelenben – ható reményről is. (Vö. Franz-Josef NOCKE, *Eszkatológia = A dogmatika kézikönyve*, szerk. Theodor SCHNEIDER, ford. VÁLÓCZY József, Bp., Vigília, 1997, II, 397–399.) Erre világít rá az alábbi részlet: „Az evangélium a lélek végső céljának, legmagasabb rendű állapotának a békét tekinti. Terminológiájában a bűnre nincs jobb szava, mint a békétlenség. Ahogy elbukni is egyet jelent a szív békéjének elvesztésével. Nem játék a szavakkal: a világ békéje döntően függ az egyes ember békéjétől. Attól, hogy mi magunk is lefegyverkezzünk, földjünk minden agressziót, bennünk fegyverkező erőszakot. Felül kell múlnunk természetünket: mert egyedül azzal, hogy felülmúljuk, nyerhetjük meg életünket, önmagunkat.” (PILINSZKY János, *Leszerelés: egyes szám első személyben*, Új Ember, 1964. május 24. = P. J., *Publicisztikai írások*, 358.)

²⁶ Az egyéni eszkatológiában elsősorban az egyes emberről van szó, akinek személyes története a halállal véget ér, és akinek döntései anélkül válnak végérvényessé, hogy a történelem – amely hatott rá, és amelyre ő is hatott – végéhez ért volna. (Vö. ZIEGENAUS, *i. m.*, 59.) A történelem tehát a nem-azonosság megtapasztalása. Annak tudata, hogy nem minden úgy jó, ahogyan van, s ahogyan számunkra megmutatkozik. A történelem ezért mindig szenvedéstörténet is egyben. (Vö. MÁRTONFFY Marcell, *Az elbeszélés világossága: A teológia hermeneutikai éthoszáról* = M. M., *Folyamatos kezdet*, Pécs, Jelenkor, 1999, 82.) Pilinszky saját nemzedékéről elmélkedve a következőket írja ezzel összefüggésben: „Mi már soha többé nem térhetünk vissza úgy a »csak személyesbek«, ahogy azt a háború előtt értelmeltük. A mi nemzedékünk – ha szabad így fogalmaznom, egyetemességre van ítélve; önzetlenségre, igazságra és humánusra. [...] A fokozás igazmondásával: számomra épp a személyesen túli lett azóta a legszemélyesebb. Annak megtapasztalása, hogy épp a személyes határok átszakadásával tapasztalhatom meg egyedül önmagamat. S egészen világos számomra, hogy igaz béke is csak e tapasztalat birtokában lehetséges. Hisz előző »békénket« épp elégtelensége, éretlensége miatt kellett elveszítenünk.” (PILINSZKY János, *Háborús nemzedék*, Új Ember, 1965. április 25. = P. J., *Publicisztikai írások*, 412.)

²⁷ Vö. Jel 2,17. A részlet utalás arra a mágiák kontextusában értelmezhető népszerű felfogásra, mely szerint minden dolognak van egy *belső érje*, melynek egy titkos név felel meg. A „fehér kő” egy amulett, és az „új név” mágiikus erőt hordoz. (Vö. Adela Yarbro COLLINS, *Jelenések könyve = Jeromos Bibliakommentár*, szerk. BOROS István, ford. Dr. BENYIK György et al., Bp., Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2003, II, 641–642.) Krisztus a vele való egyesülés révén új ént ad a híveknek. Ez egy harmadik névadás (a születéskor történt és a meghívás általi [vö. Simon – Péter; Saul – Pál] után), melyre senki más nem mozdul „a feltámasztottak hatalmas tömegében”, csak a megszólított ént. (Vö. BARSIS Balázs OFM, *Neked adom az élet koronáját*, Sümeg, 2005, 65–66.)

²⁸ Pilinszky az *Egy szenvedély margójára* című verséből ismert képet eleveníti fel: „A tengerpartot járó kiscyber / mindig talál a kavicsok közt egyre, / mely mindörökkől fogva az övé, / és soha senki másé nem is lenne.” (PILINSZKY János, *Egy szenvedély margójára*, Vigília, 1949. augusztus = P. J. *Összes versei*, Bp., Osiris, 2001, 31.)

²⁹ PILINSZKY János, *A Notre-Dame hátában*, Új Ember, 1971. október 24. = P. J., *Publicisztikai írások*, 654.

³⁰ Vö. Mt 18,11; Lk 19,10.

³¹ PILINSZKY János, *Ami elveszett*, Új Ember, 1970. július 12.; Javított újraközlés: 1973. szeptember 23. = P. J., *Publicisztikai írások*, 634.

³² Vö. RADNÓTI Sándor, *A szenvedő misztikus*, Bp., Akadémiai, 1981, 97. Erről ír Pilinszky az *Ars poetica helyett* című esszé egyik bekezdésében: „Ifjúságomban hosszú időn keresztül az álomban véltem megtalálni ez áhított megoldást. Itt minden együtt és egyben van még. Kint és bent, ember és táj, anyag és forma, érzék és szellem. Az, hogy én, alig más, vagy éppenséggel ugyanaz, mint te, vagy ő. És mégis nyomasztó e boldogság. Fölégetett földjével, maradék pázsitfoltjaival maga a tiltott paradicsom helye, ahonnet végleg kiüztünk. De e kiüzetés azóta megmenekülésünket jelenti már. Itt kell, az ébrenlét nehéz ellenállásában megtalálnunk először a rendet, majd azon is túl az egységet.” (PILINSZKY, *Ars poetica helyett* = P. J. összes versei, 91.)

³³ PILINSZKY János, *Levél az unalomról*, Új Ember, 1964. június 7. = P. J., *Publicisztikai írások*, 361.

³⁴ Vö. Mt 6,9; Lk 10,22; 11,2; Jn 6,37–65; 12,26; 16,27.

³⁵ Vö. Jn 15,11; 16,24; 17,13.

³⁶ Vö. Romano GUARDINI, *A megtámadott hit*, ford. KERÉNYI Dénes, Bp., Kairosz, 2015, 95–97.

³⁷ Pilinszky erről az egyik, már korábban idézett interjújában is beszél: „Mindig félek rára káni a versre a tematikus üzenetet. Mindig félek, mert félek, hogy ez képmutatás. Nem tudom igazából megítélni, hogy a versben mekkora vallásos töltés van, de számomra ez nagyon egy azzal, hogy a valóság minél mezítelenebb legyen.” (PILINSZKY, *Beszélgések*, 256.)

³⁸ Vö. SZÁVAI Dorotty, *Bűn és imádság: A Pilinszky-líra camus-i és kafkai szöveg hagyományáról*, Bp., Akadémiai, 2005, 27–28.

³⁹ PILINSZKY János, *Vallomások az imádságról*, Új Ember, 1965. január 31. = P. J., *Publicisztikai írások*, 394–395.

⁴⁰ PILINSZKY János, *Az imádság mint metakommunikáció*, Új Ember, 1980. augusztus 3. = P. J., *Publicisztikai írások*, 812.

⁴¹ Vö. RATZINGER, *Végidő...*, 164–165.

⁴² Az öntudat csak akkor lehetséges, ha valami vele szembenálló váltja ki. A dialógus a *személy* létrejöttének feltétele. A nyelv csak azért lehetséges, mert minden beszélő szubjektumként tételezi magát, és beszédében én-ként hivatkozik magára. Az „ego” mindig transzcendens pozíciót foglal el a te-hez képest, de egyiket sem képzelhetjük el a másik nélkül. Komplementer viszonyban állnak egymással a „belső/külső” ellentét mentén. Az ember helyzete a nyelvben egyedi. (Vö. Émile BENVENISTE, *Szubjektivitás a nyelvben*, ford. Z. VARGA Zoltán = *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, 60.)

⁴³ Joseph RATZINGER, *A keresztény hit*, ford. TAMÁS Pál, Bécs, Opus Mystici Corporis, 1976, 216.

⁴⁴ PILINSZKY, *Az imádság mint metakommunikáció*, 812.

⁴⁵ PILINSZKY János, „Fiat”, Új Ember, 1966. október 2. = P. J., *Publicisztikai írások*, 483.

⁴⁶ PILINSZKY János, „Egyek lesztek...”, Új Ember, 1980. július 20. = P. J., *Publicisztikai írások*, 810–811.

⁴⁷ A görög egyházatyák a *theopoiesis* vagy *theosis* kifejezéssel jelölték az Isten kegyelméből megvalósuló megistenülést (divinizációt) csodáját, amely nem más, mint az ember lelke mélyén történő közvetlen egyesülés az Atyával, a Fiúval és a Szentlélekkel. Antiochiai Szent Ignác, Alexandria Szent Kelemen, Órigenész, Nüsszai Szent Gergely stb. hagyományának rövid összefoglalása Alexandria nagy püspökétől, Atanáztól származik: „Isten emberré lett, hogy az ember Istenné legyen.” (Vö. Henri BOULAD, SJ, *Teózis: Az ember beteljesülése Istenben*, ford. RÉVÉSZ Mária, Bp., Kairosz, 2009, 17.) Más forrás szerint az isteni életben való részesedést kifejező mondat először állítólag a 200 körül vértanúhalált halt lyoni püspök, Szent Iréneusz szájából hangzott el: „Deus homo factus est ut homo fieret Deus.” (Vö. VARILLON, *i. m.*, 15.) Maga a beteljesülés – bár irányának megfelelően a jövőbe nyúlunk – a Krisztussal való találkozásban *már most* jelen van. A menny éppen ezért elsődlegesen krisztológiai meghatározottságú: azon alapul, hogy Jézus Krisztus Istenként ember, és az emberi létezésnek helyet adott magában az isteni létben. A „menny”-et keresni azt jelenti tehát, hogy egyre mélyebben megismerjük azt a rejtett jelenlétet, amely lehetővé teszi a tényleges életet, és amellyel kapcsolatban mégis mindig újra megengedjük, hogy a *látszólagos* elfedje, és megfoszson minket tőle. (Vö. RATZINGER, *Végidő...*, 241.)

⁴⁸ Vö. NOCKE, *i. m.*, 493–494.

⁴⁹ Vö. Mt 16,25; Mk 8,35; Lk 9,24; 17,33.

⁵⁰ Vö. RATZINGER, *Végidő...*, 163.

FELHŐSZAKADÁS

Tegnap este a pamlagon ülve
megpróbáltuk összeszámolni
hány barátunk halt meg eddig,

és ma reggel
a konyhaasztalon hagyott
bevásárlólistád hátoldalára
felírtam őket ábécésorrendben.

Oly sokuk tűnt tova,
mintegy felsőbb kéz által elsöpörve,
jó volt felidézni őket,
gondoltam,
a szupermarket hideg fényében
a csalé kerekű bevásárlókocsit
a hosszú, hangos folyosókon fel-alá tolvá.

Áfonyát, aprózsömlét, hosszúmetéltet,
tejszínt, villanykörtét, almát,
angolszalonnát s a többit kerestem,
ami ott állt a kezemben tartott lista
beszerzési oldalán,

de miután az önműködő ajtón kilépve
megálltam átnézni a listát, rájöttem,
megfeledeztem Terry O'Shea-ról,
meg a kenyérről és a banánról.

Ekkor már zuhogott,
záporzott, ahogy Írországból mondják,
az emberek tocsogva siettek autójukhoz.
És ekkor elindultam
lassú, egyenletes léptekkel,
egy bolti szatyrokat cipelő
csuromvizes ember
a holtak tiszteletére gyászmenetben.

Úgy éreztem, tartozom ezzel Terrynek,
amiért majdnem elfelejtettem,
pedig olyan erőteljes festő volt,
és minden elhunyt barátunknak,
akik köré gyűltek lelki szemeim előtt.

Látva együttérzésüket
sorstársukkal,
még lassabban mentem,

meg aztán várhatott még a konyha,
hogy ott mindent elmondjak neked
Terryről meg a kenyérről meg a banánról.

Szilágyi Mihály fordítása

MAMA

az amszterdami házakból az élet
szégyentelenül ömlik az utcára
folyékony itt az élet mama
az emberek mutogatják maguk
idegen tekintetekben fotoszintetizálnak
a járdán egy asztalnál
pohár bor mellett a szeretteikkel
szellőzik az intimitás
te brassóban egyedül haltál meg
egy kommunista tömbházban
tata a konyhában
készítette neked a reggeli kávé
már egy hónapja nem voltál olyan állapotban hogy megidd
magának csinálta mama nem neked
menyed a szobájában
bámulta a tévét
a telefont idegesen
forgatta a kezében
gyakorolta a súlyos meghatott hangot
amivel fel akart hívni engem
saját maga miatt várt mama nem miattam
andi a kaufland pénztárában
műanyag zacskókba gyömöszölt mindent
amit másoknak volt pénze megvásárolni
saját maga miatt csinálta mama nem értük
alattad még nyolc család
nyüzsög a nap sugaraiban
melyeknek még van merszük behatolni
a vasbeton tömbökbe
a vasbeton szemekbe
a vasbeton bőrük alá

ahonnan
tudott dolog
sokan nem tértek vissza
én valahol messze
egy elromlott tusolóban
én valahol messze és romlottan mama
testemből mosom ki a másnapot
érted mosdom nem magam miatt
mindenki valahogy előled rejtőzik el

amszterdamban sokkal több a bicikli mint az ember
és ez nem tudom miért de megnyugtat
és a központi házak kijárata a folyóra nyílik
ott a házaknak van kijárata mama
a csatornába nyúlnak
amelyek a város combja körül tekergőznek
mint hullahopp karikák
amiket egy gyerek akaraterije
forгат körbe esetlenül
aki meg akarja mutatni a szigorú
szüleinek hogy képes rá
ebben a városban vannak szülők mama
csónakban és biciklin sétáltatják a gyerekeiket
engedik hogy kezüket a levegőbe emeljék
lábukat a vízbe lógassák
nem félnek a szélről
nem félnek a víztől

te egy kommunista kacatokkal teli
szobában haltál meg
imádtad őket
mert én vagy andi
letörtük valamelyik kezét vagy fejét
egy-egy másodpercnyi szabadságban
mi is voltunk szabadok mama
és megnyugtat hogy te láttál minket
brassóban a tömbházaknak nincs kijárata
se vízre se utcára
ha le kell cipelni egy koporsót
úgy cipeled mint egy katalán számár lefelé
a lépcsőházban

ahová növényeket tettél
hogy a lépcsőház és a köztünk levő űr
számára kicsit szebbé tedd a házat
levertünk onnan néhány növényt mama
amikor lecipeltünk téged a harmadikról
bocsáss meg
belevertünk téged a tömbház minden falába mama
megrepszettük veled a vasbetont mama
mert tudod te nagyon jól
roppant keskeny a mi lépcsőházunk
belevertünk téged az összes szomszéd ajtajába
belevertünk téged a szomszédok tekintetébe
akik a kukucskálókön át filmeztek
mint biztonsági kamerák amik
türelmetlenül várják hogy leleplezzék a hús bűnét

bocsáss meg mama

nálunk brassóban a csigadombról szokás leugrani
de amszterdamban az öngyilkosok
az amstelbe vetik magunk mama
egy város tele oféliákkal
akik egy utolsó tiszteletkört akarnak tenni
a koncentrikus csatornák labirintusában
addig úsznak a vízínövények
vízi rovarok és vízi madarak között
amíg valaki végre észreveszi őket
nálunk az ember durván beveri a fejét egy kőbe
nálunk az ember durván beveri a fejét amibe tudja
és nagyjából ennyi

azt mondták meg fogsz halni mama
hogy már nem bírod magadban tartani a vizet
csak a bőröd tartott ki eddig
a vasbeton bőröd
megrepedt mint egy gát
nyílt sebek az élő húsban
az ágyban amit én és tata cipeltünk fel
a lépcsőkön mint két katalán számár
levertük a növényeidet
emlékszel mama?

és te megharagudtál ránk
éjjelig fennmaradtál
hogy új földbe ültesd őket
a tömbház minden falába belevertük az ágyad
megrepszettük a vasbetont mama
te megharagudtál ránk
és odatetted tatát hogy késő éjjelig
vakolja újra amit elrontottunk
bevertük az ágyad a tömbház minden ajtajába
amiket a szomszédok testükkel melegítettek
ahogy bámultak a kukucskálón át
már nem emlékszel mama
de én emlékszem
amikor szétömlöttél ezen az ágyon
és egy kis amszterdamot csináltál magadnak ami csak a tiéd
ahol apa anyá tati andi és én
egy ház kijárata előtt
szellőztettük az intimitásunkat
mindenki szeme láttára
nem emlékszel már mama ahogy
lábadon a bőr
a vasbeton bőröd
mint egy gát szakadt át
és te szétömlöttél ezen az ágyon
egy amszterdami csatorna
koncentrikus labirintusai tele
vízzel és vérrel
virágokkal és rovarokkal és madarakkal
és tatával
aki minden éjjel belevetette magát
tatával aki beugrott de mindig meggondolta magát
és visszaúszott a betonhoz

már nem emlékszel mama
de lábadon kauflandos
műanyag szatyrokkal temettünk el
bocsáss meg
és most várlak az esőben
vizes jointtal
amit már senki
sem fog tudni meggyújtani

30

amikor elég víz hullik majd az égből
hogy a te amszterdamod
eláraszsa az én amszterdamom
és kísétálsz majd az amstelből
szép leszél és fiatal
33 éves
meztelen lábakkal
és ahogy jössz felém
egyetlen tócsát sem ébresztesz fel álmából
és az öledbe fogsz engem mint egy állatot
egy ázott elhagyott állatot
akit szerettél
akit elvesztettél
és újra megtaláltál.

André Ferenc fordítása

Robert G. Elekes (1985) Brassóban született, költő, előadóművész és fordító. Jelenleg irodalom- és fordításelméletet tanít a Brassói Transilvania Egyetemen. Eddig két verseskötete jelent meg, első kötetéért a Romániai Írók Szövetségének debüt-díjában részesült, második kötetéért az Év Fiala Írója díjjal tüntették ki 2018-ban a bukaresti Fiala Írók Gáláján.

Borbély Szilárd költészetében *A Testhez* című kötetnek a *Halotti Pompához* hasonlóan kiemelt szerepe van a holokauszt narratívájának kialakításában. Míg a *Halotti Pompa* a személyes kifejezőmód megkerülésével a holokausztot a régi szöveghagyományokkal – ószövetségi történetekkel és a haszidizmus vallási tradíciójával – állítja párbeszédbe, addig *A Testhez* holokauszt-szövegei a trauma személyessé tételének és a tragédia áldozataival való azonosulásnak a tematikájává alakul. A holoka-

Balázs Katalin 31

A TANÚSÍTÁS FENOMENOLÓGIÁJA

Borbély Szilárd:

A Testhez. Ódák & Legendák

usztról szóló irodalmi művekben szinte kivétel nélkül jelenik meg a trauma integrálására tett erőfeszítés, mely az írásban, a kifejezésben talál formát. Az integráláson és a tapasztalatok elsajátításán túlmenően lényeges funkcióként kell megemlíteni a tanúsítást. Az alábbiakban a tanúsítás fenomenológiai jelentőségét szeretném hangsúlyozni.

Ahogy Kertész Imre a *Kié Auschwitz?* című esszéjében, úgy Borbély Szilárd is hasonló aggodalommal beszél *Auschwitz holnap* című írásában az újabb nemzedék felelőségéről, arról, hogy Auschwitz vajon helyet kap-e a jövő generációjának emlékezetében, szemközt a „napirendre térni akaró gondolkodással” és azzal a feltartóztatathatlan mozgással, mellyel az a túlélők eleven tapasztalatából végleg az írás terébe lép. A holnap nemzedéke már csak írásokból, nem szóbeli elbeszélésből tudhatja meg, mit jelentett a túlélőknek az Auschwitz nevében összesűrűsödött borzalom, a test tanúsításának története végérvényesen megszakad. „Miként lesz Auschwitz holnap elbeszélhető? Amikor már nem lesznek túlélők, egyedül a művészetek és a tömegkultúra mítoszai beszélhetik el Auschwitz borzalmát. Ez nem lesz azonos a túlélők tapasztalatával.”¹ Borbély Szilárd tisztában volt azzal, hogy lehetetlenség, de még inkább tapintatlan vállalkozás lenne a túlélők tapasztalatairól beszámolni.

Fontos megjegyezni, hogy a fenomenológiában a tapasztalat fogalmának gazdag történeti jelentősége van. Tengelyi László értelmezése szerint a tapasztalat fogalma nem tévesztendő össze az élmény fogalmával, ugyanis az „élmény” csupán tudattartalmakra vonatkozik, a „tapasztalat” viszont olyasvalami, ami meglepetésszerű újdonságként érkezik a tudatba, a tudat által táplált várakozások ellenében.² Heidegger a tapasztalatot rajtunk kívül álló, tőlünk idegen eseményként írja le, ami nem áll összhangban az előzetes várakozásainkkal: „Valamivel, legyen egy dolog, egy isten, egy ember,

tapasztalatot szerezni azt jelenti, hogy az megtörténik velünk, megérint minket, megráz és megváltoztat.”³ Vitán kívül áll az a tény, hogy Auschwitz tapasztalatának kifejezése, szavakba öntése egyedül a túlélőket illeti meg, de vallomásaik bármikor felidézhetőek. Körülbelül hetven évvel a deportálás után így jár el az immár tíz éve megjelent *A Testhez* című kötet, amely a túlélők visszaemlékezéseit idézi a Pécsi Katalin szerkesztésében megjelent *Sós kávé* című antológiából. Borbély Szilárd nagyrészt ebből a kötetből emeli át a légerekhez kapcsolódó *legendák* alapjául szolgáló „elmeséletlen női történeteket”, az elsődleges tanúk elbeszéléseit.

Ha összevetjük a forráskötetet a legendák szövegeivel, láthatjuk, hogy a harmincegy elbeszélést tartalmazó gyűjteményből négy visszaemlékezés kap kiemelt szerepet: Sommer Magda: *Állomások (részletek)*, Rácz Éva: *Tizenkét évesen...*, Kun Magda: *Az emberség erővonalai*, László Klári: *A sámliin ülve*. Az említett visszaemlékezések Borbély-féle változatairól (*A matyóhímezés, A Nefelejcs, A szent edény, A sámli*) megállapítható, hogy a költő – a címváltoztatásokat leszámítva – tartalmilag kevés beavatkozást hajt rajtuk végre, több esetben a történet végzetes kimenetelét hangsúlyozza és fordítja a tragédiát sejtető irányba.

„Ahogyan ötös sorokban vonultunk, egyszer csak egy német katonatiszt elé kerültünk, aki terpeszállásban irányította az embereket jobbra-balra. [...] Meztelenre kellett levetkőzni és a ruhánkat otthagyni, [...] szinte pillanatok alatt máris áttereltek bennünket egy másik terembe. Abban a pillanatban mögöttünk bezárult a hatalmas vasajtó. [...] Ordítva dörömbölni kezdtem a vaskapun. Minden hiába. Akkor világosodott meg hirtelen minden bennem. Elvesztünk! [...] Ahogy elfordultam a kaputól, Klárit kopaszon láttam már mellettem. [...] Senkit sem tudtam felismerni; a kopaszság felismerhetlenné tette az ismert arcokat.” (Sommer Magda: *Állomások*)

„Ötös sorokba haladtunk előre. A reflektorok fénycsóvái / vakítottak szembe. Egy német tiszt terpeszbe. Állt valahol / ott messze. Minket jobbra irányít. Vetkőzni kellett / egy terembe. Aztán áttereltek egy másikba, és a vasajtót / rácsapták reteszre. Ordítva dörömböltem egyre. Valóban / elvesztünk, értettem meg végre... Visszafordulva többiek / már kopaszra nyírva. Meg sem ismertem senkit. / Álltak ott, mint a birka. Testükre libabőr volt írva.” (*A Matyóhímezés*)

A tartalmi ekvivalencia és az érzelmi hatásmechanizmus differenciája jól tükröződik a forrásszöveg (*Állomások*) és annak átdolgozása (*A Matyóhímezés*) között. Az érzelmi hatást a rövid mondatok rímbe szedett, durván tagolt zaklatottsága és a történet élőképszerűségét idéző auditív és vizuális benyomások erősítik fel. Az eredeti szövegből az „ordítás” és „dörömbölés” változtatás

nélkül kerülnek át, viszont a „bezárult a hatalmas vasajtó” „*a vasajtót / rácsapták reteszre*” kifejezésre módosul. A szembe világító reflektorok fénycsóvái, mint erőszakos érzelmi benyomás, új építőelemként épül be a leírásba. A következő szövegeknél látható a tartalmi és a cselekménybeli egyezés, de a történetek befejezésénél a különbség itt már számottevőbb: 33

„a Boráros tér környékén kapaszkodom ki a vízből [...] Hajnali sötétség, kihalt utcák. Mezítláb, csurom vizesen keresek menedéket apám régi ismerőseinek lakásán, a Gát utcában. Befogadnak, megszáritanak „kiolvasztanak”, egy hétig tart, amíg lábra állítanak. [...] nem hozhatok bajt rájuk [...] Elindulok a városba, [...] A Városligetben találom magamat [...] A gettóban, egy hosszú sorban – talán éppen kenyérért álltak –, felismerem az anyámat. Már nem voltam egyedül a világban. Valahogy kihúztuk ott, kettesben, január 18-ig, az oroszok bejöveteléig.” (Rácz Éva: *Tizenkét évesen...*)

„*A Boráros tér környékén / kapaszkodom ki. Hajnali sötétség, kihalt utcák. Lépkedek / köveken csendben mezítláb. Apám ismerősei befogadnak / Gát utcába. Egy hétig melengetnek. Így állok lábra. Menni kell / továbbra. Megyek a városba. A Városligetben talállok magamra. / Megyek a gettóba. Egy hosszú sorban bukkanok anyámra. Nem / egyedül, ketten a világra! Várunk naponta. Majd válunk halálra.*” (A *Nefejejcs*)

Míg Rácz Éva a gettóban való várakozást a felszabadulás reményében fogalmazza meg, addig *A Nefejejcs* elbeszélője inkább lemondással és beletörődéssel várja a biztos halált. Az „egy hétig tart, amíg lábra állítanak” megfogalmazás helyére az „*Így állok lábra.*” lecsupaszított szerkesztésmód, a „nem hozhatok bajt rájuk” személyragot viselő ható ige helyére a „*Menni kell / továbbra.*” módosító igével ellátott főnévi igenév személytelen formája kerül. A morfológiai és a szintaktikai módosítások eredményeként az esemény sor traumatikus mozaikdarabjai kerülnek előtérbe és a történések empatikus jelentést hordozó részletei háttérbe szorulnak. A legendák szövegeiben az alany nem tudja uralni az általa megélt történéseket és az általa megélt cselekvést sem. A forrásszövegben azt olvassuk: „Ahogy elfordultam a kaputól, Klárit kopaszon láttam már mellettem.”, ami a legendában a következőre módosul: „*Visszafordulva többiek / már kopaszra nyírva.*” Az első mondatrészben a személy(es)t kifejező „elfordultam” igét a „*Visszafordulva*” személytelen módhatározói igenév cseréli föl. Az igekötő módosítása a test térbeliségének és orientációjának fontosságára hívja fel a figyelmet: az „elfordultam”-hoz képest a „*visszafordulva*” forma sokkal inkább egy bizonyos irány felé tartó mozgás képzetét kelti; a „*többiekre*” való visszafordulás

mintha a gázkamrák előtti pillanatot jelenítené meg. Köztudott, hogy a gázkamrák a kivégzés hatékonyabb és személytelenebb formáját tették lehetővé az elkövetők számára, ahol nem az egyént, hanem a névtelen tömeget megszárolták le. A tömeggyilkosságokra jellemző személytelenséget a 34 „többiek” megnevezés viszi színre a név („Klári”) eltörlésével egyidejűleg. Talán nem véletlen az sem, hogy a „kopaszon láttam” múlt idejű igealak helyére a „kopaszra nyírva” passzív szerkezet lép, amelyre a magyar nyelvnek egy másik terminusa is van: a szenvedő szerkezet.

A fentiekől eltérően *A sámlin* című szöveg nem a poétikai eljárások és módosítások folytán válik érdekessé, ugyanis alig találunk számottevő különbséget a forrásszöveg és annak átírata között. A *Sós kávé* egyik különleges darabja *A sámlin ülve* explicit módon problematizálja az önazonosság és az elbeszélte élettörténet egységének lehetőségét. Az alábbi szövegben három generáció emlékezete olvad össze egyetlen elbeszélésben: „Jellegzetes kép a gyerekkoromból. Nagyanyám mesél, és én a lábánál ülök, a sámlin. [...] A vonat először Komáromba ment, majd sok-sok napig nem tudni, hova. Itt anyám közbe szokott szólni, ha épp a közelben volt: Igen, azt se tudtuk, hova megyünk, de nagyon sokan voltunk. Én is beszorultam a sarokba és megnyomódott az egyik vállam, azóta is fáj. Mikor anyám kiment, nagyanyám felém fordult: Hallottad, mit mondott anyád? Hogy beszorult volna a sarokba? Nem is ott állt. De azt elhiszem, hogy fáj a válla, még most is, mert órákig tartotta a vállán a te apád halott anyját, a te nagyanyádat, Sulc Fánit. [...] Állunk az appelpplatzon, hajnalban, meztelenül, kopaszon. A nap még nem kelt fel, reszketünk. Nincs hajunk, hogy melegítsen. Hallom nagyanyám hangját. Látom az appelpplatzot, szemben velem nagyanyám arca, mert most nem a sámlin ülök, hanem az ágyban reszketek. Beteg vagyok. Közben felkelt a nap. Nagyon meleg van, forróság. Éget a nap. Lázam van. Vannak, akik nem tudnak már állni. Összeesnek. Eltűnnek. Mikor végre stimmel a szám és elvonulunk, testek a földön. Elalszom.” (László Klári: *A sámlin ülve*)

Az elbeszélő nagyanyja és édesanyja visszaemlékezéseit idézi, elmondott történeteiket illeszti össze saját emlékeivel. Az egymásba ékelődő elbeszélések és a jelenben felvillanó emléktöredékek sodrásában az elbeszélő a mások által megélt történetekbe / emlékképekbe olvad és azokban mintha saját élettörténetének konstitutív elemeire ismerne föl. Az „együttes élet”, az „együttes észlelés” vagy a „közös vélekedés” gondolata természetes velejárója a mindennapoknak, életünket családi történetek keretezik és a ránk hagyományozott elbeszélések folytonos felidézése során azon vesszük észre magunkat, hogy bizonyos történetek a saját emlékeinkké váltak, anélkül, hogy átéltük volna őket. És nem ritkán előfordul az is, hogy a másokkal megélt élmények vagy tapasztalatok közös felidézése meglepő felismeréssel gazdagítja történeteink tartományát. Az idézett részlet második felétől azonban

az elbeszélő és az elbeszélte én önazonosságának bizonytalanságaira, valamint az időtapasztalatban egy nem lineáris, oszcilláló strukturálódásra figyelhetünk fel. Az elbeszélte élet és a megélt élet között hirtelen különbségek támadnak, szakadáshelyek keletkeznek az élettörténet összefüggésében, amelyek ellenállnak az elbeszélői tudat elrendező, értelmező és megértő kísérleteivel szemben. Élettörténet és önazonosság egymással nem megfeleltethető fogalmak, különösen érvényes ez a válsághelyzetekre, ahol egyértelműen felmerül a *traumatikus szubjektivitás* lehetősége.

Tengelyi László a Paul Ricoeur által kidolgozott narratív identitás elméletének vizsgálatakor különbséget tesz az *értelemadás* és az *értelmelemképződés* között. Tengelyi szerint „az élettörténet olyan értelmelemképződés színtere, amely uralhatatlanságában és ellenőrizhetetlenségében gyökeresen különbözik minden értelemadástól. [...] Ez a megfigyelés olyan nehézség forrása, amelyen a narratív identitás elmélete egyik változatában sem képes úrrá lenni.”⁴ A *sámlin ülve* című szövegben azt látjuk, hogy a készen kapott értelemösszefüggésből váratlanul új elemek lépnek elő, szerkezetváltást okozva a narráció rendjében. Ezek az eltérések és hézagok arra figyelmeztetnek, hogy érdemes számot vetnünk a *tanúsításban jelenlévő értelmelemképződés* folyamatával is; a *kifejezés tapasztalatával*. Merleau-Ponty fenomenológiai nyelvfelfogásában a kifejezés tapasztalata azt kívánja érzékeltetni, hogy az írás vagy a beszéd során előre nem látható módon új értelemmozzanatok képződnek a szerző/beszélő eredeti szándékától függetlenül.⁵ Ennek értelmében a tanúsítás „története” nem ér véget a tapasztalat kifejezésének nehézségeinél, úgy tűnik, hogy a tanúsítás több, mint a *kifejezésért vívott küzdelem*, mert az eleven jelenben szembesülnie kell újra és újra a kifejezés tapasztalatával; a spontán módon fölszakadó értelemalakzatokkal, amelyek az idegenség erejét szegeznek a megnyilatkozóval szemben, és az (ön)értelmezés újraalkotására kényszerítik. Felvetődhet a kérdés, hogy a magától felszakadó új értelem vajon nem pusztán a tudattalannak egy korábban elfojtott terméke-e?

A tudattalan fogalmával kritikus ponthoz érkeztünk. Ebben az írásban nem célom a fenomenológia és a pszichoanalízis viszonyát megvizsgálni a tudattalan fogalmának tekintetében,⁶ de annyit mindenképpen fontos megjegyezni, hogy már Husserlnél is megjelenik érintőlegesen a (fenomenológiai) tudattalan fogalma, mint egyfajta periférikus tudat és előzetes szintézis, de a fenomenológia az elfojtás mechanizmusát nagyon is vitatja. Husserl a passzív szintézisről szóló előadásaiban (*Analysen zur Synthesis*, Hua XI.) igyekszik föltárni a tudatküszöb alatt zajló folyamatok működését, Husserlt egészen pontosan az affektív és a pre-affektív tudatszintek közötti viszony érdekli, hogy miként képes egy a tudatban meglévő értelemalakzat

„a passzív előzetes adottságok háttéréből” kilépni. Miért marad rejtve valami a tudatosság és a reflexió számára, ha bizonyos formákban mégis megmutatkozik? Husserl szerint az elfojtás elmélete nem kielégítő magyarázat a tudatvilág e folyamatainak megértéséhez. Eugen Fink úgy fogalmaz, 36 hogy „csak a tudat explicit analitikája után állítható fel egyáltalán a tudattalan problémája.”⁷ Részben egyetérthetünk Horváth Lajos összefoglaló megállapításával, miszerint „a fenomenológia egyrészt heves kritikának veti alá az elkülönült lelki szerkezetként, vagy rezervoárként meghatározott tudattalant, másrészt pedig adós marad a mindennapi élet(világ) pszichopatológiájában is jól ismert disszociációs jelenségek, komplexusok és fizikai-érzelmi traumák értelmezésével.”⁸ Mégis úgy gondolom, hogy ha a fenomenológia nem más, mint „kísérlet tapasztalatunk közvetlen leírására, úgy, ahogy van, minden tekintet nélkül pszichológiai genezisére és kauzális magyarázatára, melyeket a tudós – a történész vagy a szociológus – adhatna”,⁹ akkor sokkal közelebb áll az élet természetes közegehez, ahol *az egyes szám első személyben megfogalmazódó tapasztalatoknak* van kitüntetett szerepe minden más tudománnyal szemben, amely alól kivételt képez az irodalom maga. Természetesen nem a pszichoanalízis relevanciájának kétségbevonásáról van szó a holokauszt-trauma és a tanúsítás eseményének vizsgálatánál, hanem csupán arról, hogy a lélektani kategóriák kristályszerkezete alatt ott rejtőzik az egyéni tapasztalat kimeríthetetlen és bizonyos mértékben kimondhatatlan fenomenológiája. Ha az *egyénből*, illetve az individuális tapasztalat gazdagságából indulunk ki, akkor nem túlzás azt állítani, hogy a fenomenológia szándékát tekintve elválaszthatatlanul összekapcsolódik az irodalommal.

A *Testhez* című kötetben különös jelentősége van a grammatikai szabálytalanságoknak és hibáknak. A különböző tematikákból építkező prózaversekben különféle grammatikai anomáliákra bukkanhatunk. Az abortusszal és a magzatelvestéssel foglalkozó szövegeknél a személy és az igei személyragok közötti egyezés marad el (*„döntöttünk végre, hogy gyereket szeretne”*) vagy az első személyű ragozás harmadik személyű formával helyettesítődik csonka módon a -k illetve az -m rag elhagyásával az ige végéről (*„Nem én irányította / életem és az hitte, ez így normális”*). A szexuális abúzust tematizáló szövegben a határozott és a határozatlan névelő (mondattördelő) halmozása figyelhető meg, ami nem csekély szereppel bír a nemi erőszak kontextusában, ellentmondásos módon ad hangot az élvezetnek és a fájdalomnak egyaránt. (*„nagyon / bő a alapból volt a bő volt rám a bugyi a félre lett / húzva”*). A holokauszt szövegekre többnyire a helyhatározói ragok elhagyása jellemző, ami egyrészt az előbeszéd benyomását kelti, másrészt újabb többletjelentésre hívja fel a figyelmet. Barna Péter az agrammatikus szerkesztésmódnál rámutat arra, hogy „a pattogó rímek, éles soráthajlások, inverziók, csonka mondatok

azt az érzetet keltik az olvasóban, mintha egy felsőbb erő ellentmondást nem tűrő, megváltoztathatatlan, mindent átíró és meghatározó ítéletei lennének.”¹⁰ A felszólító parancsoló mód és a határozói ragok hiánya katonás ragrímekbe való rendezésével célelvűséget, irányítottsgot, teleologikusságot sugall. („Édesapám munkaszolgálatba, édesanyám az ablak előtt / várta, a Kontrássy utcába.”, „Oxigénhiány a vagonba.”, „Felsőrakozni / vízpartra, kabátot, cipőt lábhoz lerakva.”)

37

Összefoglalva a fentieket: *A Testhez* holokausztversei a forrásszövegekhez képest nyersebb, zaklatottabb és töredékesebb nyelvezetet hoznak létre, ami nem jár együtt a stílus átpoetizálásával vagy megemelésével. Vilmos Eszter helyesen látja meg Borbély Szilárd sűrítési technikájának mibenlétét, amikor a történetek nosztalgikus, anekdotikus elhagyását a traumához való közelítéssel magyarázza.¹¹ És valóban, Borbély Szilárd azokat a szintaktikai egységeket veszi át és teszi töredékesé, amelyek traumatikus eseményekről (az egyén által elszenvedett zsidótörvényekkel járó társadalmi megbélyegzésről, halálközeli eseményekről, a bevagonírozás menetéről, a táborokba vezető vonatútról, a családok szétszakadásáról és a szelekcióról, a megszegényítésről; a kopaszág és mezítelenség elszenvedéséről) számolnak be. Ahogy a legendák, úgy a forrásszövegek sem a tábori élet mindennapjait mutatják be. Nem kapunk képet a táborokban zajló munkáról, az étkezés vagy az alvás körülményeiről, a napi tevékenységekről, elmaradnak tehát mindazok a részletek, amelyek egy deportált ember „átlagos” napját jellemzik. A legendák szövegeinek egyik legfontosabb feladata, hogy „nyelvbe foglalják a törést”.¹²

A Testhez versbeszélői naiv, gyermeki hangon szólnak meg az eseményeket temporálisan és érzelmileg nagyon közelről érintve, míg a *Sós kávé* elbeszélői körülbelül hatvan év után tanúskodnak a női zsidóság akkori és többé-kevésbé napjainkra is érvényes helyzetéről – a boldog békeidőktől a fenyegetettségen és üldöztetésen át a visszatérésig. Visszaemlékezéseikbe beépül az úgynevezett „testimoniális differencia”, ami *A Testhez*ben értelemszerűen felszámolódik. Benveniste a superstes¹³ elemzése során arra emlékeztet, hogy a tanú-lét nem csak a túlélést jelenti, a túlélés eseményszerűségén túl a tanút mindig egy differencia választja el attól, amiről tanúságot tesz. A tanú megélt tapasztalatai elválaszthatatlanul hozzátartoznak, miközben el is van választva azoktól – temporális, kognitív és affektív értelemben is szükségszerűen megkésettség, utólagosság épül be minden tanúsításba. „Az utólagosság már strukturális értelemben azt implikálta, hogy a tanúságtétel eleve hiányzó tanúság helyett tanúskodik, ugyanakkor ez a hiány és helyettesítés, pontosabban: szupplementarizáció – maga a testimoniális differencia – beíródott magába az (aktuális) tanúságtételbe.”¹⁴

Az utólagos tanúskodásból automatikusan adódik „a tanúsított másként való tanúsítása”, ugyanis a tanúságtétel nem képes maradéktalanul referenciálisan megjelölni, performatíve megtestesíteni, jelenlétre hozni a tanúsítottat, hanem csak tanúskodni képes róla.¹⁵ Az utólagosan tanúsító

38 szövegbe ágyazódott nyugtalanító hiátust vagy „elkülönböződést” a *Sós kávé* több elbeszélője is szóvá teszi: „És akkor rájöttem, hogy amit átéltünk, azt nem lehet elképzelni” (71.), „Miként tudom megosztani velük az élményeket [...] Hogyan tudom a Soá borzalmait, az abból leszűrt erkölcsi következményeket valami érthető és értelmes nyelvre lefordítani magam és mások számára?” (118.) Ugyanakkor ezek a kérdések a testimoniális differencia egy másik oldalára is rávilágítanak; lehetetlenséggel kell számot vetnie minden tanúságtevőnek, a „hogyan lehet elmondani, elmagyarázni, megmutatni...” hiányával.

Nevezhetnénk ezt egyfajta fenomenológiai eredetű differenciának is, mely a tanúsító és a hallgató között feszül a tapasztalat közölhetetlensége által. A tanú valami olyasmit látott, hallott, egyszerűen tapasztalt, ami a hallgató számára megközelíthetetlen marad. Paul Ricoeur filozófiájában a hermeneutikai felfogás markánsabban rajzolódik ki: „A tanúság fogalma (ahogyan azt már a bibliai egzegézisnél láttuk) kettős értelemben hermeneutikai fogalom. Először is értelmezni valót *ad* az értelmezés számára. Másodszor: eleve értelmezésre *kényszerít*.”¹⁶ Eszerint a hermeneutika nem a tanúsítást megelőző tapasztalatokkal kíván foglalkozni, hanem a tanúsítás jelentésvilágára összpontosít. A hermeneutika legfontosabb kérdései maga a kijelentés értelmezéséhez kapcsolódnak, egy már közvetített tapasztalat kifejtését végzi el, melynek megértéséhez összetett interpretációs eszközökre van szükség. Mezei Balázs meglátása szerint a tapasztalat „hermeneutikai oldala” mindig másodlagos, hiszen akkor indulhat be, ha van egy közvetlen észlelés, ami elindítja a hermeneutikai spirált. Mezei naturalista érveléssel hozakodik elő, miszerint a látás-szemlélés evolúciós szempontból elsődleges az értelmezéssel szemben,¹⁷ de természetesen nem tagadja a hermeneutikai elemzések létjogosultságát, pusztán az érzéki-tapasztalati adottságok elsőbbségét hirdeti, melyek mintegy beindítják az értelmezés áramát. Vermes Katalin kiegyensúlyozottabbnak látja a hermeneutika és a fenomenológia kapcsolatát, álláspontja a következőképpen foglalható össze: ha van észlelés, az mindenkor közvetítettségre is szorul.¹⁸

Borbély Szilárd számára az érzéki tapasztalat felé forduló szubjektum számításba vétele éppoly fontos, mint a tapasztalat eredetének föltárása, a szavakat megelőző közvetlen tartalom kifejezéséért való küzdelem. *A Testhez* nem feledkezik meg arról, hogy a holokauszt tapasztalata alapvetően a test megpróbáltatásainak tapasztalata, éppen ezért elkerülhetetlen a fenomenológia bekapcsolódása az értelmezés folyamatába. Felvetődik azonban a

kérdés, hogy hogyan tudja betölteni a test az őt megillető helyet a tanúsítás narratívájában, ha a tanúsítás alapvetően a nyelven keresztül valósul meg? Szűcs Teri szerint „a tanúsító vers – amennyiben »célba ér« a befogadás során – magát a befogadót is emlékezővé, vagyis tanúvá teszi.”¹⁹ Azt gondolom, hogy *A Testhez* prózaversei nem (kizárólag) a megértéssel kívánják célba érni, hanem a testre gyakorolt intenzív hatással is, mely így képes ténylegesen autentikus tanúvá avatni az olvasót. Lehetséges tanúskodni, együttérezni, azonosulni politikai vagy felsőbbrendű vezényszóra, de ez legtöbbször érzület nélküli marad, üres cselekedet. A szövegekkel, a tanúságtevők elbeszéléseivel való találkozásnak fiziológiai hatásai egy másféle etika irányába mutatnak. Ebben az értelemben nem kívülről érkezik a „parancs”, hanem a megértő testből szól. Tudatidegen mégis, mert nem áll összhangban az előzetes várakozásainkkal, megérint és meglep a testi benyomás. Ez az idegenségtapasztalat a test ethosza, a test erkölcsi magatartása, ami hírt ad önmagáról bennem – talán egy autentikusabb tanúságtételről árulkodik. Ekképp válaszolhat a test arra az „idegenre”, amit a nem-beszéddel, a nem-feleletadással hiába tagad. Waldenfels *Felelet arra, ami idegen* című tanulmányában kifejti, hogy „Az a feleletadás, amely idegen igényekre érkezik válaszként, semmiképpen sem merül ki a nyelvi megnyilatkozásokban. [...] A feleletadásban testet ölt az érzékek ethosza.”²⁰ Ezzel a gesztussal olyasmint adunk, ami nincs birtokunkban, hiszen a tudat intencionalitásán túlról ered.

Új Forrás 2021/9 – Balázs Katalin: A tanúsítás fenomenológiája
Borbély Szilárd: *A Testhez. Ödök & Legendák*

¹ BORBÉLY Szilárd, *Auschwitz holnap = B. Sz., Egy gyilkosság mellékszálai*, Bp., Vigilia, 2008, 115.

² TENGELYI László, *Tapasztalat és kifejezés*, Bp., Atlantisz, 2007, 63.

³ Martin HEIDEGGER, *Unterwegs zur Sprache*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann GmbH, 1985, 149.

⁴ TENGELYI László, *Élettörténet és önazonosság*, Holmi, 1998/4, 534.

⁵ Maurice MERLEAU-PONTY, *La prose du monde*, Párizs, Gallimard, 1969, 34.

⁶ Erről a viszonyról kiváló összefoglalást nyújt: ULLMANN Tamás, *A tudattalan modelljei: Fenomenológia, pszichoanalízis és kognitív tudományok*, Filozófiai Szemle, 2017/1.

⁷ Edmund HUSSERL, *Az európai tudományok válsága II*, ford. BERÉNYI Gábor, MEZEI Balázs, Bp., Atlantisz, 1998, 199.

⁸ HORVÁTH Lajos, *Fenomenológiai tudattalan és testemlékezet*, Filozófiai Szemle, 2018/3, 36.

⁹ Maurice MERLEAU-PONTY, *Az észlelés fenomenológiája*, ford. SAJÓ Sándor, Bp., L'Harmattan, 2012, 7.

¹⁰ BARNA Péter, *Női narráció, szolecizmus, prózaversnyelv, transzhumán, Zempléni Múza*, 2012/1, 20.

¹¹ VILMOS Eszter, *A holokauszt emlékezet formái Borbély Szilárd irodalmi műveiben = Bevésett nevek: Konferenciakötet*, szerk. Szűcs Teri, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2015, 347.

¹² MENYHÉRT Anna, *Elmondani az elmondhatatlant*, Bp., Anonymus-Ráció, 2008, 5.

¹³ A latinban két szó van a tanúra: „testis”, melynek alapszava (*testis*) a „ter” a harmadik-at jelenti, azaz két pereskedő között áll. A tanú másik – Auschwitz szempontjából lényegesebb megnevezése a „superstes”, aki valamit túlélt, keresztülment mindenén és mindenről tanúságot tehet. Vö. Giorgio AGAMBen, *Quel che resta di Auschwitz. L'archivio e il testimone*, Torino, Bollati Boringhieri, 2012, 22.

¹⁴ LŐRINCZ Csongor, *Az irodalom tanúságtételei*, Bp., Ráció, 2015, 41.

¹⁵ *Uo.*, 32.

¹⁶ Paul RICOEUR, *A tanúság hermeneutikája*, ford. SZABÓ István = *A hermeneutika elmélete*, szerk. FABINY Tibor, Szeged, JATE Press, 1998, 201.

¹⁷ „Minden közvettség értelme a közvetlenség, ami csak a szubjektivitásban valósulhat meg. Hatástörténet, tradíció, szimbolikusság – ezek mind a közvettség formái, melyek értelmüket a közvetlenségben nyerik el.” MEZEI Balázs, *A lélek és a Másik*, Bp., Atlantisz, 1998, 334.

¹⁸ VERMES Katalin, *A rezponzív érzékeség túl intenció és hülé dinamikáján = A dolgok és a szavak*, szerk. KENÉZ László, RÓNAI András, Bp., L'Harmattan, 2008, 177.

¹⁹ SZÜCS Teri, *A felejtés története: A Holokauszt tanúsága irodalmi művekben*, Pozsony, Kalligram, 2011, 31.

²⁰ Bernhard WALDENFELS, *Felelet arra, ami idegen: Egy rezponzív fenomenológia vázolata*, ford. TENGELYI László, <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/20/frawald.html>

„Ha idegen lennék, aki megfigyel engem és életem folyását, azt kellene mondanom, hogy mindennek hiábavalóság lesz a vége, a szakadatlan kételkedésben kárba vész, alkotói szempontból csak önkínzás. De mint érintett reménykedem.”

(Franz Kafka: *Naplók*)

Szénási Zoltán 41

„Szerettem a kis K betűt és szerettem az olyan szavakat, amelyekben előfordul. De a nagy K betűtől félek. A zs betűtől is, mert az a zsidót jelenti.”

(Borbély Szilárd: *Nincstelenek*)

KÉT ANGYAL HÁTVAL AZ ATYÁNAK

Borbély Szilárd *Kafka fia*

című regényéről

Borbély Szilárd *Kafka fia* című posztumusz megjelent regénye különös, zavarba ejtő mű. Nem is elsősorban a könyv kiadástörténeti érdekessége miatt, nevezetesen, hogy az asztalfiókban, pontosabban a számítógép merevlemezén maradt regény előbb jelent meg németül, mint magyarul. Ez önmagában nem egyedülálló a magyar irodalom történetében, viszont ennek köszönhetően hamarabb publikáltak a töredékben maradt műről magyarul tanulmány,¹ mint ahogy a magyar (ul olvasó) közönség kézbe vehette volna. A könyv függelékben közli azt az esszéregény-tervezetet, melyet Borbély 2010-ben az Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatás-pályázatára benyújtott. Borbély a regénytervre meg is kapta az NKA támogatását,² ezzel feltehetően el is számolt, a regény azonban nem jelent meg az író életében, és éppen e vázlat alapján lehet valamilyen elképzelésünk a tervezett műegészről.

A regény keletkezéstörténete tehát legalább a 2010-es évek elejéig nyúlik vissza, de – miként az Forgách András utószavából és Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmányából is világossá válik – mélyen benne gyökerezik az életműben, legalább a *Berlin-Hamletig* vezethető vissza. Ennél személyesebb és akár a szépírói pályára vonatkozó konklúziók levonására lehetőséget adó motívum is kiolvasható azonban magából a regényből. A *Kafka fia* ugyanis főként prágai helyszíneken Hermann Kafkát és fiát, Franzot állítja az olvasók elé, de a *Kafka a fürdőszobában* című fejezet ebből a szempontból kivételt képez, és talán nem nagy tévedés azt feltételezni, hogy a történet – amelyben a történet elbeszélője mint gimnazista fiú szinte véletlenül rátalál Kafka valamelyik könyvére, és olvasni kezdi – magának Borbély Szilárdnak az első Kafka-élményét, Kafka-olvasóvá, majd (-)íróvá válását beszéli el.

Ha most nem számítjuk a regény lehetséges világ- és magyar irodalmi összefüggéseit, akkor a *Kafka fiának* legalább két közvetlen kontextusával

kell számolnunk, melyek közül az egyik a Borbély-életmű, mely a fent említett *Berlin-Hamleten* kívül elsősorban a *Nincstelenek*et vonja be a befejezetlen mű megértésének folyamatába. A regény első fejezeteiben ugyanis a 2013-ban kiadott regény többször is megidéződik, mindjárt az elején *Az Olvasóhoz* címzett szerzői bevezetőben. Az ikertestvér-problematika felvezetésekor mintha egy pillanatkép elevenedne meg a korábban megjelent műből: „Mindenki elveszíti az ikertestvérét, akire már csak az anya emlékszik. Az apák erről nem tudnak semmit. Az apák ilyenkor távol vannak, málló falú munkahelyeken hányanak másnaposan, zúgó füllel, szédülő fejjel.” (5–6.) Az ugyanebben a fejezetben olvasható libatömés-történet is leginkább azt a falusi miliőt idézi, melyben Borbély korábbi regénye játszódik. A Messiás említése bármennyire is beleillik a zsidó identitás kérdéseit is feszegető asszimiláló prágai zsidó polgári család mindennapjaiba, mégis a *Nincstelenek* alcímét, és az abban jelölt groteszk Messiás-alakot juttathatja eszünkbe. De egy-egy utalás révén akár a *Halotti pompa* is felrémlik: „Miután otthontalansága egy váratlan, ám annál törvényszerűbb tragédia nyomán véglegessé vált” – olvashatjuk például a Borbély-recepcióban fordulatot hozó verses kötetben feldolgozott életrajzi előzményre történő utalást (16), de *Az Olvasóhoz* című nyitó fejezetben olvasható imádságot imitáló részlet („Az anyáért és az apáért. Az apáért és az anyáért; Julie-ért és Hermannért” – 7) is a *Halotti pompa* ajánlását idézi meg.

Éppen ezen a ponton válik a Kafka-szál érdekessé, a szülőkhöz, és mindenekelőtt az apához való viszony újrarajzolása szempontjából. Ahogy azt az utószóban Forgách is megállapítja, az „apakép elmozdulása” (199) történik meg a regényben. Forgách ezt a köztudatban élő és elsősorban a Franz Kafka műveiből és – a Borbély-regény szempontjából is fontos intertextusként tételezhető – a *Levél Apámhoz* alapján megalkotott apaképre vonatkoztatja, de ez – bár ezt nehéz lenne a szövegből vett példákkal igazolni – alighanem a Borbély-életműben megképződő apaképre is kihat. Mindenekelőtt persze a *Nincstelenek*ben ábrázolt, számos vonásában rendkívül negatív apafigura ellentétéként láthatjuk Hermann Kafkát, aki ugyan nem válik egydimenziósan pozitív regényalakká, de a fiával vitatkozó, a boltban a vevőket vásárlásra rábeszélő, megöregedő és a séta közben hosszan szellentő apa tragédiájában mégis szerethető alakként lép ki a regényből: „Nem örültem a Te szenvedélyednek, az írásnak, hogy szavakkal játsszál, amelyek ahhoz a lényhez tartoznak, aki elvette tőlem két testvéred és végül téged is. Hát nem adatott meg nekem az az adomány, hogy a fiaim álljanak a koporsómnál, és ne én álljak a fiaim sírjánál. Mindig félttem, hogy átok ül rajtad. Te mindig azzal kínoztad magad, hogy meg vagy átkozva. Ma már tudom, hogy az átok rajtam ül. Meg anyádon. És ettől nincs keserűbb kijózanodás. Ámen.” (175–176.) S bár ez az apa-fiú-viszony nem kopírozható rá a *Nincstelenek*ben

ábrázolt szülő-gyerek viszonyra (és nyilvánvalóan az életrajzi elbeszélő ismerhető élettörténetére sem), a generációk soráról elbeszélte történetek, ki-egészülve a mézáros nagypapa alakjával, általánosan levonható konklúziók felé mutatnak, még ha az egésznek van is egy nagyon karakteres kelet-európai és a zsidó identitás problémáit boncolgató aspektusa is. 43

„Ez a regény Kelet-Európában játszódik” – ezzel a mondattal indul a regény, melynek bevezetője látszólag részletes ismertetést ad reménybeli olvasójának a mű terére, elbeszélésmódjára és témájára vonatkozólag. Látszólag, mivel maga a történetmondás számtalan módon igyekszik elbizonytalanítani olvasóját, mégis a felütésben jelzett kelet-európaiság az a topográfiai-kulturális közege, amelyben a prágai jómódú zsidó polgárság és a nyírségi mélyszegénységben élő parasztság egyaránt „benne van”, azaz van egy talán még meg nem írt közös történet, aminek mindkét réteg a szereplője.

Az elbizonytalanító narratív technikák közé tartozik a névelő elbeszélői játék, a Kafka név azonossága, mely már a cím értelmezését is kérdésessé teszi: kit is jelöl a „Kafka fia” megnevezés? Franzot, Hermann fiát? Vagy Franz pletykákból feltételezett, és minden bizonnyal sohasem létezett fiát? Ez utóbbi egy-két említés szintjén fordul elő a műben, a regénytervezetből azonban sejthető, hogy a meg nem írt rész a nagypapa, Hermann kereséséről szólt volna, amelyben megpróbálja felkutatni már halott fia gyermekét, saját unokáját. Néhány utalás azonban a töredékben maradt regényben is felfedezhető (Például: „Ezért tudja, hogy az ő fia számára is az apa, vagyis épp ő maga jelenti a halált. Ezért az apa nem is fiára vágyik, hanem a fiának a fiára, az unokára.” – 107.) Hasonló ehhez az ikertestvér-történet, mely a regény elején olvasható, de az általa elbeszélte hasonmásprobléma, mely az elvesztett ikertestvér történetében kap kifejezést, más formában is tetten érhető. Nemcsak az önmagára szerzőként utaló elbeszélőnek van alkalmanként egy-egy testrészét elvesztő ikerpárja, de Franz is időnként zsinagógái nevén, Anselmként jelenik meg, a könyvtárból hazavitt könyv szerzője is Anselm Kafka. Máshol pedig Anselm K.-ként szerepel, az *Utazás Leitmeritzbe* pedig a következő mondattal kezdődik: „Ezen a reggelen K. korábban ébredt, mint általában szokott.” (59.) Ezek elég egyértelmű utalások a szépíró Kafka névadási szokására, arra, ahogy művei fiktív szereplőjének névadásával utal azok önmagára vonatkoztatott hasonmás-karakterére.

Ugyanakkor alighanem igaza van Schein Gábornak, amikor megállapítja: „Borbély Szilárd életművébe Kafka elsősorban nem regényeivel és elbeszéléseivel, hanem levelezésével és élettörténetével épült be.”³ Hiszen a *Kafka fia* hosszasan idéz Kafka leveleiből, és a naplókvaló egybevetés is nyilván kimutatna egyezéseket, de néhány helyen mégis mintha apró utalások

lennének a szépprózai életmű egy-egy ismert darabjára is. Az előbb idézet fejezetnyitó mondat a felébredésről nekem elsőként Gregor Samsa nyomasztó álomból való felébredését juttatja eszembe, de ugyancsak az *Utazás Leitmeritzbe* című fejezetben olvashatjuk: „De figyelmét ekkor magára vonta
44 valami egészen más. Észrevette, hogy két másik alak is követi, furcsa ügynököknek tűntek.” (62.) Ezt olvasva elsőként *A per* történetére, a megvádolt Josef K. szorongására gondolhatunk, de talán nem lenne teljesen természetlen az *Egy borús nap* és átírása, *A szellentés* című fejezetek portásfi-guráját *A törvény kapujában* őrének alakjával együtt olvasni.

Persze, ez nem biztos. Mint ahogy semmi sem biztos ebben a regényben: „Ez elbizonytalanít, ezért néha magam sem tudom, nem én vagyok-e az ikertestvérem, mivel velem is ugyanilyen dolgok esnek meg nap mint nap.” (21.) Így talán még az sem, hogy töredékben maradt műről van szó, hiszen az apa utolsó levele halott fiához tökéletes lezárásnak tekinthető a törede-zett, rövid fejezetekre tagolt, hagyományos prózapoétikai értelemben történetmondásnak alig nevezhető elbeszélés végén. Ez az elbizonytalanítás a *Kafka és az utcák* című fejezet saját kijelentéseit az önkorrekciók során át de-konstruáló metanarratív önreflexiójában mint a Borbély más műveiből ismert láncolatot tovább a jelentésadást egyik (ön)értelmezési lehetőségtől a másikig: „Valójában nem is regény ez, és nem is játszódik sehol. Nem beszél el eseményeket úgy, ahogy a regények szoktak történetet elbe-szélteni, csak ahhoz szeretne hasonlítani. Utazásokról szól igazából. Kafka uta-zásáról, aki nem azonos Kafkával. Vagyis az egyhelyben maradásról, amely nélkül értelmét vesztené az utazás. Valójában persze egyáltalán nem Franz Kafkáról szól, Kafka fiáról, sokkal inkább az apáról.” (15–16.) Ez a jelölőlán-colat – itt ez most Schein Gábor írásából kölcsönzött kifejezés – azonban nem a halál angyalának pallosáig, hanem magáig a szerzőig vezet: „Egy pletykáról mesél, amely Kafka talán sosem létezett fiáról szól. [...] De ahogy lenni szo-kott a regények esetében, óhatatlanul a szerző is megjelenik benne. Tehát valójában a szerző gyermekkoráról fog szólni. És arról, hogy miért kelt egy-szer útra – fellengzősen szólva – a szavak szárnyán (már ha a szavaknak van szárnyuk), noha semmi sem ösztönözte őt erre.” (16.)

Van azonban egy olyan narrációs eljárás a regényben – s ez szintén nem újdonság a Borbély-életműben –, mely ezzel az elbeszélői bizonytalan-sággal kerül termékeny feszültségbe. A Kafkáról szóló elbeszélésrészletekbe beékelődő allegorikus történetekre gondolok. Ezek egy része általában az emberi létezés allegóriái, ilyen szerintem a nyitó fejezet libatömésről szóló részlete vagy *A Hó házaspár* meséje, de a legtöbb talán az apa–fiú viszonyra vonatkoztatható, mint például az Oidipusz-mítosz apagyilkosságának újra-írása, a vakság, az igazi apa fel-nem-ismerése, vagy az örült Nabukodonozorról szóló történet – Forgách András szavaival: „a depresszió döbbenetes

erejű parabolája, a fizikai létezés apoteózisa” (203), amelyben a bomlott elméjű uralkodó egyedül saját zabigyerekét túri meg maga mellett –, de ide számíthatjuk azt a rusztkus képet is, mely azt beszéli el, hogy a bakmacskák hogyan ölik meg saját újszülött kölykeiket. (Mellékesen jegyzem meg: ez a kép némileg idegen a prágai polgári közegetől, hacsak nem Hermann egyik gyerekkori emlékeként olvassuk, viszont ismerős lehet a *Nincstelene*kéből, csak ott az emberek ölik meg a kismacskákat. A *Kafka fiában* olvasható betét mintha ennek transzformációja lenne.)

45

Van egy további finoman kijátszott metaforizáció is a regényben, és ez összekapcsolódik a név problematikájával is. A *Kafka és az utcák* című fejezetből megtudjuk, hogy a Kafka név (csehül kavka) csókat jelent. Azon túl, hogy a név hangutánzó voltából fakadóan Franz apja iránti iszonyatának kifejeződése („Kav-kav, Kafka mindig erre gondolt, amikor apja nevét iszonyattal felidézte magában. – 13), a regényben előfordul, hogy Kafka (Hermann és Franz) mintegy madárként jelenik meg. A *Kafka és a színek* című fejezet végén Hermann éppen a néven keresztül megképződő zsidó identitásról vitázva zárja le a beszélgetést madárszerű mozdulatokkal: „»Én Kafka vagyok«, és néhányszor felcsapott, majd súlyosan visszajött karjaival jelezte, hogy a maga részéről lezárta a vitát.” (129.) Később Franzról olvashatjuk: „itt áll előtte Franz, furcsa, madárszerű testtartásban, hórihorgas alakja végén fejét lelógatva, előrehajolva lógatja fejét a portás felé.” (160.) Ezeket a jellemzéseket olvasva viszont eszünkbe juthat egy Borbély Szilárd számára másik, hasonlóan fontos életmű egy részlete, Pilinszkyé, aki szerint Kafka egy „angyal szemével látja a világot, egy olyan »tisztá« angyal szemével, aki hátat fordít az Atyának” (*Néhány sorban*), és éppen tőle, Pilinszkytől tudjuk, hogy „az angyalok a menny állatai”.

És ha már állatok, minden bizonnyal madarak ők is. Miként Kafka madár és angyal. És most már Borbély Szilárd is az. És ha a szavaknak mégis van szárnyuk, akkor ők is madarak, és talán angyalok is. Erről szól ez a regény. (*Jelenkor, Budapest, 2021*)

Új Forrás 2021/9 – Szénási Zoltán: Két angyal háttal az Atyának
Borbély Szilárd *Kafka fia* című regényéről

¹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Kafka fia: Borbély Szilárd a világirodalomban*, Irodalomtörténet, 2019/3, 274–295.

² Vö. <https://nka.hu/tajekoztato-a-szepirodalmi-szakmai-kollegium-palyazatarol-3/> (utolsó hozzáférés: 2021. 09. 23.)

³ SCHEIN Gábor, *Rettenetes súly*, Élet és Irodalom, 2021. augusztus 13., <https://www.es.hu/cikk/2021-08-13/schein-gabor/rettenetes-suly.html> (utolsó hozzáférés: 2021. 10. 01.)

46 Szilágyi Ákos

(az a helyzet)

az a helyzet kicsike
e bűnre nincs bocsika
rontás ellen kérsz ígét
de én *neked* rontanék

az a helyzet kicsike
e rontásra nincs ige
varázs mely tör más varázst
szelfi-tükröt én-imázs

az a kérdés kicsike
hogya a halál kicsuk-e
e világból s ahova
mért nem inkább sehova?

az a kérdés kicsige
hogya a lét az micsoda?
fűszál-kérdés – éle van! –:
mért *nincs* inkább ami van?

(én-gyár)

ez én vagyok. és ez is én.
mindenki énje körben.
én nézi énem szelfiként
mint tükröt tükör tükörben.

47

ez én vagyok. s a poharam.
éppen iszom a teám.
saját szájjammal. én magam.
oszd meg. uralkodj. add át.

ez én vagyok. és te is én.
sehol egy *másik* másik.
egyetlen én e féltéken
míg a föld el nem vásik.

én-márka születik: Én Fia!
zakatol éjt s nap én-gyár
legördül utolsó széria –
dicsőség – énözön – fényár!

(annyi minden)

annyi minden kellene
lugas húse kelleme
ami hozzánk illene
nem e szenvedés

nem e fojtott gyötrelem
féregnyúlvány – értelem
kínjában mert kénytelen
sziklát is kivés

de eljön a számadás
mint az atomtámadás
mint az elmehibbanás
s még az is kevés

(mondóka)

1

48 egy-kettő-három-négy
hát te kis fül hová mégy?
megyek fejét találni
másik fülhöz elállni

2

egy-kettő-három-négy
hát te kis orr hová mégy?
orrom után naphosszat
minden nap egy orrhosszat

3

egy-kettő-három-négy
hát te kis száj hová mégy?
megyek egyet szájalni –
széttépjelek szájjal? – ni!

4

egy-kettő-három-négy
hát te kis légy hová mégy?
megyek megyek piacra
rászállni egy kupacra

5

egy-kettő-három-öt
rímek minek pörögtök?
ne kérdezd hogy mivégre:
készülődünk a végre

6

egy-kettő-három-hat
úrben számok kattognak
lefagy a vers lefagy agy –
mondd meg hogy ha robot vagy!

Alighogy befejeződött a temetés, Sneff érezte, hogy valami nincs rendben. A legapróbb jelekből is képes volt olvasni. Ezek többnyire kínos jeleneteket előztek meg, és, állapította meg Sneff, valahogy mindig a morbiditás démona kísértett bennük. „Annyit mondok, hogy temetés-kor a Móger-kert szelleme előbújik valamelyik öreg kriptából, aztán ki mondaná meg, hogy mi fog történni?“, így morfondírozott, hogy a félelmet elhessegesse magától, de csak azt érte el vele, hogy még több borzongás telepedett a lelkére. Ezt azonban nem bánta; szerette, ha libabőrös lett.

Mohai V. Lajos 49

TEMETŐI ADÓSSÁG

Egyszer, még 1987-ben rábízták, hogy egy távoli rokona temetésén nyomjon a sírásók kezébe százforintosokat. A dolog balul sült el. Túl sokáig mustrálta a gyászhuszárokat, és az akció bevégezetlen maradt, a pénz pedig hetekkel később is ott lapult az ünnepi öltöny belső zsebében. Meg is feledkezett volna róla, ha a nagybátyja nem ront rájuk egyik vasárnap délután. A mogorva rokon alig kapott levegőt a dühtől: „Elcsórtad a sírásók pénzét, te léhonda ökör“, süvöltött végig Sneffék házában. „Azok a dögök meg bosszúból rádöntötték a másik sírra a sírkövet, és darabokra tört!“ „Látod, gyerek még az ilyen kényes dolgokhoz! Nem akart rosszat, abban biztos lehetsz!“, keltek Sneff védelmére a szülei. Hiába, nem lehetett lecsillapítani a megdühödött rokont. „Alaposan elintéztél! Ha minden áron tudni akarjátok, kama-tostul kell fizetnem mindenért! Tízszer annyiba kerül a sírköves!“

Szó szót követett, és a patáliának családi harag lett a vége. Attól pedig évekre elmérgesedik a levegő a rokonságban.

Sneff aznap az utolsó cseppig kiitta a keserűség poharát. Átkozta gyáva-ságát, hogy nem mert szembeszállni a nagybátyjával. Gyávaságát gyávasággal tetézte. Aztán tényszerűen megállapította, a temetésen bizony addig-addig ke-reste a megfelelő alkalmat, amíg szem elől tévesztette a sírásókat. De a bűnbánat nem segített rajta, hiába verdeste tehetetlenségében fél éjszakán át a párnát. Háborgott a lelke. Le sem hunyta a szemét, úgy nézett bele másnap a világba.

Nem tudta, mitévő legyen. Nagyokat sóhajtott mosakodás közben. A borotvával megvágta az állát, a timsót meg nem találta. Káromkodott, ami nem volt szokása. Cipelnie kell a szégyent, hajtogatta. De meddig? Törte a fejét, mert valahogy meg kell szabadulnia ettől a mázsás tehertől. Hiába ci-comázta, semmi, de semmi nem jutott az eszébe. Aztán hirtelen fény gyúlt: elmegy temetésekre, nézelődni, ácsorogni, elvegyülni a gyász népek közé, aztán vár az alkalmas pillanatra, és megadja, ami a sírásóknak jár. Majd leesik az álluk! Hátha ezzel kiegyenlíti a számlát.-

Sneff beváltotta a tervét. Szorgalmasan kezdett temetésekre járni, válogatás nélkül, akit csak a Mindenható magához szólított, Sneff őket mind elkísérte az utolsó útján. Fájdalmas arccal odasettenkedett a gyászolókhoz, akik közül néhányan feléje sandítottak, de mivel nem jöttek rá, honnan kellene ismerniük, figyelemre se méltatták.

A temetés kora délután történt, sűrű levegő derengett a sírok között, és az októberi homály elnyelte a gyászolók arcát. Mielőtt a sírgödörbe eresztették volna a koporsót, egy középkorú férfi kivált a gyászolók koszorújából, és ünnepélyes arccal szavalni kezdett; hivatalos versmondó lehetett, a fejfától kis távolságra állt meg, fekete felöltője lehúzta a vállát. Hajadonfőtt volt. Szavai harsonaként zúgtak a levegőben. *„Zengő érc vagyok és pengő cimbalom.”*

A szónoklat rövid ideig tartott. A temetői munkások dolguk végeztével visszaindultak a melegedőhelyiségükbe. Sneff agyán átfutott a gondolat, ez lehet az alkalmas a pillanat, hogy az adósságot lerója, és megszabaduljon végre a szégyentől. Kezét, benne a pénzzel, a zsebébe mélyesztette. Mintha paraszt tartott volna a markában. Ez az érzés mit sem változott az évek hosszú során át, amióta temetésekre járt. De az elhatározásában, mely minden temetés alkalmával újra megszületett, rendre elbátortalanodott, elszégyellte magát, sarkon fordult, és gyors léptekkel a temetőkapu felé vette az irányt.

Most azonban a háta mögött történt valami szokatlan.

A sírkerten sikoltás söpört végig. A fülsiketítő hang az özvegyé volt. A gyászolók sora addigra már a Hidegházhoz ért. Néhányan visszafordultak, hogy lássák, mi történik. Tekintetükkel az özvegyet keresték, aki kísért szemmel, zavarodottan a retiküljében kotorászott, élenken gesztikulálni kezdett, majd odafordult az egyik mellette álló férfihoz, és öklével ütni kezdte a mellét. Sneff látta, hogy a haragja nem ellene irányult. Közelebb ment a kis csoportosuláshoz. A szertartás végén történhetett valami, a kínos jelenet annak a következménye lehet, gondolta.

Ahogy közelebb és közelebb húzódott a családhoz, suttogásokból a váratlan incidens oka is kiderült a számára; „erős idegzet kell hozzá”, ötlött a fejébe. A szavaló, alighogy behantolták a sírt, az özvegy orra alá dugott egy számlát, amit a sírkő tetején állított ki a gyásznép mögött.

Sneff úgy érezte, hogy a sírok fölül elfogy az ég. Homloka gyöngyözni kezdett. Hideg veríték öntötte el a testét. „Azt hittem, engem már nem lep meg semmi – dörmögte az orra elé. – De mindig lesz valami, amire ép ésszel nem lehet számítani, ha temetnek. Ritka madár errefelé a meglepetés, mégis eljön olykor, és kigúnyol bennünket, a bolondját járattja velünk. A démonok emberi testbe öltöznek. A temetőbe mindig beteszik a lábukat, ha temetnek!”

A kapuból még visszafordult, és végignézett a fejfákon, az egymás mögött sorakozó szomorú ciprusokon és fenyőkön, a szürkésbarna, fázó sírköveken: *„a sors hepehupái végetérnek egyszer.”* Már nem emlékezett rá, hogy

kitől olvashatta ezt a bölcsességet. Félt bevallani, hogy az életnél az olvasmányai nagyobb hatással vannak rá.

Gondolkodott, hogy mivel tudná megcáfolni.

A helyesbítésen nem törte a fejét, és nem bánta, hogy az adósságát nem törlesztette.

Papírrengeteggel küzdő enyészet

Az ember az, akit magába temet
a maga írta papírhordaléka.
Nincs raktár, nincs könyvtár és nincsen téka,
mely befogadná e papírtetemet.

Szerepben tetszelgek én néha-néha,
ha érzem éppen a munkáütemet
vagy ha éppen nem jön gyászos üzenet,
vagy történetesen nem vagyok léha.

Ó, bár a Guinness-bizottság kiszállna
és számba venné, hány millió betűt
körmöltem éjszaka meg ebéd előtt,

de csak azt mondanák: nem hal a bálna;
nem versenyezhetek, ez csupán etűd,
hiába feszítem szét a háztetőt.

valódi öröm

tárgyak tárgyak
színes pléhtárgyak
lapos asztalon
olvasólámpa szerű
lágysztearinfényben

légies repülés
valódi vasból

mayerhella képei alá

mayerhella
vagy hellamayer
nem is tudom
kolozsváron és budapesten is
hellamayereztem magamban
nem tudom miért
nézem képeit
zöld egét a táj felett
minden pillanata mintha
márványból lenne faragva
nyakon csípi a halált
és borsóra térdepelteti
megvan
de szinte komikus
elvágyik északról
illatos kánikulánkba
s bűvészkedik a térrel-síkkal
megannyi lehetetlen test
őrzi szuronnal a melankóliát
kinyitja a teret
és rögtön érvényteleníti

csendélet élő alakkal

reluxa mögül a reggel
bekopogott mint egy idegen
épp aludni készültem volna
most kávéét iszom hide

Kereszt, vonulás, nagy tömeg, nagy tér, zene, explicit meztelenség, bor, vér, egyéb állati testnedvek, belsőségek és tetemek, nagy lélegzetvételű performanszjegységekben. Az osztrák performansz-guru, Hermann Nitsch¹ művészi

54 Fónai Ádám

HALÁLKULTUSZ, ÁLLATTETEMEK ÉS VILÁGJÁRVÁNY

Karanténban, Hermann Nitsch
művészetéről töprengve

munkássága évtizedek óta provokálóan és fel-emelően mossa össze a játék és valóság közti határokat. Ezen események szélsőséges megnyilvánulásaiakkal a közönséget nem csupán passzív, kívülálló szemlélőknek tekintik, hanem a színpad negyedik falát átlépve, azt eltüntetve, aktív közreműködésre sarkalják.

A résztvevők ilyenformán történő bevonása a színház e radikális formájába az esztétikai tényezőt túl felvet erkölcsi és politikai perspektívákat, és fontossá vált a művészet ezen szemszögekből történő vizsgálata, kritikája is. Ez alátámasztható Orbán Jolán *Testthatársértések – a performativitás kegyetlensége* című tanulmányával is, amely a bécsi akcionisták művészetére radikális kérdéseket feltevő, provokatív kulturális eseményként hivatkozik. A meztelenség és az állattetek ilyenformán történő felhasználása rámutat, hogy a bécsi akcionisták poszt-dramatikus színházában felértékelődött a testnek mint tárgynak, eszköznek a használata. A test anyagi használata áthágott olyan határokat, amelyeket a művészet eladdig kijelölt, hisz a testet megsebeztek, állatok esetében széttépték, hajat használtak ecsetként, tehát csakhogyan tárgyasították a testet, materiális szinten alkalmazták, és ezáltal nemcsak művészeti, de társadalmi tabukat is fessegettek. Hermann Nitsch intenzív munkássága alighanem így is kiemelkedik az akcionisták közül.

A bécsi akcionisták az 1960-as évek elején kezdték meg munkásságukat, a 20. század első felének avantgárd képzőművészeti formáira alapozva művészetüket. A performanszművészet előfutárainak tekinthetőek. Az emberi testet vizsgáló akcióik során nyilvánosan maszturbáltak, vizeltek, és vászon helyett az emberi testet alkalmazták festéshez. Jellemző volt rájuk a tasizmus, azaz a foltfestészet, és gyakran használtak ecset helyett ostort, hajat, illetve a bőr megsebzését, a sebek vonalait is beépítették absztrakt képeikbe, a festéket vérrel és széklettel is helyettesítették. Materiális akcióikban a társadalmi elnyomásoktól, tabuktól való megszabadulást, és az ebből következő kielégülést látták, valamint transzgresszív megnyilvánulásainak közösségépítő szerepet is tulajdonították. Ezt Nitsch a felszabadult,

orgiasztikus mámorban átélt, az akció közben kialakult kollektív-pszichés tudat létrejöttével magyarázta.

Nitsch drámája létünnep, egy olyan gátlástalan, mámoros, tabuktól megfosztott fieszta, mely az élet kegyetlenségét ugyanúgy felemeli és megragadja, mint a boldogságot. Levetkőzik a performanszok a val- 55
lásos életkép elnyomását, és tabuk nélkül, a művészet spirituális erejét felhasználva készítetik a résztvevőket önmaguk megismerésére és szabad kitárására. Hisz amíg a vallás akaratlanul is kultusz-szerű koncepció, addig a művészet önmagunkban, az önkifejezésben gyökerezik, így megszabadul azoktól az előíró kultusz-jegyektől, amik a vallásban jelen vannak. Átfogó, önazonos megtapasztalás ígéretét rejti magában ez az életmű, amely nem fél ölésélményre, a táplálékszerzés vérengzésére bátorítani az embereket.

Nitsch intenzíven ragadja meg a vallást. Jézust széttépett báránnyal, vagy vérben fürdő, keresztre feszített emberrel helyettesíti, résztvevőivel húst szaggat, vért fröcsköl, belekkel fest. A dionüoszosi ünnepek életigenlő rítusait idézi így fel, szado-mazochisztikus örömet kiváltva, a gyilkolás oldott pillanatának feszültségoldó hatását ünneplve. Nitsch a Jézus szűrt sebéből kiáramló vérré és vízre, a szűrés pillanatára összpontosít, és arra sarkall, hogy Jézus áldozati szerepét, a megváltás brutalitását, a vallás eme elemének kegyetlen aspektusát intenzíven, hatásosan éljék meg a résztvevők. Ám a vallási elemek vérben fürdetésével sem gyalázní szeretne volna a kereszténységet, csupán egy nagyon fontos keresztény élmény intenzív, gátlástalan átélését biztosította.

Ám tabui nem csak a vallásnak, hanem általában a civilizált társadalomnak is vannak. Ugyanis miről beszél Nitsch, amikor az ölés kegyetlenségét említi? A gyilkosságról valószínűleg embertársaink lemészárlása, a bűnözés gondolata vetődik fel bennünk; Nitsch ölésélménye azonban a történelem előtti ember szükségleteire, az ösztönszerű vadászatra, a hús elfogyasztására utal. A történelem előtti ember még ösztönszerűen, az életben maradás érdekében, a táplálékszerzés miatt ölt. Ezt ma már fizetett mészárosok végzik el helyettünk, akik elvonulva, nem nyilvánosan ölnek, és gyári futószalagon, mesterségesen előállítva juttatják el asztalunkra az íze-vesztett húst, amiben Nitsch nem látja meg a dionüoszosi mámort. Nitsch ezt az ölésösztönt akarja feléleszteni; az állattetemek széttépésében, a testmeleg vérré, belsőségekkel való közvetlen érintkezésben az ősi gyilkos ösztön megtapasztalásának lehetőségét látja, valamint a halál, a kegyetlenség megragadhatóságát, és az élet ezen brutális aspektusainak igenlését. Azaz Nitsch nem embertársaink szado-mazochisztikus legyilkolását propagálja és hirdeti.

Fontos része az életműnek a halált övező tabusítás feloldása is. Hajas Tibor – a *Mauzóleum* című antológiában megjelenő – véleménye szerint Európára különösen jellemző a halálélmény kulturális kiiktatása, amit nagyban a kereszténységnek tulajdonít, mert szerinte a kereszténységet nem a halál, hanem a halál utáni élet érdekli. Nitsch célja tehát nem légből kapott, mert ez a fajta tabusítás csakugyan jellemző, és a halál megélésének, rituális megragadásának fontossága megalapozottnak látszik. Ez napjainkban különösen felértékelődik, hisz a II. világháború után talán most először élünk át globálisan egy olyan jelenséget, a COVID-19 járványt, aminek következtében a halál, a szenvedés, az elmúlás napi szinten megtapaszthatóvá, általánosan jelenlévővé vált. Nitsch munkássága így új relevanciát kaphat, hisz az ő rituális drámája olyan élményt nyújthat, ami a haláltabu feloldását célozza, érezhetővé és értelmezhetővé téve az elmúlás jelenségét. Nitsch életünneplő rituális színháza segíthet megtalálni az élet igényését, valamint a minket körülvevő haláljelenlét megragadásához és feloldozásához is hozzájárulhat.

¹ Hermann Nitsch osztrák performanszművész, festő 1938. augusztus 29-én született, Bécsben. Több évtizeden átívelő avantgárd művészetét – melyet ő maga akciófestészetnek nevezett – az 1950-es évek végén kezdte meg. Akcióira jellemző az állati tetemek, a vér és a belsőségek használata, valamint a keresztény motívumok intenzív megjelenítése barokk díszletek közt, és a dionüszoszi rítushagyományok életigenléséhez való visszanyúlás. Performanszai során a közönségével állattetemeket tépetett szét, keresztre feszített embereket fröcskölt össze vérrrel, és a gátlástalan felszabadultság mámorát igyekezett megteremteni. Megosztó karrierje csúcspontjának az 1998-ban megrendezett úgynevezett hatnapos játékát tekinthetjük – amire pályája kezdete óta készült –, melynek keretében a prinzenborfi kastélyban újrajátszotta a teremtéstörténetet, körülbelül százötven önkéntes résztvevővel. Nitschet napjainkra az osztrákok beemelték a kanonikus képzőművészetbe, az akciófestő pedig még mindig aktív: a koronavírus-járvány idején is rendezett performanszt Népolyban.

1. a prinzenborfi kastély az orgia misztérium színház.
2. az o. m. színház a weinviertel szép tájába ágyazódik, s szőlőskertek, búzamezők, erdősávok és pincesorok érhálója fonja körül.

3. a kastély területén, a kastélyban és környékén évente meg fogjuk rendezni az ember legnagyobb és legintenzívebb ünnepét, a hatnapos játékokat.

4. a teremtés (minden, ami létezik és történik)

az elevevényen át tör önmege észlelésére. a világfolyam, az egész az élőben, az élőlényekben és szervezetben teremt önmeget, hogy magára ismerjen.

5. a weinviertel tájába ágyazott o m. színház dinamikus-halhatatlan valóságunk eleven megismerésének színhelye lesz, meg fogjuk tapasztalni valódi élmény- és boldogság lehetőségeinket.

6. az ünnep nagyszerű középpontja a teremtés boldogító öntudata, amelyre az ünneplő emberek által ébred.

7. intenzitásunk tovább lendíti, a végtelenben honos beteljesülése felé tereli tovább a teremtés folyamát (a világátváltozást).

8. az o. m. színház ünnepe felszólítás az intenzív, eksztatikus ittas átélésre.

9. a lelkesült létmámban az egész kozmosszal, minden létező összességével azonosulunk. eredendően azonosak vagyunk a végtelen, egyszerre építő és romboló világátváltozás-folyammal, amely az örökkévalóság terében szüntelenül világokat hoz létre, süllyeszt el és támaszt újra.

10. ittlétünk tényét ünnepejük.

11. ittlétünk, életünk és halálunk tényének a kozmikus világfolyamban, a bolygók pályáiban, a tejutak létezésében rejlenek szerteágazó okai, folyamányai és ígéretei.

12. az ünnep résztvevői bejárják a prinzenborfi tájat. lelkesült emberek körmenetei és csoportjai járnak a szőlőskerteket és mezőket.

13. egy szelíd ív, egy szőlőskertekkel borított domb megértése szép. megrendít, elszédít a kanyar, amely a szőlővesszőket fölvezeti a domb tetejére. ez e kanyarulat olyan bondosságot szerez nekünk, hogy alig bírjuk elviselni.

14. a pincesorokon át körmenetek indulnak a borospincékhez. a pincék kellemes hűvösében szelíd-áthítatos ünnepeket ülünk. a borhoz egyszerű ételeket fogyasztunk.

15. szépek a gabonamezőkön át vezető utak.

16. szépek a szőlőskerteken át vezető utak.

17. szépek a gyümölcsöskerteken át vezető utak.

Hemann Nitsch 57

TÉZISEK ÉS LEÍRÁSOK AZ O. M. SZÍNHÁZ TERVÉHEZ

18. legszebbek a völgybe vezető utak, ha forró estéken vagy forró nyári éjeken megyünk végig rajtuk.
19. a völgybe vezető utak szépek olyankor is, ha egyelőre hűvös nyári reggelen járunk rajtuk.
- 58 20. a csillagzatok és mozgásuk látványa nekünk szent, lelkesültté, rézszegetté tesz.
21. azt hiszem, hogy nekem a világmindenség az igazi testem.
22. prinzen Dorf júniusban a legszebb, amikor minden virágba borult és minden csupa lomb.
23. prinzen Dorf felső pincésora a Steinbergen épült. az ottani borospincékben nincs villanyfény. ha valaki lemegy a pincébe, gyertyát kell gyújtania.
24. jó a savanykás borhoz zsíros ételeket enni sok kenyérrel. a bor megemésztí a zsíros húst, a zsíros hús felszívja a bort.
25. nyáron a borospincékben hűvös van, a bor pincehideg.
26. télen a borospincékben meleg van.
27. a boroshordók lélegző fából vannak.
28. a lopók üvegből vannak.
29. az o. m. színház bora szintiszta, adalékok nélkül kiforrt must.
30. az erjedés tiszta, egyszerű, második növekedéshez hasonlítható folyamat, amit semmivel nem szabad megzavarni.
31. a bormámor az orgiasztikus megmámorosodás és kicsapongás mellett szép, elsajátítható műfajjá nemesedik. megzabolázzuk, féken tartjuk. meghatározzuk a mámor mértékét.

32. ha bezárt a vendéglő, szép hosszú hazaútra készülni a mezőkön és szőlőskerteken át. a boldog részeg éneke bezengi a csillagtágas éjszakát. mire hazaér, kiénekelte mámorát. a kései hazatérő fáradtan tér meg ágyába.

33. nem egyszer föláldoztam a nappalok értelmes munkálkodását, hogy egy borospince bódító homályának adjam át magam. a teljes 59 mámor aztán visszabocsátott a tűző, fölfoghatatlan napfényre. de gyakran megtörtént velem, hogy nappalról-éjszakáról egyaránt megfeledkeztem a pince mélyén. s amikor feljöttem a pincéből, hogy vizeljek, bámulva, még mélyebb ittasságba taszítva álltam a csillagokkal tündöklő égbolt alatt.

34. a szőlőskertekben kocsmái asztalok állnak, mellettük padokon víg emberek ülnek, falatoznak és kimért bort isznak. a poharazgatók lelkét szelíd-derűs mámor járja át. sramlizene szől. szép beleinni magunkat az alkonyatba. amikor kigyúlnak az első csillagok, az emberek nótára gyújtanak. az italozás a csillagfényes éjszaka mélyéig tart. a komolyak és szorgosak a mámortól fölbátorítva egész éjjel fennmaradnak, mígnem lerészegülten, a teljes ittasság bódulatában megélik a napfelkeltét.

35. a közös étkezés számunkra az együttlét lényegi formája, az áldozás beteljesülése. meg akarjuk ismerni egymást, benne akarunk lenni egymásban, a másokban és mindenekben. a ti testetek az én testem. külvilág vagytok nekem, ahogyan én is külvilág vagyok tinéktek. nosza, kebebezzük be a külvilágot. baráti körben ülve, bekebelezzük leölt testvéreink, a növények és állatok húsát, és magunkhoz vesszük a gyümölcs véréit, a szőlő kiforrt levét, hogy mindez magunkká változzon át, s rajtunk keresztül túlnőjön rajtunk. létittasságunk boldogságos állapota elhossa nekünk a világ metamorfózisát. a közös együttlét derűs mámort és létmegvalósulást hoz nekünk.

36. dionüszosz isten mindenestül eleven, semmiképp sem kihalt elvet testesít meg, meghatározza és lélellel tölti meg az elevenség folyamatát.

37. érzékeny idegeinkkel regisztráljuk a természet, a növények, a levegő, az ételek és italok magától értetődő szagait. ehhez kapcsolódva mesterségesen létrehozott szagokat, tömjént, füstölőt, szagesszenciákat érzékelünk.

38. öt érzékünkkel egyszerre tapasztaljuk meg az életet.

39. az o. m. színház az összes érzék ünnepe, ugyanígy az érzéki benyomások társításainak ünnepe is.

40. az o. m. színház játékát szinesztéziás viszonyrendszerek határozzák meg.

41. fő munkám, hogy megtervezem a hatnapos játék partitúráját. a szagok, ízértékek, tapintásérzetek, hangok, színek és fények éppoly pontosan meg lesznek adva, mint a történések menete.

42. fő munkám mellett meg akarom írni egy játék partitúráját, amely prinzendorfbán kerül megrendezésre az évnek mind a négy szakában.

43. prinzenborfban sok változatosságot hoz az esztendő.

44. kora tavasszal örülünk a langy levegőnek, a növények sarjadásának és a madarak jelentőségteljes énekének, az enyhe márciusi éjszakák felfoghatóvá teszik számunkra a napéjegyenlőséget.

60 45. tavasszal a méhektől körülrajzott, virágport széthintő virágzás után levelet hajtanak a bokrok, fák és szőlőtőkék. minden dombot a lomb lélegző-zöld, nedvdúsan üde bujasága borít. miután elég ideig ért a hordóban, végre lefejtik az újbort, a gesztenyefasor lomb-templomában csatognak a csalogányok. a hívők májusi áhítatra mennek, hogy a frissen illatozó, fehér orgonával dúsan megrakott oltár előtt imádkozzanak a világ anyjához. nedvdús zöld itatja át a réteket.

46. nyáron pompájukat bontják a virágok, élükön a teltfehér, erős illatú rózsákkal. a friss virágot a templom oltáraihoz és szentélyéhez hordják, hogy pazarlóan dús szíromszőnyeggel díszítsék őket. oltárokat állítanak fel a szabad ég alatt. úrnapi körmenetek vonulnak a mezőkön át. a monstranciában az úr testét hordozzák körbe a földeken. a falvakban megünneplik az első búcsúnapokat.

47. ilyenkor kerül évről évre megrendezésre prinzenborfban az emberiség legnagyobb ünnepe, a nagy világünnep, a történelem beteljesülése és meghaladása, az o. m. színház hatnapos játéka. végbemegy világmindenségünk meghirdetése és valódi megtapasztalása, a világmindenség testté válása. valódi testünként ismerünk rá a világmindenségre. az ünnep által megragadott pillanat, a megélt MOST kiszakít langymeleg vegetálásunkból, s az örökkévalóság dimenzióját hozza életünkbe, létmegvalósításra serkent. a megragadott, megélt pillanat (létittasság) mozgató, átváltoztató, szüntelen zajlásával a teremtés lényegével tesz bennünket azonossá az örökkévalóság végtelenségében. amikor a növekedés ujjongása elért tetőfokára, az emberek, barátok és testvérek ünnepükre sereglenek, az elevenség ünnepére, tehtségeink, létezésünk alapvető igenlésének ünnepére. az ünnep által eljutunk a lét ittas igenléséig.

48. nyár közepére magasra nőtt és megérett a gabona. mindenfelé aratnak. már sok gyümölcsöt is leszedtek. forrók a nappalok és forrók az éjszakák. augusztusi éjszakákon tisztán látni a csillagokat. az emberek a forró esténként ülnak a borospincék előtt, vagy a hűvös pincékben keresnek enyhülést. az augusztusi esték alkonyata a legszebb séták ideje. a szőlőskertek és földutak között mindenfelé a meleg alkonyattól fölhevült emberek. sok kirándulás a borospincék valamelyikében ér véget. mások a pincék előtt üldögélőkhöz csatlakoznak, hogy velük igyanak.

49. az ősz a szőlőszüret és gyümölcszedés ideje. a gyümölcs- és szőlőszemek édes cukorral teltek. ezek az utolsó szép, meleg nyári napok. szeptember 21. meghozza a második napéjegyenlőséget. almát és szőlőt eszünk. ez a szüret

szent, lelkesítő ideje. a szőlőskerteket szüretelő emberek népesítik be. a traktorok fürtökkel megrakott kocsikat vontatnak a pincékhez. ledarálják a szőlőt. magoktól tarkálló, édes massa keletkezik. fölreped a szétnyomott szőlőszemek héja, kibuggyan az összezúzott hús, édes lé fröcsköl szét.

poharunkat merítjük az erjesztetlen cefrébe, hogy kóstolót vegyünk a ragadósan édes szőlőlé, szétzúzott gyümölcshús és szőlőmagok keverékéből. később az erjesztésre kész mustból, a szőlőbogyók kipréselt levéből iszunk. 61

50. nem sokkal szüret után veszélyes erjedési gázok töltik meg a borospincéket.

51. a hajtóvadászatokban szomorú szépség lakik. a vadászok meg az ebek ölésvágya közeli rokona egymásnak. de csak a vadászok oltják ölésszomjukat a borospincékben. a hajtóvadászok sok vadász számára a véres trófeák örömeivel és teljes lerészegedéssel ér véget.

52. szomorú, amikor a sörét nyulat, fácánt vagy foglyot roncsol szét.

53. szomorú, ha egy golyó őz, szarvas vagy vaddisznó szívébe fúródik.

54. annál szebb vadhúst enni és hozzá vörösbort inni.

55. mindszentek idején, amikor esősek és ködöseks a nappalok, s a földutakat sár és esőtócsák borítják, a pincékben pezsgő-habos, erjedő murcit lehet kóstolni.

56. ősz végére, amikor a tájat már többször is fagy lepte be, inni lehet az újborból.

57. télen, amikor a jeges levegő meg a hideg szél kőkeményé dermeszti a földet, jólesik élénkítő és mámorító bort inni a meleg borospincében.

58. az állatokat etetik, tenyésztik, fejik, eladják és levágják.
59. parasztházaknál meg vágóhidakon az év minden szakában vágnak le állatokat emberi táplálékkul.
60. nyulat és szárnyast vágnak le és beleznek ki.
- 62 61. birkát vágnak, megnyúzzák és kibelezik.
62. kecskét vágnak, megnyúzzák és kibelezik.
63. disznót vágnak és kibelezik.
64. marhát vágnak, megnyúzzák és kibelezik.
65. az o. m. színház programja érzégszentes visszatérés a természethez, és nem kívánja a technikát sem ördöggé kikiáltani. az ésszerű technikát még csodálja is. mindössze megmutatja, mi az, ami valódi lényünk megfelelő, föltárja az egésszel való, kicsinyes döntéseinken túlmutató összefüggéseket; van bennünk bizonyos purizmus a lényeg iránt.
66. egyszerű tevékenységek felsorolása: gyümölcsöt nevelni, szőlőt nemesíteni, gyümölcsöt nemesíteni, magokat rejteni a termékeny sötétbe. szőlőveszőket metszeni, gyümölcsöt szedni, szőlőt szüretelni, szőlőt préselni, felügyelni a bor forrását, tehenet fejni, kecskét fejni, segédkezni állatok születésénél és nemzésénél, állatot vágni, nyúzni és zsigerelni, virágot öntözni, ültetni, trágyázni.
67. a keletkezés és elmúlás máshogyan nézve nem egyéb, mint a történet, változás és átváltozás soha el nem apadó folyama. ez a folyam a maga szüntelenségével a végtelenség és örökkévalóság teljes tágasságában szüntelenül átváltozik, nincs többé bent és kint. minden átjárja egymást. minden magában, magából változik át, hogy eljusson lehetőségeinek legjobbikáig.
68. a bolygók működése, a világok keletkezése és elmúlása a végletig, orgiáig gerjeszti ünnepi mámorunkat, a galaxisok miriádjainak összeomlása, kihunyása és újbóli fölragyogása szado-mazochista rombolássá fordítja át a lelegevenebb kéjmámor orgiáját. keletkezés és elmúlás egy.

69. a teremtés folyamata robbanáshoz vagy örökké tartó fájdalmas szüléshez hasonlítható.
70. a világ, amilyenek megéljük és megismerjük, tragikus. történet-zajlások tragikus, halál- és életterhes túlradása.
71. a tragikum elbukás, pusztulás, visszametetés. a tragikum örök halálba-válás.
72. az intenzív élet a halálközelséggel teli tragikum beteljesülése, egyszersmind a halál legyőzésének nagyszerűsége.
73. az eksztázis, a gyönyör nász a halhatatlansággal.

74. a dráma katasztrófája, a tragikus esemény, a tragikum megnyilvánulása a halhatatlansággal való nászhoz vezet.

75. a dráma katasztrófáján keresztül a teremtés expresszív kezdetét éljük meg. földiézzük minden szenvedés, minden születés okát, a fájdalmas kezdetet. átéljük az örök kezdetet, az egyszerre romboló és újranező teremtés örök áramlását. 63

76. a buddhista üdvönyt ellentétéhez jutunk el. igeneljük minden élet fájdalomteli kezdetét és az élet kínját, s ezzel az ujjongást, a feltámadást éljük át.

77. a tragikum lényege változás, átváltozás. a féktelen létszomj ellenállásokba ütközik, szenvedést gerjeszt.

78. a tragikummal a feltámadás áll szemben. a feltámadás legyőzi a tragikumot.

79. a hatnapos játék révén ünneppé válik a dráma.

80. a feltámadás fordított előjelű tragikum.

81. az o. m. színház játéka feltámadás-játék.

82. az excesszus, az excesszív-orgiasztikus érzékelés GYÖNYÖRE olyan állapotba hajt bennünket, ahol fájdalom és végső élvezet a legbensőbbig egybevegyülnek, mintha egyszerre nyilatkozna meg nekünk a halál meg az élet állapota, halál és élet között többé mintha nem volna különbség. halál és élet csak a mindennapi életben, az ember érzékelésmódjainak béklyójában látszanak külön állapotoknak. a létmisztikus átélés excesszusa, az alapexcesszus-élmény a végtelen lét igazságának közelébe kerül. születést, nemzést, halált, keresztalált és feltámadást mind egyszerre éljük meg. a gyilkos félelme és gyönyöre meg az áldozat halálfélelme egyformán bennünk van. öldöklők vagyunk és leöltek, az intenzív léttalálás boldogságos-örjögő fájdalmában azonosulunk a lét átváltoztató erővel, amelyek folyton-folyvást egyszerre nemzenek építést, rombolást és újra csak építést. a sötétség mélyébe zuhanunk alá, és alázuhanunk a fény mélyébe. egyszerre szenvedjük át a halál, a kegyetlenség világait és száguldunk végig a fény megmérhetetlenül tündöklő, ragyogó-vakítóan fehérséges boldogság-megtapasztalásának világain. a nyers, vérnedves, a dionüszoszi excesszusban szétszagotott hússal a feltámadás reggelének gyümölcsíze áll szemben. a fény és a sötétség kettős szakadékmélye a LÉT.

83. az alapexcesszus = a játékban a bárány széttépése. a bárány vérét és édes idegeit át- meg átjárják a csillagok pályái, az atomok eleven-jövendőmondó folyama nem egyéb, mint a VILÁGMINDENSÉG fölépítése, szerkezete, megmérhetetlen boltozata (boltív, napfogyatkozás, fénye-nincs tér, körpálya, csillagok bora, tejutak bora, tejutak pincéje) égő zuhanórepülő (a szószéken), megsebzett, haldokló istenek. az alapexcesszus élménye: teremtő indulat pusztulás és az erők szent egybevegyülésének szeretetgyönyöre egy

világrendszer lerombolása és felépítése az alapexcesszus gyönyörében megsemmisülés robbanás ősrobbanás, teremtő ősgerjedés rombolás és építés frige a bárány szétszaggatott-fömláldozott (megfeszített) testében (húsvéti lakoma) testfilozófia a szervek fiziognómiája ÁLLATTEST filozófia.

64 84. az o. m. színház nem ismer színészeket, komédiásokat, nem megjelenítő színház. a játék résztvevője maga a dráma hőse, átélés-képessége, átélés-lehetőségének kibontakozása maga a játéktörténet, azonos a játéktörténettel, a dráma cselekményével.

85. az o. m. színház által maga az élet válik eseménygyé.

86. az o. m. színház nem ismer díszletet, hanem csak elevenül eleven élményt, ez pedig a prinzenborfi táj.

87. az o. m. színház architektúrája a kastély területéből, a kastélyépületből és a kastélyt övező istállókból áll össze. ugyanakkor a föld gyomrába (az alvilágba) is szeretnék színháztermeket ásatni. egy földalatti, uterális architektúra lebeg a szemem előtt.

88. az összművészeti alkotás új, nem additív formája, amelynek a valós történet adja cselekmény- vagy eseménymenetét, akusztikai-muzikális közvetítő értéként használja a történetek természetes zaját. a dionüszoszi excesszus extázisának szüksége van a zajra, akarja a lármát. az eksztatikus lárma tovább fokozza a lenyűzött állatteteket, a nyers hús és nedves zsigerek szadomazochista szétszaggatását. a lármazene egyetlen robajjává fokozódik. a langyos belek melege, a véres belek nedves melege. a frissen leölt állatok vérének testmelege, a szétfröcskölt vér, a nyers húsba mélyedő harapás beleüvölt a zenébe. a vajúdók üvöltéskiáltása, az újszülöttek félelme egybevegyül az idegen tejutak nyálkapuha, méhmeleg-villanyos zivatarainak és élesfehér villámlásainak nászával. hallhatóvá válik a bolygók pályáinak zúgása. a világmindenség születésének robaja. a kataraktusok, a rajtunk átíramló életvág heve eljutott tetőpontjára. dübörgésörvény lüktetése járja át a világmindenséget. a végtelen folyam a lármaává lett nász harmóniájává gerjed.

89. az o. m. színház támogatására 1972-ben alapított egyesület segítségével 1975-ben sikerült megvalósítanom a hatnapos játék egy napját. az akció 24 óráig tartott, napfelkeltétől napfelkeltéig.

90. minden barátomat arra kérem, hogy segítsenek az o. m. színház tervének megvalósításában. belépni az o. m. színház támogatására alapított egyesületbe annyi, mint vállalkozásunkat közelebb vinni megvalósításához.

91. a prinzenborfi kastély megszerzését elhunyt feleségemnek, beate nitschnek köszönhetem. saját elszántságom mellett az ő példa nélküli áldozatvállalása is arra kötelez, hogy munkámat bevégezzem és megvalósítsam.

(A történészek által „római hullazsinat” néven emlegetett esemény, akár milyen hihetetlennek rémlik is elsőre, valóban bekövetkezett. Krisztus után 897-ben, amikor az európai civilizációt egyszerre fenyegették a vikingek, a szaracénok és a kalandozó magyarok, a gyanús körülmények közt elhunyt Formosus pápa holttestét utódja, a nem sokkal később börtönbe vetett és ott megfojtott VI. István kiásatta, koholt vádak alapján bíróság elé állította, és halálra íteltette. A félig már feloszlott hullát megcsonkították, lefejezték, majd a Tiberisbe hajították. Ezt az eseménysort dolgoztam fel szabadon, de a ránk maradt kútfőktől nem is olyan nagyon eltérve.

Márton László 65

A RÓMAI HULLAZSINAT

részlet

A színmű első változatát 1978-ban, tizenkilenc évesen írtam, még a hódmezővásárhelyi laktanyában. Barátaim jókat nevettek a felolvasott jelenetek hallatán. Ezt a változatot Ruszt József 1992 őszén megrendezte a Kolibri Színház pincéjében. A próbafolyamat és a bemutató hatására elhatároztam, hogy kibővítem és elmélyítem, egyszerűen „rendesen” megírom a darabot. A munkának többször is nekirugaszkodtam az elmúlt huszonöt évben. Végül, sokadszori próbálkozás után, tavaly nyáron, negyvenegy évvel a megírás kezdetei után, sikerült számomra elfogadható módon lezárni.

A római hullazsinat a Bátor Csikó című drámakötetben jelenik meg jövő tavasszal, a Kalligram Kiadónál.)

Jelenet egy világtörténelmi abszurd drámából. Helyszín: Róma. Idő: a magyar honfoglalás évtizedei.

A Laterán-palota. Jön Adalbert toszkán palotagróf és Lambert spoletói hercegi.

ADALBERT

Helyben vagyunk. Kezed nyirkos.
Most először leszel gyilkos?

LAMBERT

Bár szeretnék örökölni,
Mégis sajnálnám megölni
Krisztus földi helytartóját.

ADALBERT

Ne sajnáld azt a tar gólyát!

LAMBERT

Szívem nem bástya, de rés,
A lélek annyira furdal.

ADALBERT

Csakhogy a nagyratörés
Nem lágymoll, de durva dúrdal. –
Kezdtém neki magyarázni,
Hogy engem kell a világ
Császárává koronázni.
De a pápa visszavág.
Császár – azt felelte – már van.
Én maradjak a hínárban!
Na de most jól megszívatjuk.
Új késedet felavatjuk,
Azt végighúzd a torkán:
Győzelmünk zúg, mint az orkán.
Pápát csinállok belőled!
Cserébe azt kérem tőled,
Hogy császárrá koronázzál.

LAMBERT

De a bűn lelkekre rászáll!

ADALBERT

Bűnösnek lenni remek.
Az emberek babszemek,
Akik bűnökben rotyognak.

LAMBERT

Mindjárt könnyeim potyognak.

PORTÁS (jön)

Hát ti ketten mit kerestek?

ADALBERT

Nem vagyunk kutatni restek
Olyasféle valakit,
Aki ajtót alakít
Őszentsége trónusához.

PORTÁS

Vigyázzatok, mert kiátkoz! –
Biztosan gyilkosok vagytok.

ADALBERT

Jól fog az agyad, te agy-tok.

Új fiú vagy. Még nem ismeresz.
Útban lenni ezért is mersz.
Gyilkos vagyok és csaló.

LAMBERT

Itt egy kis borralaló.

67

PORTÁS

Ha te a portást lenézed,
Keserű lesz lelki mézed,
És az Isten meg nem áld.

ADALBERT

Nehogy már utunkat álld!

PORTÁS

Ki láthatja át a bordás
Szív-ketreceket? A portás.
Ki őrzi meg jól a csend és
Béke áldását? A rendész.
Tőle függ a bemenet,
Ő mond igent vagy nemet.

LAMBERT

Fényes markú portásmester!
Pápa mellett őrző sámán!
Hímnős bibliai Eszter!
Van téged megkenni háj.

ADALBERT

Én egy nagy rész Mordeháj
Vagyok és csipetnyi Hámán.

PORTÁS

Ne feledd el, hogy Szent Péter
Ott, ahol magas az éter,
Ugyanolyan portás, mint én.

LAMBERT

És a baksist várja szintén.

KULCSÁRNÓ (jön)

Ereszd be az urakat!
Nem kell már a bakafánt.
Van más dolgod egy rakat.
Ne légy harci elefánt,
Ne légy házőrző molosszus,
Te zápult agyú kolosszus!
Miért legyen ez a két férfi bosszús?

PORTÁS

Nekem te nem dirigálsz.
Bújj a kemence mögé!

KULCSÁRNŐ

Szent hatalmat deriválsz,
De a ház az ördögé. –
Képzeljétek, jött az ördög:
Beengedte ez az őr-dög.

PORTÁS

Jött az ördög velem szembe.
Mondta: kártyázni akar.
Ment a pápához hamar,
Úgy, hogy én eresztettem be.

ADALBERT (szimatol)

Érzem a kénközsagot.
Nem nyitnátok ablakot?

LAMBERT

Mi van?! Ezt nem hiszem el!

KULCSÁRNŐ

Pápákat is kiszemel
Az ördög, ha játszani
Óhajt.

PORTÁS

Nem elég Gonosznak
Lenni, hódolván a Rossznak:
Annak is kell látszani!

KULCSÁRNŐ

Már el is nyerte a házat
A pápától. Nem gyalázat?

PORTÁS (kinyit egy ajtót)

Itt mehettek Anasztázig:
Az ördöggel kanasztázik.

ADALBERT

Nagyon rossz a lapjárás?

KULCSÁRNŐ

Mindkét szeme könnypárás.

PORTÁS

Tudod, milyen nagy a tét?
Feltette az életét!

ADALBERT

Ha feltette, nem féltette.

PORTÁS

Hiú reménység éltette,
Mert az ördög bármit művel,
Fejében hazug betűvel
Van beírva minden hártya.

(Jön az ördög, hóna alatt a kapálózdó Anasztáz pápával.)

ANASZTÁZ

Csaltál! Cinkelt volt a kártya!

ÖRDÖG

Végigjátszottuk a játszmat.
Te az isteni Fénypázmát
Hívtad, én meg a Sötétet.
Utóbbi nyerte a tétet.
Ha csal a Sötétség, hát csal.
Így volt annak idején
A Názáretbeli áccsal.

ANASZTÁZ

Gyehennára kerülök!

ÖRDÖG

Elbúcsúzunk: ő meg én.

ANASZTÁZ

Kárhozatba merülök!
Szurkos üstben fogok ülni!

ÖRDÖG

Semminek sem tudsz örülni? –
Szevasztok! Viszem loholva
Ezt a pápát a pokolba.
Válasszatok újat, jobbat!

PORTÁS

Aki nála többet lophat?

(Ördög, Anasztázzal a hóna alatt, el.)

KULCSÁRNÓ

Úgy elvitte, mint a sicc.

PORTÁS (szimatol)

Jó lesz, ablakot ha nyitsz.

KULCSÁRNÓ

Úgy elvitte: szinte fénylett.

LAMBERT

Okafogyott a merénylet.

ADALBERT (Lambertnek)

Látod, ártatlan maradtál.

Késednek munkát nem adtál.
A pápa elment magától.
Minket már semmi sem gátol.
Az új pápa te leszel!

(Jön Theodora, Marozia, Bonifác és három Bíboros.)

THEODORA

De már ebből nem eszel!
Hercegi tökfegyedbe azt rázd,
Hogy az ördög szegény Anasztázt
Kívánságunkra vitte el.
Ezt bizonyítja számos csodajel.
Hites férjem, Theophilactus
Nevében úgy zajlik az aktus,
Hogy az új pápa Bonifác.

ADALBERT

Készül neki halotti pác?
Nem sokáig él Bonifác ám,
Mert ő közismerten balfácán!

THEODORA

Adalbert, hiába kavarsz.

MAROZIA

A bajkeverés Magna Ars,
De tudomásul venni tessék,
Hogy a római főnemesség
Óhaja: Bonifác legyen a pápa,
És nem kívántuk ezt hiába,
Mert minden jel arra utal,
Hogy Bonifác téged kiebrudal.

LAMBERT

Hát engem már észre se vesztek?

THEODORA

Te maradj csöndben.

MAROZIA

Te maradj veszteg.

LAMBERT

A szívem a bánattól összetöpped.

ADALBERT (Bonifácra mutat, miközben kivezetik)

Ezt is megölik majd, mint a legtöbbet.

LAMBERT

Engem már ki sem dobtok, mint őt?

MAROZIA

Ha kéri, dobjuk ki a pintyőt.

(Lambertet kivezetik.)

KÓRUS

A mennyekbe fehér füst száll:

Örvend falevél és fűszál.

BONIFÁC

Eljutottam ötről a hatra!

Nem mondok mást: meg vagyok hatva.

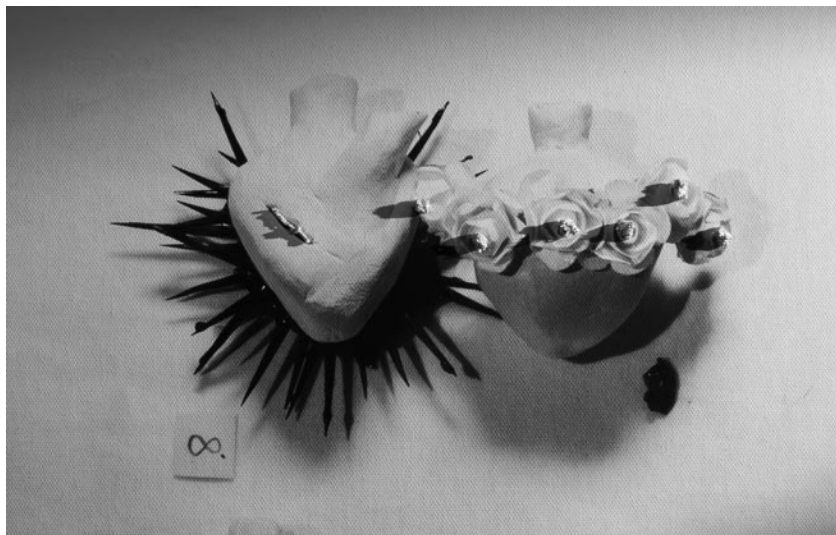
THEODORA

Mit vársz? Tapsvihart? Vagy megtorlást?

Kezdd már a hatalomgyakorlást!

71

Új Forrás 2021/9 – Márton László: A római hulláshatárt
részlet

5. Shakespeare írásművészetének magaslati levegőjét ott érzékeljük a rácso-dalkozás örömeivel, ahol párbeszédeit maximákkal, axiomatikus ítéletekkel, paradox futamokkal vagy egyenesen talányos gnómákkal díszíti. Ezek a néha

72 Báthori Csaba

A MACBETHRŐL

2. rész

redezetség, darabosság jellemzi (ezen azt értem, hogy az elhangzó mondatok *adok-kapok*jai sokszor nem egymáshoz illeszkednek, hanem mintha kifele szállnának a térből – mintha a szereplők nem egymást illető kijelentésekkel érintkeznének. Egymáshoz beszélnek szándékaik szerint, és mindig magáról a dologról, de nem egymásra hangolva, nem a közvetlen kölcsönös figyelem erőterében. Ez a technika már önmagában gerjeszti azt a lehetőséget, hogy a Shakespeare-mondatot szinte egyenként, sorról sorra, mindegyiket a maga önálló törzshelyén vegyük szemügyre. Úgy tűnik, ez a vonás majdnem egyedülálló a világ drámaköltészetében.

A bölcsesség-mondatok halmozása igazi ínyencségekkel árasztja el a befogadót. Ez a bölcsesség elsősorban nem didaktikai célzatú, hanem inkább amolyan szkolionként helyezkedik el a szövegben, szinte csak a lapszéli (de fontos) jegyzetjарulékos igényével. Sokszor úgy tűnik, a „mondás” a konkrét pillanattól felröppenő tapasztalati szüredék; máskor azonban épp fordítva: az általánosság magasában lebegő, s a konkrétumra csak gyenge-rézsutos fényt vető kommentár. Olvasónak ínyencség, szavaló színésznek nehéz járom. Ahol ilyen „kiselőadással” találkozunk, ott – ha olvassuk, és nem nézzük a darabot – meg kell állnunk, s mérítenünk kell egy kis időt legszebb tartalékainkból. Az a benyomásunk támad, mintha hirtelen Baltasar Gracián vagy Montaigne hangja csendülne fel a szövegben, tehát az a reneszánsz – és örökérvényű – emberi-világi tudás, amely az említett szerzők (és rokonaik) műveiből árad. Ezek a tagmondatok hovatovább egy „udvari”, tehát: társasági életben is járatos szellem tudását tükrözik, vagy legalábbis olyanét, aki mérhetetlen belső kútjaiból az egész élet tudásanyagát képes kimerni, rejtett tudását képes bármikor mozgósítani. Shakespeare-t ezért érzékelhetjük moralistának, filozófusnak, etikai gondolkodónak: még ha az ő személyes véleményét nem hámozhatjuk is ki műveiből, ahhoz semmi kétség nem fér, hogy tartósan és mélyen töprengett a természeti-természetfeletti univerzum etikai törvényszerűségein. Lehet, persze, lehet henye legyintéssel hajtogatni:

szigetszerűen úszó mondatok, igaz, néha megterhelik különösen a színházi változatok tolmácsolóit (színészeket, rendezőket), azonban az olvasó rajongót nem mindennapi örömmel kínálják meg. Stílusát amúgy is némi tö-

eh, Shakespeare amorális szerző (Nietzsche nyomán, aki maga is az egyik legnagyobb moralista volt), nem foglalkozik elvi kérdésekkel! „Őt az élet érdekli, nem az élet elmélete” – hallottam számtalanszor tudós és tudatlan szájából egyaránt. Én magam azt hiszem: épp a Shakespeare-drámában feltorlóddó, a párbeszédék présében is fesztelen ragyogó, velős gnó- 73 mikus anyag uralma igazolja, hogy Shakespeare a világdrama egyik nagy filozófusa is volt – s ha összevetjük más nagyságokkal, csak akkor szűr szemet műveinek ez a gondolati készlete.

Az irdatlan kínálatból találomra kiragadok pár fényes gyöngyszemet. Először egy olyat, amely nem is aforizmának nevezi magát – inkább amolyan beékelődés, idegen test az áramlatban. Macbeth-tel közlik (I/3), hogy Duncan király hősiességéért őrá ruházza a „Cawdor thánja” címet. Hogyan játszódna le ez a kis jelenet egy átlagos író képzeletében? Az adományozó küldönce örömhírt közöl, az adományozott örül a hírnek, esetleg megemlíti pár konkrétumot a küzdelemről. Itt azonban a Macbeth-nek szóló üzenet és a meglepetés közé (de hiszen Cawdor thánja még él...) beékelődik egy Banquo-mondat, amelynek csak a darab „felettes” atmoszférája, és bizonyos dramaturgiai intenzitás kölcsönöz értelmet. Banquo ugyanis azt veti közbe: *Hogy? az ördög is mondhat igazat? (What! can the Devil speak true?)*. Ki itt az ördög? Duncan? Az nem lehet, hiszen ő éppen nagylelkűen jár el. A küldöncök? De hiszen ők jó hírt hoznak, jót tesznek. Macbeth? De hát ő még meg sem szólalt. Igaz, a mondat nem illeszkedik semmihez, kissé lebeg a semlegesség vizében – és mégis (és itt történik meg a varázslat), meztelen funkciójában pótlólagos feszültséggel, tartalommal tölti meg a párbeszédet. Ismét láthatjuk: a beszéd legparányibb porcikájában is az árulás, igazság-hazugság, erőszak, bitorlás, jogtalanság probléma-talajáig ér le, tehát a mű még legeldugottabb szegleteiben is a jogtalanság „emlékezetét” tartja evidenciában (vagy előre-sejtett kárhozátát, hiszen többször inkább előre vetített félelemről van szó). Még amikor senki nem a rosszat teszi, akkor is a „the Devil” működését érzékeljük. És ha a nagy világdramákra gondolunk (*Faust*-füzérék, *Az ember tragédiája*), meggyőződhetünk arról: az igazat sokszor az ördög mondja ki, ő a demiurgosz szócsöve a földön. Shakespeare mondata vakító ragyogással világít meg egy riasztó szellemi tényállást: az igazság háza nem kizárólag az isteni szférában épülhet meg, hanem az egész világban, és ott az ördög is kiókumlálhatja magának a másféle igazságokhoz vezető ösvényeit. Nyilván Shakespeare sem a rosszat kívánja népszerűsíteni, – itt csak arról van szó, hogy az ördög *neve* nem az igazság korlátja, amelyet tilos átlépni. Goethe, aki legszebb belátásait nem átallja Mephistopheles szájába adni, a *Faust*hoz írt jegyzeteiben ezt mondatja vele: *Mich darf niemand auf's Gewissen fragen / Ich schäme mich*

offt meines Geschlechts / Sie meynen wenn sie Teufel sagen; / So sagen sie was rechts (hűtlenül hú fordításban: *Senki ne faggasson engem lelkiismeretem szent / én sokszor röstellkedem nemem miatt / az emberek / ha azt mondják: ördög / azt hiszik: valami helyeset, igazat szóltak).*

74 A IV. felvonás 2. jelenetében Lady Macduff arról társalog Rosse-szal, miért menekült férje Angliába, hiszen nem követett el semmi olyat, ami erre kényszeríthette volna. Majd hozzáteszi: *Menekülése örülség volt: ha nem a tetteink, / akkor félelmeink tesznek bennünket árulóvá* (*His flight was madness: when our actions do not, / Our fears do make us Traitors*). Mi tudjuk, hogy Macduff nem áruló. Tudjuk azt is, hogy Macduff nem gyáva-ságában menekült el, hanem avégett, hogy – az angol sereggel visszatérve – majd elégtételt vegyen. De a tényállástól függetlenül szkolion hirtelen itt is a ferde fénytörésnek olyan légkörét gerjeszti, amely megállásra indít. Van-e olyan szereplő a darabban, akit félelme tett árulóvá? Banquo? De hiszen ő nem áruló, hanem ellenkezőleg: a mű egyik szép erkölcsi pillér-figurája. Malcolm? A skót nemesek? Nem, nem, nem. Azt hiszem, a válasz az: maga Macbeth a legnagyobb áruló, és a többi szereplő egymás közti viszonyában elhangzott vélekedés lélektani-dramaturgiai funkciója az, hogy e legalmasabb áruló alakját modellezze. Igen, Macbeth reped meg a rettegéstől, s valahogy egy idő után úgy látszik: becsvágyát táplálja a rettegés, de a rettegés is forrás a hatalomváagnak. Tehát e kettő reciprok érzelmi szövőd-ményei eredményezik azt az irracionálisnak rémlő kegyetlenséget, amely aztán paroxizmusba torkoll. Shakespeare ismételt dramaturgiai tükröződéseit ezek a maximák szellemi távlatba helyezik, s bizonyos reflexív burokkal látják el. Érdekes, hogy ezek a sokszor csak egy-két mondatra rúgó „kiselőadások” nem igénylik az önálló bölcsességek tekintélyét, és csak a darab összefüggéseiben hatnak elementáris erővel. A *tudás* a cselekvések láncolatában nem holmi „igehirdetés” szerepét ölti, hanem hiteles élettapasztalatot közvetít. Lady Macduff megjegyzését aztán Rosse így is folytatja: *Nem is tudod, ez a bölcsességéből fakadt-e vagy a félelméből* (*You know not, / Whether it was his wisdom, or his fear*). Ebből is látszik: a Shakespeare-i maxima a dedukció álarcában kivetített indukció. Csak azon a helyen tűnik egyetemesnek, és addig, „amíg a darab tart” (kissé túlzó szűkítéssel). Ezért többnyire nem idézhető önálló aforizmaként, mint pl. a francia moralisták számtalan velős mondása. De örökre elfoglalta helyét, nem hordja el semmi utókor szele. Lassan világosodik meg, de soká tart, talán a végítéletig.

A telivér maximák mellett Shakespeare használ olyan tudásformákat is, amelyek ugyan nem merítik ki a klasszikus maxima összes ismervét, mégis amolyan bölcs kiszólásként hatnak, és – miután megismerted őket – örök vendégei maradnak emlékezetednek. Amikor Rosse a skóciai viszonyokról számol be az angol udvarban hadjáratra készülődő honfitársainak, így

jellemzi az országot: *Nem nevezhetjük (többé) anyának, csak sírnak; ahol semmi (senki) / nem nevet, csak az, aki nem tud semmit (It cannot / Be call'd our mother, but our grave; where nothing, / But who knows nothing, is once seen to smile)*. A tudatlanság elszigeteltté tesz, mint a börtön, ez igaz.

De a rossz nem-tudásával összefüggő derű itt olyan tragikai árnyalatot kap, amelyet modern korunkban, ma, amikor ezer médium terjeszti a tájékoztatlanságot, sokszoros fájdalommal érzékelünk. Meglehet, hogy ezt a kapcsolódást éppen manapság tudjuk csak apokaliptikus mértékben észlelni, amikor az egész világ állapotára kiható bűnök és tévedések mindannyiunk kárhozát jelentik. 75

6. A Shakespeare művészetében megnyilvánuló észjárásnak szembeszökő jegye, hogy a gondolatot néha nem szűkszavúan, hanem ellenkezőleg: a torlasztás, halmozás, fokozás, vagy talán még jobb szóval: *zömítés* eszközével teszi érzékletessé. Az ember mindig belátja ennek a szapora felvitelnek értelmét, és gyönyörködve követi az áradó képzelet szökelléseit. Mert a sorozatok egyes darabjai többnyire önmagában is érdekes tapasztalatot közölnek, de egyszersmind dúsítják a figurák jellemrajzát, és burjánzó felületeik ellenére is tárgyias modorukkal növelik a darabok önérvényű betéteit. Ezt a módszert egyetlen példával szeretném röviden szemléltetni. Macbeth éppen felbérelti a gyilkosokat Banquo megölésére, évégett felszítja bennük a bosszú (mert Banquo gátolta érvényesülésüket) és a becsvágy (a kiválóság sóvárgása) iránti indulataikat. Az, hogy kutyához hasonlítja őket, kettős célt szolgál: kifejezi becses megvetését, s egyúttal becstelen és színlelt méltánylását. De az író nem elégszik meg egy rövid hasonlattal, hanem az izzó feltüzeléshez egész áriát zeng el a különböző fajták különböző erényeiről. Macbethet idézem a saját fordításomban:

Első gyilkos

Uram,

férfiak vagyunk!

Macbeth

A katalógus

szerint férfiak... Ahogy mind kutya: kopó, agár, korcs, spániel, kuvasz, vagy komondor, puli, farkas: egyre megy, egykutya! De a jegyzékben külön áll a gyors, a lassú meg a kényes, a házőrző, a vadász, aszerint, hogy milyen hajlamot ültetett belé a bőkezű Természet; külön nevet kap

mindegyik, bár a listán ugyanarra
 a névre hallgat. A férfiak se másként. –
 Nos, ha a jegyzék titeket a bátrak
 élén sorol fel, akkor ki vele!
 S én tüstént megbízlak egy olyan ügygel,
 amely kinyírja végre ezt a tetvet,
 s szívünknek-lelkünknek csücskére tűz ki –
 mert egészségünk gyenge, ő amíg él,
 de ha meghal, tökéletes lesz.

Látjuk: rögtön előttünk nyüzsög egy egész falka, és mindegyik saját kiválóságát, a legszebb oldalát mutatja. Mindnek neve szerepel a „jegyzék”-ben, mind kutya, „egykutya”, mégis különbözik. Macbeth azt sulykolja: mutassátok meg ti is különleges erényeiteket, legyetek olyan kiválóak, mint az, akit ezért külön jegyeznek a nyilvántartásban. Shakespeare – s vele együtt mi magunk is – élvezi a metafora-kínálta bőség zavarát, és oldalakon át folytatni tudná a fajták és erények lajstromozását.

7. Shakespeare stílusának fontos jegye, hogy a szükségszerűen végig egymásnak felelgető szereplők olykor a lírai műfajok hangütését veszik kölcsön, tehát a drámán belül hirtelen „versek” bukkannak elénk. Vannak már rögtön a formájuk szerint is elkülönülő betétek, de akadnak olyanok is, amelyek csak témájuknál, emelt hangütésüknél, öntörvényű szórendjüknel stb. fogva kíváncsoznak a „költészet” neve után. A lírai adottság többnyire a monológok esetén érzékelhető: ezek szinte önálló versbetétek, elférnének bármely költészeti gyűjteményben. Ted Hughes pl. ezért is tehette meg, hogy a színdarabok bizonyos részeit külön kötetben jelentette meg: ott ezek az elemek, látszik, képesek önmagukban olyan költői erőt sugározni, mintha sem az elején, sem a végén nem kapcsolnának feltétlenül más szövegpontokhoz. Ez az illesztetlenség, az összeforrottságnak ez az izgalmas hiánya már magában is furcsa. Hiszen tudjuk, ezeket a drámákat eredetileg egyhuzamban, felvonások-jelenetek tagolása nélkül adták elő, és néha a jelenetek sorrendje is bizonytalan. (Ennyiben nem hibáztathatjuk az újabb rendezői önkényt, amely a szerző műveit szinte csak ajánlati jelleggel veszi kézbe, és szinte a megsemmisítésig bármit megtehet a szövegekkel – Shakespeare-t akkor sem tudja agyonütni.)

De itt valami másról szeretnék beszélni. Néha a szereplő önmagáról tesz megrendítő vallomást, tehát a személyiség „egzisztenciális vonatkozásban”, nem csupán a cselekmény szereplőjeként, amolyan „létsziget”-ként jelenik meg. Amikor a III. felvonás 4. jelenetében – miután Banquo szelleme eltűnt – a Lady korholja férjét, hogy *megölted a derűt, megtörted a kellemes együttlétet / fölöttébb meghökkentő zavaroddal* (You have displac'd the mirth,

broke the good meeting / With most admir'd disorder), Macbeth így felel: ... *You make me strange / Even to the disposition that I owe...* (...elidegenítesz / saját magamtól, önmagam igazi tartalmától...). Vagy a dráma elején (I/3), amikor Macbeth első ízben említi a gyilkossági szándékot, bevallja, hogy ez a gondolat „*egész egyéni, oszthatatlan építményét, fizikai alkotmányát*” annyira megrázza („*Shakes so my single state of man*”), hogy „*a cselekvés képzelődésbe, sejtelmekbe fullad, / és semmi nincsen azon kívül, ami nincsen*” („*That function is smother'd in surmise, / And nothing is, but what is not*”). Szinte József Attila-i tónusban hangzik el ez a meghökkentő beismerés... Magyarán: a gyilkosság gondolata a főhőst a megsemmisülés szélére sodorja, azaz: ő maga is vetekedik önmagával, mielőtt a szörnyűséget elköveti. Shakespeare ábrázolása azért rendkívüli, mert a./ a gyilkost is lelkiismeret-hordozó lénynek mutatja, és ez a művészet terében elengedhetetlen feltétele a „katarikus építkezés”-nek (noha, véleményem szerint, a *Macbeth* végén nem érzékelünk igazi katarzist a görög drámák értelmében), b./ és tettét az egész Létezés sérelmére elkövetett kihágásnak érzékelteti. Azt hiszem, ezeken a pontokon ível át a dráma a lírai költemények síkjára, itt ragadja meg az olvasót-hallgatót olyan erővel, amely általában csak a költéssel való érintkezésben születik. Csupán mellékletként idézem József Attila pár sorát *A bűn* c. verséből: ez ugyanis hovatovább, elvi szinten, a mellérendelés egymást megvilágító állapotában, némileg feltisztítja Shakespeare főhőisének belső világát is. Kiemelem a József Attila-vers azon fordulatait, amelyek a *Macbeth*-i tényállást körvonalazzák: *Zord bűnös vagyok, azt hiszem, / de jól érzem magam. Csak az zavar e semmiben... Mint fősvény eltünt aranyát, / e bűnt keresem én ... bár szívem nem kemény... És meg is lelem egy napon / az erény hősein... Késsel szúrtam. Nem színezem, / hisz emberek vagyunk / s mint megdőföttek, hirtelen / majd mi is lerogyunk... megnézem, ki tűnődik el, / ki retteg boldogan... te nem vagy idegen... majd én föloldozom magam; / ki él, segít nekem.* Külön elemzést érdemelne a *macbethi* anyag és a József Attila-vers párhuzamos elemzése. Úgy sejttem, korokon, évszázadokon, nyelveken, az ábrázolás szeszélyein és a műfaji törvények konkrét alakzatain túl az efféle rokon lélektani tényállást boncoló művek azért is léteznek, hogy megsúgják egymásnak önnön értelmüket a távolból, és minket is elkalauzoljanak a világ aprólékos ismeretéhez.

8. A Shakespeare-drámák hatásmechanizmusainak lényeges eleme, azt hiszem, a homályos (olykor csak mesterkélttségig rugaszkodó) stílus kultusza, amely a műveknek enigmatikus együtthatóját észrevétlenül erősíti. Nem nevezném ezt nyílt szándéknak; ez egyszerűen ennek a szellemnek tősgyökeres adottsága, kifejezéseinek pedigréje, amolyan „talány-fokozó”.

Ahogy Voltaire stílusa a szemfényvesztő világosság (nevezzük másként is: felületesség) mintaképe – és ez is szülhet az emberben legalábbis nyugtalan-ságot –, úgy a nagy angol alkotó helyel-közzel a szemfényvesztő homály mesterének tűnik. Homályossága nem pusztán a nyelvi szerkezetek, 78 jelentéstartalmak, időbeli elváltozások, feledésbe merült többértel-műségek, nyelvi bűvészműtárványok formáiban szűr szemet, hanem olyan értelemben is, hogy az állítás értelmét nem érzük fel (nem csak a szín-házi széksorokban, ahol azonnali felfogást várna tőlünk a szerző, hanem otthoni székünkben sem, olvasás közben). Ne értsen félre senki: nem hibáz-tatom vagy magasztalom ezt a technikát, csupán szeretném felfogni célzatát, hatásának talányos rendjét, a homály algebráját. Azt hiszem, nem helyes mindenkítől mindig minden ponton egyértelmű, rögtöni megértést ígérő mo-dort követelni; igenis vannak a percepciónak olyan változatai, amelyek a szö-vegeket árnyékaikkal együtt kívánják élvezni (mint ahogy vannak, akik a nappali fények után leplezetlen imádattal fordulnak az éjszaka felé, és éppen a sötétség kútjából vélik kinyerni legfontosabb belátásaikat. Semmiképp nem kívánnám az alkotási attitűdöket egymás ellen kijátszani, csupán mellékes ámulattal említem a lefegyverző világosság nagy jelenségei mellett (a Luki-anosztól Voltaire-en át Kosztolányi Dezsőig terjedő vonulatra célzok) a leg-alábbis részleges homályosság nem kevésbé izgalmas géniuszeit (hadd említssem az egyiptomiaktól induló, Thüanai Apolloniosztól Shakespeare-en és Heinrich von Kleisten át Marcel Proustig és James Joyce-ig terjedő nagy áramlatokat).

A homály fokozatait nem kell túl fontoskodva megmutatni; én is csu-pán megközelítem a változatokat, nem kimerítve a fogalmat. Rögtön a darab elején így reccsint rá a tengerész felesége az első szipirtyóra: *Kopj le, bo-szorka! (Aroynt thee, witch!)*. Ez az *aroynt* ige Shakespeare-nél még csak egy-szer fordul elő, a *Lear királyban*, eredete amúgy ismeretlen; de nyilván a gonosz szellemek elűzésére szolgáló varázs-formula lehet. Továbbá: *the rump-fed ronyon cries (a hájas cafka így kiált)*, ugyancsak vitatott, azaz „ho-mályos hely”

(ahogy régen volt: hiteles hely, káptalan). A *rump-fed* jelentését a kommentárok egész raja taglalja, egyik szebb, mint a másik: a./ „hús-nye-sedék-táplálta” b./ hájas seggű c./ dióval etetett d./ jóféle hússal táplált, elkényeztetett.

A IV. felvonás 3. jelenetében Malcolm azt kérdi: *Mi a legújabb bána-tunk?*, mire Rosse azt feleli: *Az egy órával ezelőtti lepisszegi a beszélőt; minden perc újat (=új szenvedést) terem (That of an hour's age doth hiss the speaker; / Each minute teems a nem one)*. A mondat első hallásra aligha érthető. Ha van mód többször visszatérni hozzá (miután emésztetlenül átsiklottál rajta; hiszen ilyen a Shakespeare-olvasás: megemésztett és megrágtatlan falatok

rágcsálása a legnagyobb gyönyörök közepette), megvilágosodik a jelentése: ha valami az egy órával előtt okozott szenvedésről tudósít, azt kifütyüli a hallgatóság (mint a színházban), ugyanis azóta keletkezett egy úja (szenvedés).

A II. felvonás 3. jelenete ezzel a dodonai Macbeth-sóhajjal zárul: *Ismerve tettemet, a legjobb volna nem ismernem önmagamot (To know my deed, 'twere best not know myself)*. Az ember, persze, első hallásra is tulajdonít a kijelentésnek valami ideiglenes értelmet: e szörnyűség tudatában legjobb volna, ha elásnám magam... De ha csak ezzel a mondattal töltünk el egy délelőttöt, úgy az aprólékos figyelem mégiscsak több kissé eltérő árnyalatra képes bontani a dolgot. a./ egyes elemzők így értik: Ha szembe kell nézni tettemmel, akkor a legjobb volna, ha egészen elveszíteném eszméletemet b./ mások így: Jobb volna elveszni gondolataimban, mint szemébe nézni a tettnek c./ megint mások: Jobb volna örökre elveszni gondolataimban, tehát elidegenedni önmagamtól, mint teljesen tudatára ébredni tettemnek d./ újabban még körmonfontabb kihámozási manőverek is felbukkantak, pl. ilyen: Miután nagyon is pontosan ismerem tettemet, jobban tenném, ha felhagynék azzal, hogy elgondolkodom magamról, mert akkor annak kell tartanom magam, ami (aki) vagyok.

A homályossági változatok leltározásával itt pusztán azt kívánjam jelezni, hogy Shakespeare írásművészetének szerves alkotóeleme a tudatosan vállalt, vigyázva adagolt talányosság: igen, ez a furfangos mágus igazi árnyéktűrő, sőt árnyékkedvelő volt, mint büszke növényeink, a hortenzia vagy a királylilium.

9. Shakespeare képzelete egyrészt érzékletes és kézzelfogható képekben árad, másrészt kedveli az elvont gondolati síkok mámorát. Amennyire azonnali nyűgözést céloz, annyira jellemzi az is, hogy késlettetett, fogalmi elemekkel megtűzdelt tudással gyönyörködteti az olvasót (főleg őt, a néző ezeket az ékköveket csak messzi csillanással érzékeli). Feledhetetlen a két úszó hasonlata a sebesült százados előadásában, vagy a fecske-betét Banquo szájából az I/6-ban. De ugyanilyen feledhetetlen az elvont részek sora is. Ezek közül csak egyet emelek ki, az I. felvonás 3. jelenetéből. Macbeth, miközben már a gyilkosság részletein töri a fejét, és kiszól a színpadról a nézőknek, azt mondja: *Bocsássatok meg: nehézkes agyamat elfeledett gondolatok dúlták fel.* És még hozzáteszi: *Gondoljátok el, mi történt; és ha több időtök lesz, / s miután a Köztes Idő megmérte / a dolgot, / hadd / szóljanak egymáshoz szabad szíveink (Think upon what hath chanc'd; and at more time, / The Interim having weigh'd it, let us speak / Our free hearts each to other)*. Ez a „köztes idő”-fogalom Shakespeare-nél többször felbukkan, néhol nagybetűvel írva, és jelzi: ahogy az Idő (*time*, ami néhol a kort is jelentheti) az események és felelősségek és minden drámai

folyamat tagoló eleme, úgy ő maga is tagolódik elő-, köztes és utóidőre. És mindhárom fázisban más-más szempontból fogjuk fel a műveket, de mi magunk is más mértékeket szerzünk az időben, nemcsak a szereplők maguk.

Macbeth mondása egy nagy lélek szava is lehetne – de mi tudjuk, hogy
80 itt egy leendő gyilkos beszél. És magatartását hiába jelöljük a képmutatás címkéjével, mégis felgyűlnek bennünk a figura jellemrajzának pozitív számösszegei is: ezek teszik olyan összetett módon nagyszerűvé a darabot. Mindenesetre érdekes, hogy a szerző, aki állítólag egy vidéki, Londonba vetődött színész lett volna, műveit ilyen mélységű maximákkal tölte tele. Felmerül bennünk a kérdés: lehetséges-e az, hogy a színészi életforma mellett valaki ilyen mélységű sorokat vessen papírra jó húsz éven át? Ismerünk-e aktív színészt a világirodalomból, aki ilyen mennyiségben és tömörségben ontotta volna mondandóit a tudás ezerféle szintjén? Kötve hinném, kötve hinném.

10. Végül szeretnék megemlíteni egy olyan – inkább már szerkesztési, dramaturgiai, semmint stiláris – jegyet, amely külön csodálatunk tárgya lehet e dráma (általában: a Shakespeare-darabok) olvasása közben. Ez pedig nem más, mint a várakozást erélyesen módosító, szokatlan „katarzis-terelő” meglepetések füzére. Shakespeare-nél sokszor nem úgy, és nem ott történik valami, ahogy, amikor s ahol várnánk. Más történik. Ez a technika, úgy sejtem, azt a talányos tapasztalatot sejteti, hogy az események önmagukban olyan sokrétű lét-szövevényt tárnak elénk, amely éppen megtörténtével válik rejtéllyé. Goethe egyik *Faust*-paralipomenonja ezt így fejezi ki (a Szfinx beszél): *Sprich nur dich selbst aus, wird schon Rätsel sein (Mihelyt kimondod önmagad, az máris rejtély lesz)*. Három példát említek. Az

a./ első nem is meglepetés, hanem inkább az imént idézett „kimondás” által kiváltott „rejtély”, a dráma egyik centrális jelentőségű kinyilatkoztatása, Lady Macbeth belépőjének egyik eleme. A szövegrész a velőtrázó, ámokfutásra kész gyilkossági indulat krédója az I/5-ben, a hírnök megérkezése után. Csodálatos. Megrendülünk ezen az amazoni őrzöngésen, a hatalomvágy vérszomjjal átítatott mohóságán. Meghökkenünk, hogy a rosszaság ilyen fokon, szemlátomást az egész emberlétet behálózó erővel képes sújtani egy nőszemélyt. Nem, nem is nő, hiszen maga a Lady mondja a „szellemeknek”: *irtsátok ki a nőiséget belőlem (unsex me here)*! Mi már – négy évszázad egymásra rakódott emlékezete után – nem „lepődünk meg”, csak egy percre keveselljük a lélektani előkészítés vékony mértékeit, pedig Shakespeare abban is mester. Hogy a szereplő rögtön fellépése első pillanataiban ilyen vérmes, szinte sóvárgással önbüntető módon veti magát a közös végrehajtás álmaiba. A banyák csak azt jósolták: Macbeth király lesz, de arra nem szóltottak fel – mondtam már –, hogy ennek feltétele a gyilkosság. A vérszomjnak ez az állatias tódulása megrendít bennünket, de aztán a kisördög megkérdi:

de hát mi történt eddig, ami egy ilyen mérvű fenevadságot indokolna? Duncan jó királynak mutatkozott; Macbeth, igaz, rettenthetetlen harcos (bár „tele van az emberi jóság tejével”); de hogy egy feleség odáig fajuljon a hírre („Cawdor thánja!”), hogy nemiségének meggyilkolásáért könyörögjön... és mindezt kissé előzetesen felrajzolt lélektani motiváció nélkül, 81 csupán valamely barbár belső romlottság folytán – ettől, mondom, berzenkedés támad bennünk. Úgy rémlik, mintha ez a már itt megőrült némbor (ugyan ő maga mondja a hírnöknek: *megőrültél, hogy ilyet mondasz!*) az egész gonosz vállalkozás motorja volna, aki majd, persze, a felelősség nagyobb részét is magára vállalni látszik a hallucinációk és az öngyilkosság tényeiben. „Hibája” ez a darabnak? Nem mondanám. Hiszen a cselekmény rohanó tempója minden mérlegelést vagy tétovázást meggátol, és voltaképpen bármely esztelenséget beláthatóvá mesterkedne. Ennek az utolérhetetlenül töményre kalapált szerkezetű műnek másik „hibája”, merészelem megpendíteni, az, hogy Shakespeare a III. felvonásban, kissé idő előtt, kivonja a forgalomból a Ladyt: a feleségről még tapasztalunk súlyos tényeket, de ő maga lényegében nem jelenik meg többé. Az első tényt lehet úgy értelmezni, hogy a túlzás megalapozza a hataloméhes pár nem-emberi, irracionális törekvését, ecseteli a megszerzett királyság feletti üres vigasztalanságérzet lelki hátterét. A korai „eltávolítás” funkciója pedig az, hogy a főalakra, Macbethre tolja át érzelmi-erkölcsi viszonyulásunk fókuszát; ettől fogva szinte kiürül a tér, szédülten magányos pályákon mozog a trónbitorló egész élete.

b./ A második példám az a meglepetés, amelyet a két bérgyilkos okoz az indoklással, miért is vállalják Banquo megölését. Már maga az szokatlan, hogy a megbízó érdeklődik motívumaik iránt (azaz dehogy érdeklődik: Shakespeare fontosnak tartja, hogy megindokoltassa velük ijesztő tetteik szándékukat). Az első bérgyilkos lényegében azt mondja: őt oly sok csapás érte az életben, hogy neki édesmindegy, mit tesz; a lényeg, hogy egy jót bekeverhessen a világnak (*to spite the world*: hogy felbosszantsam a világot, kicsinyes bosszút álljak a világon). Az indoklás, azt hiszem, sok bűnesetnek adja lélektani okát, múlt és jövő vonatkozásában egyaránt.

A második gyilkos indoklása még mehökkentőbb: *ő egész életét kockára tenné, hogy megjavíthassa, helyrehozhassa, rendbe tehesse, vagy megválhasson tőle (To mend it, or be rid on't)*. Nem furcsa? valaki azért gyilkol, hogy „megfoltozza” az életét. Vagy megváljon tőle. Tehát a gyilkosság számára valamiféle vízvázasztó, a gyógyulás ígérete, sőt garanciája, végső reménye. Shakespeare itt is kever megvetésünkbe egy jókora részvétet, az együttérzésnek olyan adagját, amely meggátolja bennünk a homogén

érzelmeik születését. Az elképesztési technika csodája talán ebbe áll: egy-egy jelenetben átélhetjük érzelmeink egész amplitúdóját, vagy: érzelmeinket csak fonákjukkal együtt ismerhetjük meg.

82 c./ A harmadik meglepetés ott ér, ahol Seyton, az új király szolgálja közli Macbeth-tel: meghalt a felesége. Már a nagy angol kritikus, Dr. Johnson is megütközött azon, hogy Macbeth első reakciója nem a gyászé, esetleg egy közvetlen szavakkal kifejezett sirató formájában, hanem... igen, az az ámulatós filozofikus siránkozás, amely amúgy a világirodalom legkeserűbb rezüméje (*resumo*, latin szó, jelentése: *újra kézbe vesz*). Ez a nagy elhüledés, amely a birnami erdő megmozdulását megelőzi, a Shakespeare-ékkövek közt is az egyik legragyogóbb, több szempontból is. Indulatunk első harmadában, mondom, túl kell jutnunk a nyers, ösztönös megbotránkozásra: ez a gyilkos nem felesége halálán szánakozik, hanem egy tirádát zuhint ránk, igaz, csontig hatoló tirádát. Hát ennyi közös szépség és rútság után (*fair and foul*, mondja az egyik szipirtyó a darab első soraiban), elmúlt szerelem és várandó halál tudatában ennyit érdemel ez a közös élet? Más, kisebb lángelmék itt nyilván beépítettek volna egy kiadós búcsúbeszédet, nekrológot, és az is meghatotta volna szívünket. (Mert egy pillanatra sem szabad elfelednünk: a dráma ugyan az életről szól, de a művészet síkján; nem valóságos gyilkosságok tanúként éljük életünket az olvasás pillanatában, hanem egy csodálatos műalkotás olvasóiként.) Ma is marad szellemi elraktározásunk zörejei közt afféle avatatlan izgágaság, amely helyet kér magának a csodálat tág keretein belül. Mintha a holdról vetette volna le magát ide ez a házastárs, annyi észlelése sem támad az együttesen eltervelt és végrehajtott vállalkozásról, az együtt előltött életről. Később kellett volna meghalnia, ennyire futja most a lélek visszhangjaiból. (Hogy az eredetiben a feltételezett *should* több világosságot kínált volna, mint a jelenleg ott álló *would*, azt kötve hinném.). De miért is kellett volna *később* (*hereafter*) meghalnia? Hiszen a következő sorok épp azt sejtetik: az élet mindig ugyanaz a *sound and fury* (üres csengés-bongás és száguldó esztelenség), pillanatainak lényege nem változik. *Akkor lett volna idő egy efféle szóra* (*There would have been a time for such a word*). Milyen szóra? A siratásra? Vagy arra, hogy ezt bejelentse akárki? És miért lett volna „idő”, ha egyszer – mint mindjárt megtudjuk – az örök holnap csalétkei folyton csak bolondoknak mutatták az utat a poros halálig (*all our yesterdays have lighted fools / The way to dusty death*)? Ebben az obszcén, objektív ódában azonban – és ez az enyhülés már érzelmeink második harmadában dereng fel – mégiscsak a legmélyebb keservek szakadnak fel éppen egy gyilkos szájából, akin nemsokára beteljesedik a jogszerű világ ítélete. Talán megérné egyszer eltűnődni azon a különös tényálláson (sok Shakespeare-drámában előfordul ez), miért kapjuk a legmegrendítőbb lelkiismereti jeremiádkat épp a legelvetemültebb figuráktól. Meglehet, Macbeth a hatalom megkaparintásának

fortélyai mellett sokat gondolkodott a hatalombirtoklás, és általában az élet ürességén, s talán ez mondatja vele ezt a rövid monológot. Szövegszerűen semmit nem tapasztalunk a műben a hatalomgyakorlás édességeiről (egy furcsa lakoma, ennyi volna a boldog megelégedés?), arról, mit teremt a két figura lelkében a tény, hogy elérték céljukat. Viszont ha a dolog lélektanát mérlegeljük, megkérdendően: illik ez a „higgadt kirohanás” éppen Macbeth-hez, aki mégiscsak elért valamit életében, amelyet most *vándorló árnyéknak* bélyegez (*a walking shadow*)? És a valóság síkján igaz-e az állítások nagy része? Semmit nem hallunk az életről, erről *a szegény színészről* (*a poor player*), miután véget ért az előadás? Hiszen maga a darab ennek legékesebb cáfolata. Azt hiszem, ezekben a szavakban ez a megvadult és kiábrándult hamis király mégiscsak kinyeri reakcióink közben azt az adag rokonszenvet, amely elég ahhoz, hogy katarikus irodalmi figurának tekintsük. Shakespeare művészetének lényege ugyanis – és erre csak ellentmondásokban haladó befogadásunk harmadik szakaszában ébredünk rá – kezdettől fogva, és az idők végezetéig ez volt és ez marad: a humanizálás, az egész világnak humanizálása. És ez a humanizálás a szónak hihetetlen összpontosítása, a költői nyelv felmagasítása, az ellentmondó érzelmi szintek verbális szintetizálása, egy szóval: a páratlan nyelvi szuggesztívó révén történik meg. Valahogy úgy érzékeljük: csoda abban áll, hogy ez az ismeretlen író (hiszen az életéről alig-alig tudunk valamit) ki tudta fejezni, amit évszázadokkal előtte mások éreztek és gondoltak, és évszázadokkal utána is pontosan ugyanúgy fognak érezni és gondolni, ahogyan ő ábrázolja. Eszünk ágába se jut töprengni azon: természetes dolog-e, hogy ezt a régi szöveget ma is értjük, és nagyjában-egészében ugyanazt értjük meg belőle, amit szerzőjük annak idején „beletitkolt”. (Persze, más értelemben mondhatjuk azt is: minden kornak megvolt a maga Shakespeare-látomása, és ezek eltérnek egymástól. De ez nem áll ellentétben azzal, amit az imént mondtam. Ezek csupán a lengő világsszellem szeszélyes üzenetei.) A lényeg, azt hiszem, az, hogy mi és a Shakespeare-drámák, mi megmaradtunk egymásnak. És ugyan néha megrohan bennünket a kétely: valamilyen okból semmi és senki nincs sehol, egy dolog változatlan: Shakespeare drámái mindig ott vannak, ahol az emberiség eligazítást keres a legmélyebb kérdésekben. Én legalábbis – valahányszor vissza-visszatértem bármelyik művéhez az elmúlt évtizedekben – mindig úgy éreztem, mintha megcsókolt volna az isten. Sőt még többet: azt, hogy valaki pontosan azt mondta el nekem, ami segített megtartani kételyek, hátráltatások, kudarcok, ugyanakkor részleges elégtételek, örömeik és apró eredmények között az integritást.

Az új fordításról röviden szólnék. Munkám során Szabó Lőrinc változatát követtem figyelemmel, s ahol úgy tűnt, változata telitalálat, ott nem átallottam átvenni megoldásait. Ezt a változatot lehet bírálni, de egyet, azt hiszem, nem érdemes vitatni: Szabó Lőrinc változata költői erő, ihlettel végzett

84 merítkezés tekintetében ma is érvényes teljesítmény. Munkájában, semmi kétség, akadnak „sebezhető” pontok: ezeket érdemes latra vetni, és – inkább jellemzőként, semmint a vaskalapos okvetetlenkedés szándékával – óvatos megfontolásokkal kiegészíteni. Nem árt, ha az utód mindig azzal kezdi, hogy az előd érdeme (bár sokszor megingatható) eleve elismerést követel, hiszen ő előbb végezte el a munkát, a lehetséges későbbi jobbítások ismerete nélkül. Az utód ellenben, mivel már vizsgálhatja a régi alakzatokat, csak azokhoz mérten, és szükségszerűen – akár öntudatlanul is – vérében azok vitaminjaival járja be újra a már egyszer-többször felderített pályát. Tehát ajánlatos szem előtt tartani: minél több időnk és előzetes anyagunk áll rendelkezésre a marasztaláshoz, annál szerényebb hangsütést kell alkalmaznunk, miközben az utódi többlet-tudás magasleséből megint kipillantunk a vadászterületre. Ha elődöm egyik-másik megoldásáról fenntartással szólok, ott mindig tudni kell: azt nagyszerű előzetes tükrözésnek tartom, s az én belátásomat is tán csak a régi bibi segíti el a szóig. Tehát a hozzászólás itt csak egyfajta arányrendszer kidomborítása, de nem célja az elismerés lényegének szűkítése. Szeretném, ha megjegyzéseim így nyerhetnének értelmet. Ahol Szabó Lőrinc megoldásait érintem, ott mindig komoly probléma megoldásán kell elgondolkodni.

Fő szempontjaimat pár pontba foglalom.

1. Legfontosabb törekvésem az volt, hogy Shakespeare „objektív líráját”, méltóságosan nehézkedő szövegét a lehető leghűbben átmentsem anyanyelvembe. Úgy tűnik, a leghatásosabb fogás az, ha igyekszünk az eredeti tartalmat lehetőleg kihagyások, költőies stilizálások és könnyítések nélkül magyarítani. Nem egyszerűsíteni kell (hiszen az „egyszerűsítés” számtalanszor nemigen tér el az „ellaposítás”-tól), hanem csupán *mindazt* leírni, ami az eredetiben benne van, se többet, se kevesebbet. Tapasztalatom az, hogy Shakespeare akkor hat elemi erővel, ha pontosan azt mondjuk, amit ő mond (nem vagyok lelkes híve az ún. „magyarosító” törekvéseknek; ellenkezőleg: azt helyeslem, ha a fordító megpróbálja az író észjárását tükrözni – amely nem azonos a „brit” észjárással). A *tónust* kell eltalálni, a gondolatot tolmácsolni, a higgadt tudást kimérni. Ez az író összes ellentmondásával, a szemközti arc *melletti* levegőbe küldött mondataival, bölcs hangzású „vadhajtásaival” éri el célját, és modorát nem szabad más – rugalmasabb, sietős, bökkenő-mentes – tükröképekkel helyettesíteni. Nagy Shakespeare-fordítóink közül Vörösmarty, Babits és Füst Milán jár annak a sokrétű súlyosságának közelében, amely az eredetit jellemzi. Szabó Lőrinc ugyan bámulatosan plasztikus,

huzatos munkát nyújt, de néha az a benyomásunk, mintha átvágná a kanyart. Ebbe a csoportba tartozik Petőfi vagy Kosztolányi is: nekem úgy tetszik, ezek a nagy költők alkatilag nemigen hozhatták létre azt, ami a Shakespeare-stílus lényege. Bátornak kell lenni az ő cafrangmentességéhez, még a anyag monotóniájához is. Ha a boszorkány azt jósolja: *nem oly boldog, mégis boldogabb /leszel/,* akkor nem szabad azt írni (Szabó Lőrinc): *Nem oly szerencsés, mégis boldogabb (Not so happy, yet much happier),* noha tudom, hogy a *happy* szó mindkettőt jelentheti. Vagy mint már említettem, az elején: nem szabad *vagy-gyal* írni az *és-t* (*s győz vagy bukik a vezér – When the battle's lost and won*), hiszen az egész mű a kettő együttes jelenlétéről szól. Ez a tüskés komplexitás, ez Shakespeare-hez tartozik. Ha ő azt mondja: *és semmi sincs, csak ami nincs (And nothing is, but what is not),* akkor nem szabad ezt „lerövidíteni” így: *s már csak az / Van, ami nincs.* Szabó Lőrinc nagyszerű költői szövege itt-ott még szabados is, ok nélkül. Ha Shakespeare azt mondja: *a kísérelt, és nem a tett tesz tönkre minket (th' attempt and not the deed / Confound us),* akkor nem elég azt mondani: *Csak a merénylet árthat, nem a tett.*

2. A viszonylag formahű fordításnak ma már kötelező alapelve, hogy az eredetit nem hosszabbítja meg, még egy fél sorral sem. Ezt a szigorú követelményt még Aranyék fogalmazták meg, ehhez később Babits is mereven ragaszkodott, és Szabó Lőrinc is ehhez tartja magát. Más kérdés, hogy klasszikusaink maguk sem tudtak megfelelni saját igényeiknek, hiszen pl. Vörösmarty számtalan helyen akár két sorral is megnyújtja a szöveget (ezért nem hibáztatom, magam is így jártam el, ha a fontos tartalmi-formai hűség így kívánta). Szabó Lőrinc csak elvéve fejezi ki magát hosszabban; persze, számtalan ponton lényeges elemeket kell elhagynia a mondandóból. Amikor a darab végén az új és végre jogszerű király, Malcolm jövendő intézkedéseiről beszél, megemlíti, hogy vissza kell hívni külföldről azokat, akik *az éberségtől mohó önkény kelepcei / csapdái / elől menekültek (That fled the snares of watchful tyranny).* Úgy ítélem, hogy itt ezt a *watchful (éberséggel teli)* jelzőt nem szabad elhagyni, ugyanis ez a tulajdonság minden zsarnokság beteges alapvonalai közé tartozik. (Szabó Lőrinc elhagyja.) Munkám során én is igyekeztem nem szaporítani a sorok számát; de azért nem kalimpált a szívem, ha valamilyen fontos közlendő miatt a sor kissé tágasabbra sikeredett. Semmiféle íratlan fordítói kiskaté nem erőltethet ránk olyan gyakorlatot, amely magasabb szempontoknak ellentmond; márpedig a Shakespeare-i *üzenet* tartalma mindenütt követendő elsőbbséget élvez.

3. Mint említettem, Szabó sokszor zseniális villanással tapint rá a szinte egyedül helyesnek rémlő magyar fordulatra. Hozzá képes minden pontoskodás és fontoskodás kontárságnak tűnik, és hovatovább lelkifurdalást

kelt az igyekvő utód barkácsolása közben. Köztudomású, hogy a Macbeth egyes felvonásai-jelenetei (a tagolás egyébként, feljebb utaltam már rá, nem Shakespeare-től származik) párrímes zárlatokban végződnek. Ezekben Szabó remekel. Pl. az V. felvonás 6. jelenetében a magyar Malcolm (egy Ber-
86 zsenyire emlékeztető ige felfrissítésével) így szól: *Riadj, trombita! A tüdőt bele! / Zengj, vér és halál hangos hírnöke!* (Persze, az eredeti nem egészen ezt mondja; de ezek az ellendülések mégis az eredeti szándékait tükrözik, igazi átlényegítő erővel.) A formai hűség nekem is eszményem, még ma is, pedig korábbi szigorúságomat már nem hirdetném az egykori rideg harciassággal. Én itt a rímet rímmel fordítottam, és a *blank verse* korlátait csak annyiban tágítottam, hogy a szokásosnál szabadabban gyarapítottam a hatodfeles jambust (Shakespeare alapvetően az ötös, kemény s néhol kopogós „hímrímű” – rím nélküli – peanultimát részesíti előnyben, mert az talán jobban megfelel az angol nyelv szellemének).

4. Értelmi hűtlenséget, lényeges pontatlanságot, azt hiszem, nem kellett helyrehozni: az eddigi fordítások, így Szabó Lőrincé is, szinte makulátlan. Itt-ott akadt egy-egy hely, ahol más árnyalat pontosította a szöveget: ezeknél az újabb kutatások-jegyzetek megvilágító ajánlatait követtem. A IV. felvonás 3. jelenetében Ross Skócia sirlalmát panaszolja, és azt mondja: *where violent sorrow seems / A modern ecstasy (ahol a vad / heves, erőszakos / szenvedés mindennapos márnak tűnik)*. Itt a modern jelző még nem tartalmazza az „új”-nak, s ezzel „érdekes”-nek pozitív jelentésmezőt, épp ellenkezőleg, azt jelenti: ami a jelenkorban történik, az nagyon is ismerős, és ennél fogva mindennapos. Tehát filológiai szempontból Szabó Lőrinc változata kissé gondatlan, henyé: *a gyász szinte új, / Divatos márnor*. Tudnék még efféle horpadásokat idézni – ezeket igyekeztem kikalapálni.

Végül még annyit: ma már hajlok arra, hogy Shakespeare-t is érdemes lenne minden formai kötöttség nélkül, prózában (sőt „nyers”-ben!) is fordítani, persze, nem a művészi, kötött formájú változatok *helyett*. Tapasztalatom szerint ugyanis épp ennél a szerzőnél erősen kiviláglik: az eredeti gondolati tartalmának áthozatala annyi többlet-szépséggel ajándékozza meg a formai gyönyörökről lemondott olvasót, hogy szinte kárpótolva érezhetné magát a veszteségért. Az eszmei teher olyan lenyűgöző (és szabatos tükrözése révén lenyűgöző), hogy néha bennünk is felmerülhet az ötlet: nem segítenénk-e többlet a Shakespeare-honosítás szereplőinek azzal, ha egyik legrégebb fordítónk, Kazinczy Ferenc gyakorlatát újítanánk fel a prózafordítással? Nagy művek esetén nem egyszer tapasztaltam (és ez a nyugat-európai irodalmakban évszázados gyakorlat), hogy a prózafordítás másféle élménye olykor képes egy még igazibb eredetit szemünk elé varázsolni. Aki előveszi Wieland prózafordításait, vagy – mi magyarok, Dante *Isteni színjátékával* kapcsolatban mondom – Kenedi Géza szépséges változatát, az különös érintés figyelmezteti

majd: a fordítás megközelítési módjainak se szeri, se száma nincsen, és minden nagy mű csak minden lehetséges érintési kísérlet után fedheti fel igazi pedigregjét. Kis túlzással: nincsen hierarchikus viszony a fordítási módszerek között, – de ugyanakkor az is helytelen volna, ha kijátszanánk az egyik „cserkészeti” szándékot a másik ellen. Ebben az értelemben az én fordításom csupán kísérlet; állomás azon az úton, amely Shakespeare műveinek mind mélyebb megértéséhez vezet. A lényeg az, hogy minden fordító őrizze meg a maga hűségét az eredeti valódi tartalmának komplex átültetése közben. Soha ne legyen hűtlen senki ahhoz, aminek fordításába kezdett. Brutus halála előtt kimond egy gyönyörű mondatot, amelyet talán így még soha nem hallottunk: *Honfitársaim, / boldog vagyok, hogy eddig egész életemben / nem találkoztam még senkivel, aki ne lett volna hű hozzám (Countryman, / My heart doth joy that yet in all my life / I found no man but he was true to me)*. Bizonyára a fordítónak is van jelleme, nem csak az embernek általában. Remélem, hogy Brutus mondatából mi, műfordítók is elegendő tanulságot tudunk leszűrni.

87

Új Forrás 2021/9 – Bathori Csaba: A Macbethről
2. rész

Csend a tavon

Gustav Klimt: *Csendes tó (Az Egelsee Golling közelében, Salzburg)*, 1899. Olaj vászon, 75,1 x 75,1 cm. Leopold Museum, Bécs

88 Kelényi Béla

KÉP-TEREK/ TÉR-KÉPEK

Kevés olyan festményt látam, amelynek megpillantásakor szerettem volna ott lenni, ahol a kép készült. Jobban mondva, magában a képben szerettem volna lenni. Amikor

beléptem a Leopold Múzeum *Klimt persönlich. Bilder – Briefe – Einblicke* című kiállítására, lenyűgözött a falakat borító, felnagyított képeslapok, fényképek, személyes emlékek, remekbe készült használati tárgyak, bútorok, ruhák, ékszerek (Wiener Werkstätte) között kiállított festmények visszafogott kitarulkozása. Néha mintha tényleg abba a közegbe léphettem volna be, ahol nyaranta Klimt élt és dolgozott, a munka mellett kitöltötte a napokat sétával, evés-ivással, levélírással, evezéssel, és persze mindig és mindenekelőtt a szeme elé táruló látvány intenzív megfigyelésével. De csak akkor érkeztem meg, amikor az egyik terem sarkában megláttam a *Stiller Weiher* című képét. Nem tudom, hogy mi nyűgözött le jobban: a rajta ábrázolt tó mozdulatlansága, vagy a mozdulatlanságban lebegő fák és felhők vibráló körvonalai; a tavat szegélyező erdei táj képének és tükröződésének megbonthatatlansága, vagy egyszerűen csak az, ahogy valamiféle állandóság lebeg a megkettőződött táj felett.

Klimt azt írja a festménnyel kapcsolatban szeretőjéhez, Marie Zimmermannhoz címzett levelében, hogy az időjárás viszonyosságok miatt nehezen tudja befejezni. Csakhogy amit a képen látunk, túl van bármiféle befejezettségen. Itt mindjárt újrakezdődik minden. A levegőt majd felborzolja a szellő, az erdőben zizegnek a fák levelei, a tóban kis hullámok fodrozódnak, a – festményen nem látható – égen felhők vonulnak és oszlanak szét; arra várnak, hogy esőcseppek törjék szét tükörképüket a tóban? Most még minden csak vár. Hogy a valóság újra valóság, a tükörkép újra tükröződés, az idő újra idő legyen? Vagy legyen minden csak álom?

„Légy, hogya bírsz,

Paula Modersohn-Becker: *Gyermek aranyhalakkal*, 1906–1907. Olaj, vászon, tempera, 105,5 x 54,5 cm, Neue Pinakothek, München

halott” – írja Rilke *Rekviem egy halott barátnőmért* című versének végén (Szabó Ede felülmúlhatatlan fordításában). A müncheni Neue Pinakothekban véletlenül bukkantam rá ennek a barátnőnek egy szerényen meghúzódo

festményére. Nem volt véletlen. A képen ábrázolt figura tekintete valósággal megbabonázott. Első pillantásra azt hittem, hogy egy afrikai szobor, amit Nolde faragott festékbe, és csak a feliratot böngészve tudtam meg, hogy gyermeket ábrázol, és a festő neve Paula Modersohn-Becker. Addig még soha nem láttam eredeti képét, de aztán eszembe jutott, hogy 89 Rilke portréját is megfestette; a különös, befelé tekintő, tompa szemek golyóit a haj-bajusz-szakállal összefoglaló ábrázolást, amelyhez az arc bőrének rózsaszínje és a fehér inggallér a tartó vázat biztosítja csupán.

A tekintet, igen. A képen ábrázolt, tálcát tartó figura olyan, mint egy életre kelt bálvány, aki visszanéz valahová. Egyszerre odaadás és kitérültség, bizalmatlanság és gyanakvás van a szem két ónix-pontjába fókuszálva. Modersohn-Becker virágot tartó önarcképeit nézegetve döbbsentem rá, hogy ez a növények között álló mezítelen gyermek önarckép is egyben. Nem önarckép, előérzet inkább. Élete utolsó évében festette, amikor maga is egy gyermeknek adott életet, majd a szülés után 18 nappal meghalt. A képen az egyedül álló gyermek két oldalán egy-egy növény, mögötte az akváriumban két aranyhal, a kezében tartott tálcán két citrom. Kinek szólnak ezek a készségesen felkínált dualitások? Mit jelentenek ezek a kettősségek a figura egységébe zárva?

Rilke *Rekviumját* sok évvel ezelőtt, a saját életem elől menekülve, nagyapám volt préházában, egy petróleumlámpa pislákoló fényében kezdtem halott barátnőm emlékére felolvasni. Közben elfogott valami megmagyarázhatatlan szorongás, balsejtelem. Abbahagytam, nem tudtam tovább mondani a verset. Nem tudtam folytatni, nem tudtam befejezni: „Ne jőjj vissza. Légy, hogyha bírsz, halott / a holtak közt.”

A látványra zárult ablak

Giorgio Morandi: *A via Fondazza udvara*, 1956. Olaj, vászon, 43 x 48 cm. Milano, Galleria d'Arte Moderna

Amikor a milánói Modern Képtárban megpillantottam Giorgio Morandi *Cortile di via Fondazza* című festményét, elemi erővel hatott rám a kép majdhogynem felét kitöltő sík felület és a mellette kitérült, házfalakkal zsúfolt tér különös viszonya. Pedig Morandi csak azt festette meg, amit bolognai lakásában nap mint nap látott: a hálószobája ablakából elé táruló kilátást. A festmény jobb oldalát a több képeről már jól ismert látvány foglalja el: egy fa koronája mögött magasra felnyúló sátor tetős ház tűzfala, amellet pedig egy lapos tetejű ház az éppen nyitott vagy csukott ablakokkal. A milánói festmény azonban alapvetően különbözik a korábbi képektől. A baloldali részt kitöltő sima, sárgás rózsaszín felület ugyanis szinte kizárja, összetömríti a másik oldalon a

látványt. Ráadásul a szélén még két függőleges betoldás is felbukkan, amiről csak némi vizsgálódás után derül ki, hogy csukott zsalugáterek. Vagyis Morandi a kép egyik térfelét egy valós falfelülettel takarta ki, hogy csak a másik felén lehessen látni a többi képen már megszokott, teljes panorámát.

90 De miért volt fontos ennek a végtelenül kifinomult festőnek a képmezőbe való ilyen brutális beavatkozás? Miért választotta a kép témájának a látvány – részleges – elfedését? Mit akart megmutatni ezzel?

Morandi a tér egy részének kitakarásával a tér egészét teszi síkszerűbbé. Így a sátozott és a lapos tetős ház is éppen olyan szerepet kap, mint a vázák az egyre átszellemültebbé váló csendéleteken: a tárgyak lassan elveszítik formájukat és anyagukat, csak színek maradnak, de a festékpásmák síkjából mégis, újra kibontakoznak a formák. Ez adja a látvány csendes, alig érzékelhető lüktetését.

A legfurcsább, hogy ez az udvari látképet ábrázoló festmény egy valós történetet takar. 1953-ban új házat építettek Morandi hálószobájának ablaka elé, ami teljesen átalakította a számára már otthonos kilátást. Sokáig nem volt hajlandó megfesteni a látványt, majd úgy döntött, hogy a képbe illeszti az üres házfal tolazkodó elemét. Végül is semmi sem más, mint egymásba torlódó síkok játéka, mielőtt véglegesen eltűnnének a térben.

„Minden kép valami rejtett dolgot derít fel és hoz napfényre. Példának okáért, az ember, minthogy lelke testében rejtőzik, sem a láthatatlan dolgokat nem ismeri fel leplezetlenül, sem az ő utána eljövendőket, sem a helybelileg távollevőket és tőle messzi esőket, mivel hely és idő korlátai közé szorított lény. Megismerése kalauzolására, a rejtett dolgok felvillantására, kinyilatkoztatására találták ki a képeket, de javunkra, jótévő üdvösségünkre is minden bizsonnyal, hogy a napvilágra hozott, feltárt dolgokból a rejtetteket megismerve, sóvárogjunk és buzgón törekedjünk arra, ami szép, az ellenkezőjét pedig, azaz a rútat kerüljük és gyűlöljük.” (Ióánnész Damaszkénosz)

Jász Attila 91

A VÉGTELEN MESÉI.

Kovács Melinda képeinek

elmozdítása

(i. elmozdulás, vertikális)

zsiráfokat láttál a vonatablaktól,
nőstényeknek gondoltad őket valamiért,
talán a mintázatuk vagy az alakjuk miatt,

futottak befelé az erdőbe,
de a fenyőfák fölött kilátszott a fejük,
eddig csak álmodban láttál zsiráfot futni,

a helyet lefotóztad, hogy emlékezz rá,
mennyi minden megtörténhet
a dunántúli dombok között,

ezért is szeretsz néha élni

(ii. elmozdulás, horizontális)

A rejtély attól rejtélyes, hogy el van rejtve előlünk, meg kell tehát találni a szándékosan eltüntetett egyértelműséget, mert nem lehet mindig direktben közölni a tudást, átadni a látomást a valóságról, hanem elő kell készíteni, fel kell puhítani a lelket, hogy képes legyen befogadni és elfogadni az igazságot, bármi is, vagy bárki is legyen az (elrejtve), mert legbelül mindenki tudja, hogy mi az igazság, de nem mindig akarja tudni, Kovács Melinda képei pedig

lehántják rólunk a külső burkot, szembesülnünk kell belső valóságunkkal, válságunkkal, legfontosabb dolgaikkal, kérdéseinkkel, hitünkkel és kéte-lyeinkkel, különben semmit sem értünk meg a fotóiból, pusztán szép, eszté-
92 tikus képeknek fogjuk tartani őket, amik még a nappalink falán is jól néznének ki, pedig ennél azért jóval többről van szó, a Teremtésről ma-gáról, emberiről, vagyis a művészetről és az isteniről, a valóság felta-lálásáról, ami mély rokonságot mutat a megtalált faágak korpuszszerűségével vagy a töviskoszorú madárfészekkel való hasonlatosságával.

(iii. *elmozdulás, vertikális*)

léteznek az élettől eltérő valóságok, amit
a kidolgozás pontossága sem rejthet el, például
az esztergomi Bazilika kopott lépcsőjének
tetején egy fekete párdúc ül,
miközben

bent Jan Garbarek játszik szaxofonon,
míg te pedig leírod mindezt, vágyaidat
természetesen, hogy egy másik,
ettől eltérő, őszintébb valóságban
szeretnél inkább élni

(iv. *elmozdulás, horizontális*)

A fénykép lényegének legpontosabb megfogalmazását egy költőnél, Bari Ká-rolynál találhatjuk meg, aki Török László cigányfotói kapcsán „A mozdulat-lanság örökbefogadása”-nak nevezte azokat, egyik versében pedig így fogalmazott: „...amíg a létige ezüst húrjaival / vesződtek a fekete ujjak, el-csatangolt hitem / lábnymaira rátaláltam, kisarjadt / ajkamon egy elfelej-tett eskü: őszinte leszek...”, valójában mindeddig nem sejtettem, miért *Létige* a címe Kovács Melinda művének, de a vers segített megérteni, hogy értelemmel nem lehet felfogni Kovács Melinda képeit, ahol a folyó „ezüst húrjaival” szárazodó viharos égbolt úszó fénnyé válik, feloldódik a komor mennyország, biztosan tudjuk, hogy jelenleg mit látunk, hogy hol, és miről is készült a munkától „fekete ujjak”-kal készített fotó, meg kell találnunk a lát-hatatlan „lábnymot”, ami jól el van rejtve, pontosan, ahogy a kép közepébe beúszik egy szikla(makett), és jól láthatóan tükröződik a vízben, vagyis *mi-képpen fent, ugyanúgy lent is*, de koránt sem olyan mélységesen, ahogy a felső tükörképe alapján várnánk, sőt, ha jobban megnézzük, nem is tükörkép, mintha egy másik szikla lenne, amely kiegészíti a felső világban lévő, így olvadva szinte tökéletes egységbe, vagyis a képnyelvet szavakra lefordítva:

Kovács Melinda újra megtalálta „elcsatangolt hit”-ét, és elhatározta, hogy „őszinte lesz”, megint, és talán erről (is) szólnak ezek az embertelenül szép tájképmeditációk.

(v. *elmozdulás, vertikális*)

93

a műteremben elhelyezett makettek elé
különböző méretű és vastagságú
üres kereteket próbálgatsz,

nézel át rajtuk, melyik kivágásból
lesz majd egészen valóságos a kép,
bármelyikből, jól tudod, nem ezen múlik,

bár a téma szokatlansága elbizonytalanít néha,
háttérbe szoríthatja adott kereteink
látszólag evidens fontosságát

(vi. *elmozdulás, horizontális*)

A talált ágak, mint leletek egy gyűjteményben számozva vannak, 1-től 6-ig, a kopott ezüst korpusz, lábánál a véres fa- vagy keresztarabbal már a 8-as számot kapta, eldöntve, vagyis a teremtés utáni napot, végételent, mindennapjainkat szimbolizálva és jelentve, a 7-es szám viszont kimaradt, a tökéletesség száma, ami nyilván nem véletlen, ahogy Kovács Melindánál semmi és sohasem az, vagyis az isteni tökéletesség „lelete” még hiányzik, amit nem lehet nem képletesen érteni, vagyis egyelőre marad a tökéletlenség alázata (a tökéletesség/a teljesség elérhetősége reményében), vagyis a művészet folyamatos, folytonos szolgáltatóval, akár a kettős centrumú ellipszissel is kifejezve, ovális képein keresztül.

(vii. *elmozdulás, vertikális*)

papírhajóról figyeled
a halkán halódó partot,
ahogy Isten mindent szépen
lecsupaszított már,
alkot,

őrangyalod meg a felhőkből
hallgatja a tengert, szemét
behunyja, persze nem érti,
sajnálja, de irigyli is
az embert.

MONOSTORI IMRÉTŐL

Aznap hajnalban épp Pálos Rozitáról írott remek és pontos jegyzetét olvastam, mert egy ideje az a meggyőződése, hogy Rozita összegyűjtött verseit újra ki kellene adnunk. Még félig sötét volt, napfelkelte előtt, zöld teát szűr-csölgetve. A bakonyzombathelyi költőnő nagyságát nem sokan ismerték föl, Weöres Sándor, aki Kossuth díja egy negyedét Rozitának adta, és Monostori Imre. A reggeli kávé mellett ért utol előző esti halálhíre. Kétszeresen meg-rázóvá vált, ahogy ebben kis kétoldalas jegyzetben Rozita Utószó. Payer Ist-vánnak című versét idézi, az akkori főszerkesztő halála kapcsán.

Nekem pedig mindig ő marad a főszerkesztőm, tőle tanultam a szak-mát, a szerkesztőit és a létezésit is. Azt, hogy ember és mű összetartozik. Kiváló ember volt és kitűnő irodalomtudós. És fordítva. Egymást szolgálva. Életművét is befejezte, nagy Németh László-monográfiája javításait pár nap-pal korábban küldte el kiadója szerkesztőjének. Leült a kedvenc, kényelmes székébe a garázs előtti teraszon, megitta a sörét, és elindult a lépcsőn fölfelé. Mintaszerűen ment f/el.

Közel húsz évet dolgoztunk együtt. Vállvetve, nehéz időkben is. Könyvtárból való nyugdíjba vonulása előtt átadta a stafétát, beleültetett fő-szerkesztői székébe. Tiszteletbeli munkatársunk maradt, és marad.

Volt időszak, amikor ketten, főszerkesztő és helyettese, vittük az aktuális Új Forrás számokat a budapesti terjesztőkhöz. Útközben rengeteget beszélgettünk, nemcsak a munkáról, hanem az őket ért tragédiáról is. Arról is tudtunk. A terjesztőhálózatok emberi nem sofórt és rakodómunkást, nem főszerkesztőt és helyettesét, hanem apát és fiát látták bennünk. Én már akkor is tudtam, ez bizony így van, Imre a második apám. Nem csak szellemi érte-lemben. És most már végleg fel kéne nőnöm, egyedül maradtam. Egyedül ma-radtunk.

Végül, hadd idézzem Pálos Rozita emlegetett, és sajnálatosan aktuális versét, immár Imre kapcsán is:

*„jaj hová
zuhanok
függőőnján
a gyászna*

*mélynél mélyebb
vizek alá
halálok
hullámgyűrűi alatt”*

Ég veled, Imre!

(JA-CsT)

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT. és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő)
PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, zene online rovat)
REICHERT GÁBOR (főszerkesztő-helyettes, kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)
SZÉNÁSI ZOLTÁN (próza rovat: szenazol@gmail.com)

Lapterv és műszaki szerkesztés

SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

HEGEDŰS GYÖNGYI, KAKUK TAMÁS, MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR,
SOPOTNIK ZOLTÁN, SZILÁGYI MIHÁLY

Online

FEHÉR ENIKŐ, HEROLD RENÁTA, SZŰCS BALÁZS PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BARI KÁROLY, BUJI FERENC, CSEKE ÁKOS, DUKAY BARNABÁS, GERLÓCZY GÁBOR,
KRULIK ZOLTÁN, MONOSTORI IMRE, MUZSNAY ÁKOS, TOLNAI OTTÓ, URI ASAF

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI ÉS VÁROSI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben
Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4

E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu

Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.

ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.
Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.

